

ŠEPIĆ DRAGOVAN:

**GRADA O RADU ISTARSKIH PREDSTAVNIKA
U JUGOSLAVENSKOM ODBORU**

PREDGOVOR

Arhivska građa koju objavljujemo ima za cilj da baci jasnije svjetlo na ulogu predstavnika istarskih Hrvata u Jugoslavenskom odboru. Njome se ne pretendira dokumentirati cjelokupan politički rad istarskih predstavnika u emigraciji — to bi iziskivalo suviše prostora jer bi se morali donijeti i njihovi propagandistički članci i knjige — već samo dio o kojem ima svjedočanstva u njihovim pismima i izvještajima. No i ova korespondencija daje već sama po sebi uvid u njihovu djelatnost i u njihova shvaćanja i gledišta i predstavlja ne samo važan prilog osvjetljavanju učešća istarskih Hrvata u borbi za ujedinjenje, nego i historiji stvaranja jugoslavenske države uopće.

Da bi se u punoj mjeri shvatilo sudjelovanje istarskih predstavnika u Jugoslavenskom odboru već u počecima njegova rada potrebno je poznavati nacionalne težnje hrvatskog narodnog preporoda u Istri, političku orijentaciju vodstva Hrvatsko-slovenske narodne stranke i jačanje misli ujedinjenja južnoslavenskih naroda u posljednjem deceniju pred rat, a osim toga, naročito voditi računa o žestokoj nacionalnoj borbi u Istri i Trstu, koja se vodila do pred samo izbijanje rata, i osjećanju nacionalne ugroženosti koje je prevladavalo kod Hrvata i Slovenaca kad se u Italiji počela voditi kampanja za Istru i Rijeku, Trst i Gorišku, pa i za Dalmaciju, i pripremati intervencija.

Kad je nakon sarajevskog atentata i austrijskog ultimatumu Srbiji izbio svjetski rat, u Istri — kao i u cijeloj Austriji — bilo je ukinuto ustavno stanje, raspušten je Zemaljski sabor i Zemaljski odbor. Kontrolu su preuzele u svoje ruke vojne vlasti. U Istri su počeli progoni jugoslavenski orijentiranih Hrvata i Slovenaca, većinom studenata i radnika, vršena su hapšenja i interniranja. Vlasti su inscenirale protuslavenske demonstracije Talijana i potpirivale kampanju talijanskih novina protiv Slavena.¹

U takvoj situaciji Hrvati i Slovenci u Istri kao i Slovenci u Trstu i Goriškoj bili su u neizvjesnosti u pogledu svoje sudbine. Ipak kod mnogih su se rađale nade da će velika slavenska Rusija zaštititi Slavene Austro-Ugarske i, ako pobjedi, pomoći ujedinjenje Južnih Slavena. Te su se nade temeljile na proširenoj vjeri u Rusiju i na manifestu glavno-

1) *Carsicus*, Političko društvo „Edinost“, njega položaj in delo v času svetovne vojne, „Edinost“, Trst, 17. I 1926;

1) *Carsicus*, Političko društvo „Edinost“, njega položaj in delo v času svetovne

komandujućeg ruskih armija, velikog kneza Nikolaja Nikolajeviča, upućenom u kolovozu narodima Austro-Ugarske, u kojem je obećao austro-ugarskim Slavenima da će im Rusija donijeti »slobodu« i »ostvarenje narodnih težnji«.² Iz Istre i Slovenskog primorja javljaju se tada prvi glasovi u prilog ujedinjenja.

U arhivu Jugoslavenskog odbora u Zagrebu čuva se do sada javnosti nepoznat »memorandum primorskih (dalmatinskih, istarskih, riječkih i tršćanskih) Južnih Slavena — emigranata u Veneciji« sastavljen na ruskom jeziku za rusku vladu, vjerojatno u rujnu 1914. Na poleđini zapisano je »Vinko Tomašić, posjednik iz Opatije«, što dozvoljava pretpostavku da je on imao neke veze s tim memorandumom, možda kao sastavljač, a možda samo kao potpisnik. Mada o tom memorandumu i njegovoj sudbini nemamo nikakvih podataka, on je zanimljiv jer je to jedan od prvih nacрта memoranduma u prilog ujedinjenja Južnih Slavena.

U memorandumu se kaže: »Na osnovu manifesta Njegova Visočanstva Velikog kneza Nikolaja Nikolajeviča (»Narodima Austro-Ugarske«) kao i na osnovu pravednosti, mi, predstavnici širokih društvenih krugova južnoslavenskog jadranskog Primorja, sastavši se u Veneciji, obraćamo se ruskoj carskoj vladi s najpokornijom molbom da podrži naše političke zahtjeve i težnje.«

»Glavni i najživotniji zahtjev nas primorskih Slavena je zahtjev za pripojenje cijele jadranske obale, od talijanske granice do Crne Gore, onoj južnoslavenskoj državi (svejedno da li je to hrvatsko-srpska personalna unija ili Velika Srbija) unutar čijih granica će biti ujedinjene sve hrvatsko-slovenske-srpske zemlje (tj. trojedna kraljevina Hrvatska-Slavonija-Dalmacija zajedno s lukom Rijekom, Istra, Gorica-Gradiška, Trst s okolicom, Kranjska, slovenska Koruška i Štajerska do Graca, Međumurje, pojas Bijelih Hrvata između Mure i slovačkim gradom Požunom-Presburgom na Dunavu, Slavenski dio južne i istočne Ugarske zajedno s Banatom i Bačkom, zatim Bosna-Hercegovina i Srbija)«.

U memorandumu se ističe da se ti zahtjevi ne temelje samo na »kulturnim, političkim i ekonomskim pravima« nego i na statistikama o etničkom sastavu tih krajeva i, nakon što su izneseni podaci o broju Slovenaca, Hrvata i Srba u tim teritorijima, izražava se uvjerenje da će »velikodušna i bratska Rusija« Južnim Slavenima osigurati ono što im je dao Napoleon u Ilirskom kraljevstvu i što je u posljednje vrijeme obećala čak i sama Austrija, dakako u austrijskom smislu, u uvjerenju da će Srbi, Hrvati i Slovenci stvoriti u slobodnoj Jugoslaviji bedem velike slavenske ideje »u bratskom savezu s moćnom Rusijom i s velikodušnim sveslavenskim carem«:

Drugi memorandum iz tih krajeva upućen je srpskoj vladi. Napisali su ga urednik tršćanskog lista »Jugoslavija« dr. Leopold Lenard i Andrej Munik iz Doline kraj Trsta.³ Memorandum, pisan na slovenskom jeziku, koji nosi datum 9. listopada 1914, bio je uručen ruskom konzulatu u Veneciji s time da ga pošalje srpskom poslanstvu u Rimu. U tom se memo-

² Ante Mandić, Fragmenti za historiju ujedinjenja, Zagreb, 1956, str. 102—103;

³ Arhiv Jugoslavenskog odbora

randumu ističe da Slovenci smatraju da su isti narod s Hrvatima i Srbima, da bi oni htjeli da se Slovenija priključi budućoj Jugoslaviji pod istim uvjetima kao što je ujedinjena Bavarska s Pruskom, a ako međunarodni položaj to ne bi dopuštao, da Slovenija postane nezavisna pod protektoratom velesila dok ne dođe pogodan trenutak za ujedinjenje s Jugoslavijom. U memorandumu se traže za Sloveniju odnosno Jugoslaviju Kranjska, Štajerska, Koruška, ugarski Slovenci, Beneška Slovenija i Primorje, tj. Goriška, Trst i Istra.

Zahtjevi za ujedinjenjem iz Istre, Trsta i Goriške bili su u to vrijeme od važnosti, jer su upravo ti krajevi bili najviše ugroženi od talijanskih iredentističkih težnji o kojima je sve otvorenije pisala talijanska, pogotovo nacionalistička štampa. Vlada Antonija Salandre se nakon francuske pobjede na Marni, ruskih pobjeda u Galiciji i uspješnog otpora srpske vojske počela orijentirati prema intervenciji jer se bojala da bi u slučaju poraza Austro-Ugarske bez njenog učešća u ratu njene težnje za teritorijalnim proširenjem i prevlašću na Jadranu mogle ostati nezadovoljene i da bi se na Jadranu mogla pojaviti velika južnoslavenska država pod pokroviteljstvom Rusije. Stoga je počela vršiti pripreme za rat i ispitivati što bi mogla dobiti od Trojnog sporazuma za svoju intervenciju protiv Austro-Ugarske. Već u prvim kontaktima je dala na znanje da se ne bi mogla zadovoljiti samo Trentinom, Trstom i Valonom, što joj je Trojni sporazum nudio, već da traži i Istru. Kasnije se taj program proširio i obuhvatio i veći dio Dalmacije.

Kampanja za ulazak Italije u rat koja je iznosila, među ostalim, i problem Trsta, Istre i Dalmacije, zabrinula je hrvatske političke emigrante koji su pobjegli iz domovine i oni su, u sporazumu sa srpskom vladom, upozorili sile Trojnog sporazuma na slavenski karakter istočne obale Jadrana i iznijeli pred njih da Hrvati i Slovenci Austro-Ugarske žele da budu ujedinjeni sa Srbijom u jednu nezavisnu državu koja treba da obuhvati cijelu istočnu obalu Jadrana. Na čelu te akcije nalazili su se dr Ante Trumbić i Frano Supilo.

Već prilikom prvih sastanaka političke emigracije u Rimu postavilo se pitanje osnivanja jednog odbora koji bi pred silama Trojnog sporazuma predstavljao Slovence, Hrvate i Srbe Austro-Ugarske i vodio akciju za priznanje njihovih težnji za ujedinjenjem sa Srbijom i Crnom Gorom, ali kako u emigraciji nije bilo političkih radnika iz Slovenije, Istre i banske Hrvatske, odloženo je konačno konstituiranje Jugoslavenkog odbora, dok ne dođu u inozemstvo i predstavnici iz tih krajeva, a naročito iz Slovenije, Slovenskog Primorja i iz Istre.⁴ Trumbić je bio upoznat s gore navedenim memorandumima i znao je da će emigracija naići na najveću podršku upravo u Istri, Trstu i Goriškoj, odnosno u njihovim političkim organizacijama: u »Edinosti« u Trstu s kojom je najuže surađivala Hrvatsko-Slovenska narodna stranka, odnosno Političko društvo za

4) *Dragovan Sepić*, Trumbićev „Dnevnik“, Historijski pregled, Zagreb, 1959, br. 2, str. 182.

Hrvate i Slovence u Istri i u kojem su djelovali ne samo slovenski nego i hrvatski politički prvaci: zastupnik u Carevinskom vijeću u Beču prof. Matko Mandić i advokat dr Josip Mandić.

Kad se na sastancima emigrantskih prvaka u Rimu početkom studenog 1914, pokrenulo pitanje dolaska političkih predstavnika iz Slovenije Trsta i Istre, odlučeno je da se javi u Trst da organiziraju slanje nekolicine slovenskih i hrvatskih političkih prvaka u emigraciju.⁵ Jedan od prvaka jugoslavenske nacionalističke omladine dr Ljubo Leontić iznosi u svojim memoarima da je prenio tu poruku svojim drugovima iz omladinskog pokreta u Trstu i — prema njegovu pričanju — uskoro je primio odgovor da će slovenski delegati stići »Što je moguće ranije« a za njima također i istarski delegat.⁶ U arhivu Jugoslavenskog odbora nema o tome traga, ali je zato sačuvan koncept ili prijepis jednog Trumbićevog pisma predsjedniku političkog društva »Edinost« dru Otokaru Rybaru, pisan vjerojatno početkom studenog 1914. Trumbić izvještava Rybara: »Nalazimo se u času, koji će biti sudbonosan za sve Jugoslavene a imamo velikih neprijatelja«, cijeli svijet misli da je istočna obala Jadrana nacionalno talijanska i da Italija ima pravo da te krajeve anektira.« Italija se priprema na rat protiv Austro-Ugarske. »Svi smo mi Slaveni na Jadranu u opasnosti — upozorava Trumbić — pa treba da skrajnim ličnim žrtvama i što većim naporom spasavamo otačbinu.« On misli: »Rat će dugo potrajati i vjerojatno je da će i druge države, koje su do sada neutralne hotice ili nehotice morati stupiti u akciju. Saveznici će pobijediti a Njemačka i Austro-Ugarska biti će poražene. S tom činjenicom mi Slaveni treba da računamo«. Saveznici su proglasili načelo narodnosti na osnovu kojeg bi mali narodi stekli nezavisnost, ali »Aplikacija ovog načela može da bude raznovrstna prema kriterijima i potajnim prohtjevima pojedinih država i naroda«. Trumbić objašnjava Rybaru kakvo je gledište emigracije na to pitanje i kaže: »Naš je kriterij da jadranska obala, danas u posjedu Austro-Ugarske pripada sva, bez isključenja ikakova, jugoslavenskom narodu, da Talijani, koji žive na toj obali nisu nego kolonija importirana izvana i favorizirana na našem slavenskom teritoriju.¹¹ U tom duhu treba emigracija da radi, ali to nije lak posao zbog predrasuda koje vladaju u Evropi, a osim toga ih ima u inozemstvu malo i ne raspolažu s dovoljno materijala za stvarne podatke. »Iz Dalmacije ima nas nekoliko, iz Bosne 2, ali iz Hrvatske, Istre, Trsta i Slovenačkih zemalja nema nikoga. Iz ovih krajeva trebalo bi svakako da izađe ovamo što više ljudi, ozbiljnih pouzdanih i koji mogu da budu predstavnici naroda.« To vrijedi posebno za Trst, koji se naziva »u najvećoj opasnosti da bude izgubljen za slavenstvo«. U pismu Trumbić daje detaljne podatke koje je materijale i podatke potrebno nabaviti za argumentiranje težnji za ujedinjenjem.

Političko društvo »Edinost« je počelo raditi po Trumbićevim uputama i, kako se može zaključiti iz Trumbićeva pisma Supilu od 17. prosinca 1914, Rybar i dr Gustav Gregorin su stupili u vezu s Hrvatsko-srpskom

5) *Dragovan Sepić*, Slovenci in Londonska pakt, „Primorski dnevnik“, Trst, 16. V 1965.

6) *Ljubo Leontić*, O Jugoslovenskom odboru u Londonu, Zagreb, 1961, str. 18—20.

koalicijom. Gregorin je bio u Budimpešti na dogovoru s jednim od prvaka Koalicije dr Ivanom Lorkovićem i drugovima, a Rybar je poslao Trumbiću nekoliko knjiga koje je tražio. Rybar ili Gregorin trebalo je da dođu i na dogovor u Italiju, ali taj plan nije uspio i tek će misija bivšeg talijanskog vicekonzula u Trstu, Carla Gallija, požuriti odlazak u emigraciju predstavnika primorskih Slovenaca i istarskih Hrvata.

Do te misije je došlo kada je Salandrina vlada počela vršiti prve pripreme za rat. Ministar vanjskih poslova Sidney Sonnino je želio da se prije intervencije utvrdi, između ostalog, kako će se prema talijanskoj vojsci, ako prođe u krajeve naseljene Slovincima i Hrvatima, odnositi domaće stanovništvo i u tu svrhu je poslao u Trst Gallija. Galli je — kao što piše u svojim uspomenuama — održao 10, 15 i 18. siječnja 1915. sastanke s Rybarom, Gregorinom, dr Josipom Mandićem i dr Josipom Wilfanom. Iz njegova prikaza tršćanskih razgovora izlazilo bi da je on nastupio kao predstavnik talijanske Nacionalističke stranke, koja preko njega želi doznati kako bi se Slovenci i Hrvati odnosili prema intervenciji Italije u ratu do koje će, navodno, doći ako Nacionalistička stranka uspije srušiti Salandrinu vladu i formirati novu vladu koja bi navijestila rat Austro-Ugarskoj. Ta je stranka navodno spremna dati Slovincima i Hrvatima, koji bi došli pod Italiju, garancije da će njihova narodna prava biti u Italiji poštovana. Prema Galliju, prvaci »Edinosti« su se pomirili s time da Trst, Gorica i Istra pripadnu Italiji, ako bi to bila cijena za oslobođenje i ujedinjenje Slovenaca i Hrvata Austro-Ugarske sa Srbijom i postavljali su samo uvjet da se poštuju njihova narodna prava.⁷ Iz dokumenata Jugoslavenskog odbora slika izgleda, međutim, nešto drukčije.⁸ Prvaci »Edinosti« su, naime, odmah po odlasku Gallija poslali u Rim dra Josipa Mandića da obavijesti Trumbića o razgovorima s Gallijem i pitaju za savjet što da rade. Prema Trumbićevu »Dnevniku« od 29. siječnja 1915. Mandić je rekao da je u Trstu bio Galli »da ga je poslao Sonnino s nalogom, da se stavi u doticaj s vodama Slovenaca, da bi se našla baza za sporazum s njima« i da Galli kaže da Italija zahtijeva Goricu, Trst i Istru sa zaleđem i to crtom koja obuhvaća Julijske Alpe sa Postojnom i Rijekom. Ako se sporazumije sa Slovincima i oni pristanu na liniju Julijskih Alpi, onda bi Italija reducirala svoje zahtjeve i granica bi išla preko Julijskih Alpi od Postojne južno na Labin. Prvaci »Edinosti« su navodno dali Galliju evazivne odgovore.⁹

Gallijeve izjave u Trstu upozorile su prvake »Edinosti« i Trumbića da se Italija sprema na rat. Trumbić je poručio u Trst da ne smiju pristati ni na kakve teritorijalne ustupke, već treba da javno pokažu da su protiv talijanskih pretenzija i stoga moraju sazivati skupštine na kojima će se protestirati protiv talijanske invazije i čak sakupljati dobrovoljce, jer se za Slovence i Hrvate tih krajeva radi o biti ili ne biti. Ujedno je zamolio da se održi sastanak slovenskih, hrvatskih i srpskih stranaka na kojem bi

7) *Carlo Galli*, *Diarii e lettere*, Firenca, 1951, str. 240—247;

8) O tome *Milada Paulová*, Jugoslavenski odbor, Zagreb, 1925, str. 58—65. i *Dragovan Sepić*, Misija Carla Gallija u Trstu (u siječnju 1915), *Analizadranskog instituta JAZU*, Zagreb, 1958., sv. II, str. 53—80.

9) Trumbićev »Dnevnik«, n.dj., str. 185—186.

se informiralo o talijanskim namjerama i o akciji emigracije, a osim toga Jugoslavenskom odboru dalo punomoć i delegiralo nove članove, naročito iz Istre i Slovenskog primorja.¹⁰

Trumbičeve poruke su ostavile na prvake »Eдинosti« dubok utisak. Oni su odmah poduzeli korake da se održi stranački sastanak koji je tražio Trumbić. Sami su pak već 11. veljače 1915. sastavili pismo za Trumbića i Supila u kojem ih ovlašćuju da zastupaju narodne interese i da, kako stoji u ovlaštenju, »osobito kušate bližu i širu javnost obavijestiti o istinitim nacionalnim i političkim odnošajima u našem Primorju i da kod svake prigode naglašujete nerazdruživost svih slovenskih i hrvatskih pokrajina, poimence Primorja s našim Trstom, Kranjske, Koruške, Štajerske, kojih sudbina je bila, da budu neodijeljene od ostale naše braće u Dalmaciji i preko Sutle«. Pismo su potpisali s punom oznakom svojih funkcija Rybar, Gregorin, prof. Matko Mandić (urednik glasila Hrvatsko-slovenske stranke »Naša Sloga«), Josip Mandić i dr Josip Wilfan.¹¹ Čini se, ali nije sigurno, da je bio sastavljen i jedan memorandum za rusku vladu.

U to je vrijeme talijanska vlada već odlučila da uđe u rat i u tu svrhu je povelala sa silama Trojnog sporazuma pregovore. Na Jadranu je tražila Gorišku-Gradišku, Trst, Istru s otocima Cres i Lošinj i Dalmaciju do Neretve. Teč u svom prvom odgovoru sile Trojnog sporazuma obećale su joj sve teritorije na sjevernom Jadranu, dakle i Istru s otocima. Poslije toga se još pregovaralo samo o Dalmaciji. Za pregovore je uskoro saznao Supilo prilikom svojih razgovora u Petrogradu tako da je jugoslavenska emigracija mogla odmah poduzeti akciju u obranu jugoslavenskih krajeva na Jadranu. Predstavnici Hrvata i Slovenaca protestirali su protiv žrtvovanja jugoslavenskih krajeva Italiji, u inozemstvu preko Jugoslavenskog odbora, a u Trstu je 11. travnja 1915. održan sastanak predstavnika hrvatskih i slovenskih stranaka, među kojima su bili i predstavnici Hrvatsko-slovenske stranke Istre. Svi su se oni izjasnili za ujedinjenje sa Srbijom i zaključili da neće nikada pristati da svoje sadašnje ropstvo, koje smatraju privremenim zamijene smrću koja bi ih čekala pod Italijom i da će Italiji pružiti otpor.¹²

Međutim, ruska je vlada preko novinara Svetkovskog, koji je bio veza ruskog ministarstva vanjskih poslova s jugoslavenskom emigracijom, izvršila na njih pritisak, tako da su na drugom sastanku, koji su održali u Trstu 18. travnja zauzeli pomirljiviji stav. Prema izvještaju Svetkovskog, tada je odlučeno da će se Slovenci i Hrvati Slovenskog Primorja i Istre iz obzira prema Rusiji držati mirno prema talijanskim trupama, ali da se oni ne mogu složiti s ustupanjem bilo kojeg jugoslavenskog teritorija Italiji.¹³ Istovremeno izrađen je i tekst proglasa na stanovništvo koji se imao rasturati pred dolazak talijanske vojske s pozivom da se mirno drži i da čeka s povjerenjem odluke konferencije mira. Na tom je sastanku također odlučeno da hrvatski narodni zastupnik u istarskom

10) Misija Carla Gallija . . . , n.d.j., str. 69—72;

11) Isto, str. 73—74;

12) Isto, str. 75;

13) Isto, str. 76—78;

saboru dr Dinko Trinajstić i slovenski narodni zastupnik iz Trsta u Carevinskom vijeću u Beču dr Gustav Gregorin pođu u emigraciju da sudjeluju u radu Jugoslavenskog odbora. Na toj je konferenciji izvijestio zastupnik u Carevinskom vijeću u Beču prof. Vjekoslav Spinčić da se u emigraciju sprema i poznati hrvatski književnik i publicist iz Istre Milan Marjanović, tako da je i on, kao što ističe Milada Paulová, otišao u emigraciju »de facto sa znanjem te konferencije i s njezinim indirektnim odobrenjem.«¹⁴

Na konstituirajućoj sjednici Jugoslavenskog odbora u Parizu 31. travnja 1915. od istarskih predstavnika je sudjelovao samo Milan Marjanović,¹⁵ koji je ilegalno prebjegao u inozemstvo već 19. travnja. Trinajstić je prešao granicu normalnim putnim listom kao Gregorin 1. svibnja i tek je 20. svibnja stigao u Pariz zajedno s Gregorinom i dr Bogumilom Vošnjakom.¹⁶ U Rusiji se u to vrijeme nalazio zajedno s obitelji dr Ante Mandić koji će odmah na početku rada Jugoslavenskog odbora biti pozvan da u njemu surađuje, tako da su istarski Hrvati bili u Odboru predstavljeni s tri politička radnika. Trinajstić, kao zastupnik Hrvatsko-slovenske narodne stranke u istarskom zemaljskom saboru bio je među njima najstariji i najugledniji. On je uvijek bio u uskom kontaktu s Trumbićem i radio najprije u Londonu i Ženevi, zatim od siječnja 1917. kao predstavnik Jugoslavenskog odbora kod srpske vlade na Krfu i, nakon Rimskog pakta 1918, kao šef Odborove kancelarije u Rimu. Kad je Trumbić nakon ujedinjenja u prosincu 1918, postao ministar vanjskih poslova, on je izabran predsjednikom Odbora i tu je dužnost vršio do Odborove likvidacije u veljači 1919. Marjanović je razvijao svoju aktivnost prvih mjeseci u Parizu, Londonu i Ženevi a zatim je bio poslan u Ameriku, gdje je djelovao u Sjedinjenim Američkim Državama kao šef »Jugoslavenske kancelarije« i od sredine svibnja 1918. bio u propagandnoj misiji u Južnoj Americi. Ante Mandić je pak osnovao i vodio kancelariju Jugoslavenskog odbora u Petrogradu u kojoj je radio sve do listopada 1917. kada je prešao u centralu Odbora u London.

Istarski predstavnici su prema tome bili u Jugoslavenskom odboru na važnim funkcijama i nosili velike odgovornosti. To vrijedi ne samo za Trinajstića, nego i za Antu Mandića koji je predstavljao Jugoslavenski odbor u Rusiji, razvijajući ondje veliku aktivnost, i Milana Marjanovića, koji je bio jedan od glavnih pokretača svih akcija Odbora u Sjedinjenim Američkim Državama i jedan od najvažnijih propagatora jugoslavenske misli među iseljeništvom Sjeverne i Južne Amerike.

14) M. Paulova, n.dj., str. 64;

15) *Dragovan Sepić*, Jugoslavenski pokret i Milan Marjanović 1901—1919, Zbornik Historijskog instituta JAZU, vol. III, Zagreb, 1961, str. 544—545;

16) *Bogumil Vošnjak*, U borbi za ujedinjenu narodnu državu, Ljubljana—Zagreb—Beograd, 1928, st. 24.

I. PISMA I IZVJEŠTAJI DRA ANTA MANDIĆA¹

Kad je buknuo rat, Ante Mandić se nalazio zajedno sa suprugom i djecom na imanju rođaka svoje supruge u Ovruču, u Velinjskoj guberniji. Kao austrijski državljani trebalo je da bude interniran, ali je ostao na slobodi zahvaljujući zauzimanju čeških emigranata, koji su uspjeli organizirati od austrijskih ratnih zarobljenika češkog porijekla prve češke dobrovoljačke odrede i kao takvi imali utjecaja kod vojnih vlasti.² Međutim, trebat će više vremena da počne surađivati s Jugoslavenskim odborom, jer je živio daleko od političkih zbivanja, u Kijevu, ili na imanju u Ovruču. Tako nije stupio u dodir ni sa Franom Supilom prilikom njegova boravka u Petrogradu.

Jugoslavenski odbor je saznao za Antu Mandića od njegovog brata Josipa. S njime je isprva bio u dopisivanju njegov poznanik iz Trsta dr Josip Jedlowski.³ Kad je Jugoslavenski odbor bio konstituiran povjerio mu je u srpnju 1915. prikupljanje dobrovoljaca za legiju i od njega tražio da razvije propagandnu aktivnost. Mandić je već prije pokušavao zainteresirati rusku štampu za jugoslavensko i jadransko pitanje, ali je svagdje nailazio na nerazumijevanje, tako da je bio skeptičan u pogledu uspjeha svog rada, što mu je Odbor i prigovarao. Rad koji se od njega tražio bio je moguć samo iz Petrograda, a bez dozvole vlasti Mandić nije mogao da se ondje nastani.⁴ Odbor je stoga poduzeo potrebne korake preko srpske vlade i konačno ishodio tu dozvolu u rujnu 1915. tako da je Mandić mogao početkom kolovoza početi s radom u Petrogradu.⁵

Najprije se dao na dobrovoljačko pitanje. Rješavao je u srpskom poslanstvu molbe austrijskih zarobljenika, Srba, Hrvata i Slovenaca koji su se javljali za borbu protiv Austro-Ugarske, a poslanstvo je onda poduzimalo potrebne korake za njihovo oslobođenje i slanje u Srbiju. Postupao je u tome na svoju ruku jer je po uputama Odbora trebalo da radi na organiziranju legije u samoj Rusiji. Smatrao je da u tome ne bi kod ruskih vlasti uspio i da je bolje da se dobrovoljci šalju u Srbiju gdje mogu da se lakše formiraju u dobrovoljačke legije.⁶

Aktivnost u ruskim službenim krugovima, međutim, Mandić nije mogao razvijati sve dok nije bio izabran članom Odbora, a Odbor mu je tek u listopadu 1915. telegrafski poslao »instrukciono i legitimaciono pismo.«⁷ Ali kako Odbor nije odgovarao na njegova pisma niti mu davao upute za rad, a — što je najteže — nije slao ni potrebna financijska sred-

1) O političkom djelovanju dra Anta Mandića u Rusiji pisala je *Milada Paulová* u već spomenutoj knjizi o Jugoslavenskom odboru, nešto podataka ima u memoarima dra *Franka Potočnjaka* „Iz emigracije, X U Rusiji“, Zagreb, 1926, a i sam je *Mandić* uzgred iznio neke momente iz svog rada u Rusiji u svojoj već spomenutoj knjizi.

2) Paulová, n.dj., str. 146—147;

3) Isto, str. 147;

4) Mandić Trumbiću, 31. VII 1915, br. 1 ove zbirke;

5) Paulová, n. dj., str. 147;

6) Isto, str. 158—159; Mandić Franu Barcu, London, 3. III 1919, izvještaj o dobrovoljačkom pokretu u Rusiji, Arhiv J. O.;

7) Mandić Trumbiću, 23. VIII 1916, br. 7;

stva, Mandić se u početku svoje djelatnosti borio s velikim teškoćama i samo uz velike lične žrtve je mogao zastupati Odbor i djelovati u ruskim političkim krugovima i javnosti.

Trebalo je savladavati nepoznavanje problema, predrasude i negativan stav koji su službeni krugovi imali prema politici rušenja Austro-Ugarske i ujedinjenju Hrvata i Slovenaca sa Srbima. Postojalo je osim toga i prošireno bugarofilstvo tako da nije bilo razumijevanja ni za politiku i težnje Srbije, iako u znatno manjoj mjeri. Ulazak Bugarske u rat na strani Centralnih sila i slom Srbije djelovali su da Srbija stekne veće simpatije, ali program ujedinjenja Južnih Slavena je i dalje dosta teško utirao sebi put u ruskim političkim krugovima. Rusko ministarstvo vanjskih poslova je pomagalo grupe hrvatskih i slovenskih emigranata, koje se nisu slagale s programom ujedinjenja kako ga je propovijedao Odbor, i očito je nastojalo da suzbije akciju koju je vodio Mandić.

Već u pismu kojim 30. listopada 1915. zahvaljuje Odboru na izboru za člana, Mandić izražava sumnju da li će njegove snage »u ovoj zemlji i pod ovim prilikama moći iz daleka opravdati povjerenje što ste ga u mene stavili«. Među Hrvatima i Slovencima, izvještava Mandić, »nije nijedan, koji bi ispovijedao čisti program uže Jugoslavije«. Slovenac Tuma, koga mu je Odbor preporučao kao suradnika, prihvaćao je ideju Jugoslavije samo pod uvjetom da u nju uđe i Bugarska, a Hrvat Geruc misli da treba u prvom redu ići za stvaranjem sveslavenske, i tek »subsidijski« jugoslavenske države.⁸ U Odesi se radi na izdavanju dviju novina, posebno srpskih, a posebno hrvatskih »Eto Vam nove klice separatizma među Hrvatima i Srbima«, pisao je Mandić Odboru 24. siječnja 1916. i izvještavao da on radi na tome da se izdaju jedne zajedničke novine za srpske, hrvatske i slovenske dobrovoljce.

Dobrovoljci se, naime, nakon bugarskog ulaska u rat nisu mogli više slati u Srbiju i nakon što je carski štab dao dozvolu za osnivanje dobrovoljačkog korpusa, počeli su se prikupljati u Odesi. Mandić je vjerovao da će se propagandom njihov broj znatno povećati i da će se moći organizirati korpus od oko 40.000 dobrovoljaca, koji će predstavljati ne samo ozbiljni politički nego i vojni faktor.¹⁰

Njegovi utisci o stanju Jugoslavenskog pitanja u Rusiji bili su nepovoljni. Sa zabrinutošću je primjećivao da se u slavofilskim krugovima, nakon bugarske intervencije i srpskog sloma, javljaju prijedlozi za promjenom slavofilskog programa u panruskom duhu u suprotnosti sa težnjama Južnih Slavena za ujedinjenjem i nezavisnošću.¹¹

Mandić je u prvo vrijeme djelovao samo u slavofilskim krugovima¹² i tek kad ga je engleski profesor Pares uveo u krugove poslanika u Dumi uspio je stupiti u dodir s »Progresivnim blokom«, najvećom grupom poslanika u Dumi koja do tada nije pokazivala interes za jugoslavensko

8) Mandić, Fragmenti, n. dj., str. 206;

9) Isto, str. 218;

10) Isto, str. 217—218;

11) Isto, str. 219;

12) Mandić Trumbiću, 23. I 1916, br. 2;

pitanje, jer ga je smatrala domenom reakcionarnih slavofila.¹³ U svojoj akciji Mandić je nailazio naročito na pomoć vođe konstitucionalaca — demokrata (kadeta) Pavla Miljukova, koji je dobro poznao jugoslavensko pitanje, ali je gajio nepovjerenje prema srpskoj politici. Rad koji su Mandić i Pašićev povjerenik u Rusiji prof. Radoslav Jovanović razvili u njihovom klubu urodio je plodom i »Progressivni blok« je, unatoč nastojanjima ministarstva vanjskih poslova, odlučio podržavati težnje Južnih Slavena i Čehoslovaka za oslobođenjem i ujedinjenjem.¹⁴ Mandić je bio aktivan i među članovima ruske Akademije nauka i sveučilišnim profesorima i uspio da najvideniji ruski intelektualci počinju da se u člancima i knjigama zauzimlju za težnje Južnih Slavena.¹⁵ On je utjecao i na obnavljanje rada »Društva slavenskog jedinstva« koje ga je imenovalo svojim političkim tajnikom, a za referente uzelo profesore Aleksandra Belića, Stanoja Stanojevića i R. Jovanovića.¹⁶ Ta razgranata aktivnost bila je od važnosti jer su u Rusiji, naročito nakon dolaska germanofila Stürmera za predsjednika vlade u veljači 1916, ojačale struje koje su bile sklone separatnom miru i protivne rušenju Austro-Ugarske. U ministarstvu vanjskih poslova nadležni odjel ministarstva (Statistički odjel na čelu kojeg je bio Priklonski) bio je protivan ujedinjenju katoličkih Hrvata i Slovenaca s pravoslavnim Srbima i nastojao otežati i onemogućiti djelovanje Jugoslavenskog odbora podržavajući grupe Geruca, Garapica i Tume, odnosno društvo »Juraj Križanić«.¹⁷

Ta se politika odrazila vrlo nepovoljno kod »srpskog dobrovoljačkog korpusa« u Odesi gdje je i inače zbog velikosrpskog stava komandnog kadra i netaktičkih postupaka srpskih oficira izbilo nezadovoljstvo kod hrvatskih i slovenskih dobrovoljaca, što je vješto koristila grupa Geruca i Tume. U korpusu je došlo do međusobnih sukoba i krize koja je mogla dovesti do rasula korpusa.¹⁸

Mandić je nastojao da posreduje i umiruje, molio je Odbor da pošalje nekoliko uglednijih članova Odbora da mu pomognu u radu, ali do najavljene deputacije Odbora nije došlo. U siječnju 1916. je Odbor poslao u Rusiju dr Kolombatovića da pomaže Mandiću u radu s dobrovoljcima i da preuzme uredništvo lista »Slovenski Jug«, koji je trebalo da izlazi. U travnju 1916, je pak stigao izaslanik Odbora dr Franko Potočnjak, koji se odmah dao na sređivanje prilika među dobrovoljcima i uspio privremeno ublažiti suprotnosti i umiriti duhove.

Kad je u kolovozu 1916. Rumunjska stupila u rat, formirana je dobrovoljačka divizija. Ona je bila poslana u Dobrudžu u borbu s bugarskom vojskom i ondje se proslavila svojim heroizmom, ali i pretrpjela velike

13) Isti istom, 19. II 1916, br. 3;

14) Isti istom, 14. III 1916, br. 4;

15) Isti istom, 23. I 1916, br. 2;

16) Mandić, Fragmenti, n. dj., str. 53;

17) Mandić Trumbiću, 12. IV 1916, br. 5. i Mandić Hinkoviću 1. IX 1916 (Mandić, Fragmenti, n. dj., str. 224—229) i 5. XI 1916, br. 8;

18) Mandić Hinkoviću, 18. XI 1916 (Mandić, Fragmenti, n. dj. str. 231—236) i br. 7;

gubitke. To je podiglo dobrovoljcima ugled u Rusiji, što je bilo od značaja za jugoslavensku stvar i Jugoslavenski odbor. Odnosi u dobrovoljačkom korpusu u Odesi nešto su se popravili.

Međutim, situacija u Rusiji se pogoršavala. Stürmerova vlada kao i dvorski krugovi su svojom politikom izazivali sve veće nezadovoljstvo. U takvim prilikama propaganda, koja se počela voditi za jugoslavensko pitanje preko štampe, brošura i knjiga iako dobro organizirana nije mogla imati većeg odjeka.¹⁹

Prilike su se izmijenile nakon »februarske« revolucije 1917, koja je početkom ožujka dovela do pada carizma. U privremenoj vladi kneza Lvova, ministar vanjskih poslova postao je Miljukov, koji je bio sklon jugoslavenskom ujedinjenju. Mandić, koji ga je dobro poznao, uspio je 23. ožujka dobiti od njega obećanje da će se zauzeti da vlada unese u svoj program i stvaranje jugoslavenske države.²⁰ Već 24. ožujka Miljukov je u izjavi o ratnim ciljevima Rusije objavio da Rusija ide za tim da oko Srbije osnuje čvrsto organiziranu Jugoslaviju kao bedem protiv njemačke ekspanzije. To je bio velik uspjeh jer je to bila prva od savezničkih sila koja je prihvatila jugoslavenski program kao jedan od ciljeva rata.²¹

Međutim, taj je uspjeh bio kratka vijeka i bez većeg odjeka, jer je revolucionarno vrenje u Rusiji jačalo i vlada kneza Lvova je bivala sve slabija. Na udaru je bila naročito politika Miljukova. Nakon revolucije su oživjeli stari sukobi u dobrovoljačkom korpusu. Grupa hrvatskih i slovenskih oficira tražila je da se odred nazove jugoslavenskim, da se u program borbe unese federativno načelo na bazi nacionalne ravnopravnosti i da se korpus može upotrijebiti samo za oslobođenje jugoslavenskih krajeva. Disidentski pokret se širio.²² Intervenirao je Mandić uz pomoć dra Milivoja Jambrišaka, koji je zamijenio Potočnjaka kao predstavnik odbora kod dobrovoljaca, ali bez većeg uspjeha. Konačno, na prijedlog Mandića i Jambrišaka ostavljeno je dobrovoljcima na volju da ostanu u korpusu ili da ga napuste. Dobrovoljci, koji su nakon toga ostali u korpusu, prebačeni su na solunski front.

Mandić je imao prilike da upozna stanje u carskoj Rusiji i stoga se nije suviše zanosio nadama u njemu pomoć u borbi za ujedinjenje. Kao narodnjak buržoasko-liberalnih nazora nije nakon »februarske revolucije« shvaćao pokrete revolucionarnih masa a kao nacionalist i borac za ujedinjenje Južnih Slavena prosuđivao je razvoj prilika u Rusiji isključivo sa stanovništa da li on ide u prilog stvaranja jugoslavenske države. Kad je u listopadu 1917. došao u London i davao zajedno s Milivojem Jambrišakom prijedloge za obnovu Odborova rada u Rusiji, bio je uvjeren da su »revolucionarne prilike po svojoj naravi na dugo neodržive« i »da će se to stanje promijeniti u dogledno doba te da će reakcija građanskih stranaka preuzeti mah prijle likvidacije rata.«²³

19) Isti istom, 11. I 1916, br. 9;

20) Isti istom, 20. III 1917, br. 11.

21) M. Paulová n. dj. str. 313—315, i br. 12;

22) Mandić Odboru. 25. V 1917. br. 12;

23) br. 31 ove zbirke

U siječnju 1918. Odbor je na osnovu vijesti što je primio iz Rusije zaključio da bi bilo potrebno da se Mandić vrati u Petrograd i nastavi s radom. Ondje je, naime, grupa jugoslavenskih emigranata i dobrovoljaca osnovala organizaciju sa zadatkom da predstavlja dobrovoljce, podržava politiku Jugoslavenskog odbora među njima i suzbija utjecaj boljševika. Mandić je pokušao da se vrati u Petrograd preko Finske, ali u tome nije uspio, a zatim, u veljači, preko Arhangelska, ali to su mu onemogućile britanske vlasti.²⁴ Stoga je ostao na radu u Odborovoj centrali u Londonu.

Mandić je bio u Londonu vrlo aktivan. Održavao je uske veze s pobornicima jugoslavenskog ujedinjenja W. Steedom i R. W. Seton-Watsonom i u svemu slijedio i podržavao Trumbića. Bio je jedan od pobornika saziva velike narodne skupštine i na sjednici Odbora je 18. siječnja 1918. upozorio na činjenicu da se iz odgovora kojim Pašić odbija taj prijedlog može zaključiti da je predsjednik srpske vlade Nikola Pašić skeptičan prema mogućnosti da se ostvari program ujedinjenja, jer je stekao utisak da Saveznici nisu za politiku rušenja Austro-Ugarske. To je podstaklo Odbor da odlučnije ustane protiv Pašićeve politike.²⁵ Mandić je bio, međutim, protiv toga da se spor s Pašićem i srpskom vladom iznese pred javnost kao što su to tražili zamjenik predsjednika dr Miće Mičić i odbornici dr Nikola Stojanović, Jova Banjanin i Dušan Vasiljević.

Sredinom 1918. postavilo se pred Odbor pitanje priznanja austrijskih Jugoslavena kao saveznika i na tom je pitanju u Odboru izbila kriza; Mičić je predao ostavku na svoj položaj i Mandić je preuzeo u svoje ruke vođenje poslova centralne kancelarije.²⁶ Prilikom pregovora između Odbora i predstavnika Talijanskog odbora za sporazum s potlačenim narodima Austro-Ugarske (pregovori Trumbić-Torre) u ožujku 1918. on je zajedno sa Trinajstićem utjecao na stav Odbora. Međutim, u delegaciji koja je zastupala Odbor na Kongresu potlačenih naroda Austro-Ugarske u Rimu u travnju 1918. od Istrana je učestvovao samo Trinajstić. Konačni rezultat te politike Jugoslavenskog odbora je bila izjava talijanske vlade od 8. listopada 1918. kojom se priznaje da je ujedinjenje Južnih Slavena u interesu Saveznika.

Mandić je bio vrlo aktivan za sve vrijeme Odborove borbe za priznanje, a bio je zajedno s Trumbićem u Parizu kad je u Versaillesu krajem listopada i početkom studenoga 1918. zasjedala saveznička konferencija za primirje i Odbor nastojao tom prilikom ishoditi priznanje. Isto je tako sudjelovao na Ženevskoj konferenciji od 6. do 9. studenog 1918. koja je dovela do sporazuma sa srpskom vladom o ujedinjenju i formiranju zajedničke vlade. Ostao je u Londonu sve do likvidacije Odborova rada u ožujku 1919. uređujući Odborov bilten i organizirajući propagandu za jugoslavenske zahtjeve na Pariskoj mirovnoj konferenciji.

24) *Dr Bogumil Hrabak*, Rad Pašićevog pouzdanika u Rusiji dra Radoslava Jovanovića za vrijeme Oktobarske socijalističke revolucije, Arhivski almanah, Beograd, 1958, br. 1. str. 132—133.

25) M. Paulová, n. dj., str. 396.

26) Mandić, Fragmenti, n. dj., str. 71.

Korespondencija Anta Mandića koja se ovdje donosi osvjetljava najviše njegov rad u Rusiji, gdje je djelovao samostalno kao šef Odborove kancelarije u Petrogradu, a nešto manje njegov rad u Londonu. Razlog leži u tome što najviše njegovih pisama i najopširnijih izvještaja postoji upravo iz razdoblja njegova boravka u Rusiji, dok su pisma iz vremena njegova bavljenja u Londonu mnogo rjeđa, što je i razumljivo, jer se nalazio u Odborovoj centrali. O njegovoj djelatnosti u tom periodu ima nešto traga u zapisnicima Odbora i, uzgred, u ostaloj građi o Odborovu radu.

Sva pisma koja se ovdje objavljuju čuvaju se većinom u »fasc. 8 i 108. u Arhivu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu (Arhiv Jugoslavenskog odbora). Ovdje se ne objavljuje cijela njegova korespondencija sačuvana u tom arhivu već samo ona neobjavljena a od interesa za osvjetljavanje njegova rada i političkih prilika u kojima je djelovao. Izostavljena su uglavnom ona pisma koja je Mandić unio u svoju knjigu »Fragmenti za historiju ujedinjenja«²⁷ i pisma od manjeg značaja, tako da se može reći da ova zbirka građe sadržava gotovo svu važniju i neobjavljenju njegovu korespondenciju iz vremena njegova rada kao člana Jugoslavenskog odbora (1915—1919). Ta korespondencija nije za historičara zanimljiva samo po tome što svjedoči o radu i gledištima jednoga od istaknutijih članova Jugoslavenskog odbora nego i stoga što osvjetljava stanje jugoslavenskog pitanja i prilike među jugoslavenskim dobrovoljcima u Rusiji i što predstavlja jedno od svjedočanstava — doduše jednostrano i subjektivno o presudnim događajima u Rusiji 1916. i naročito 1917. godine. Stoga ova zbirka građe, osim što doprinosi boljem upoznavanju učešća predstavnika istarskih Hrvata u radu Jugoslavenskog odbora daje također i prilog historiji stvaranja jugoslavenske države a donosi i neke podatke o Rusiji u prelomnom periodu 1916—1917. godine.

27) br. 141, Mandić Odboru 30/17. X 1915, str. 141—213; br. 146, Mandić Trumbiću 24/11. I 1916, str. 216—221; br. 151, Mandić Hinkoviću 1. IX/19. VIII 1916., str. 224—229; br. 155, prilog uz Mandićeva pismo Hinkoviću. 18/5. XI 1916, str. 231—237; br. 160, Mandić Mičiću. 11. VI/29. V 1917., str. 240—242; br. 161, Mandić Odboru, 11. VI/29. V. 1917. str. 242—243; br. 162, Mandić Odboru. 18/5. VI 1917, str. 243—244.

Ovruč 31. 18. VII 1915.

slabe aktivnosti i svoje skeptičnosti, izvještava da je spreman svim silama raditi na programu Jugoslavenskog odbora, izjašnjava se protiv nezavisnih Hrvata i izražava uvjerenje da će veliki knez Nikolaj Nikolajevič podržati jugoslavenske težnje.

Danas primih drugo Vaše pismo od 7. jula, koje me je — uza sve nezadovoljstvo, koje mi izrazujete u njemu — ipak donekle zadovoljilo. Na koncu konca ste napokon opazili moje bugarenje i ja ne trebam, da Vam više jaučem i »jamram«, jer sam postigao svoju svrhu. Da ste pozornije čitali moja pisma, bili biste sjegurno opazili, da nije moje bugarenje imalo svrhe, da dadem izljev svome malodušju i svojoj inertnosti, nego da je ono imalo — tako reći — informativni smisao. Vi nijeste toga razumjeli, pa za to pustimo to. Možda ste bolje informirani o tim pitanjima od mene, te ja samo žalim, što nijesam imao prilike, da s kime od Vas govorim.

Inače dozvolite mi, da Vam bez zamjere kažem da Vi nešto previše sangvinički sudite o stvarima i prilikama, kojih ne poznajete. Badava krivite i mene i — uvjeren sam — i Tumu. Što se nijesam nastanio u Petrogradu, ima osim saopćenih Vam još i taj prosti razlog, što nijesam imao želja, da popadnem u koji drugi kraj mjesto Petrograda: ja nemam dozvole za put u Petrograd, bez te dozvole resmijemo putovati i tek danas primih od g. Dra. Jovanovića¹⁾ pismo, u kojem mi saopćuje, da se je tek 11/ (24) VII. st. st. moglo principiuelno riješiti pitanje o mojoj seobi u Petrograd, a ranije da se to nije moglo radi strogosti administracije. Ja ne mogu predvidjeti, kad ću dobiti definitivno dozvolu. I ja sam uvjeren, da i Tuma²⁾ ne radi samo radi toga, što ga — kako predmnijevam, davno već nema u Petrogradu. Ja sam se pred 4 mjeseca o njemu informirao, al' nijesam mogao dobiti ni njegovog naslova, ni komunikacije s njime. Ja sam uvjeren, da bi on kao Slovenac s veseljem radio za slavensku stvar i ako ne radi, to je samo radi toga, što ne može.

Mene se također malo može ticati Vaše predbacivanje nerada: dosta sam se namučio sastavljanjem ruskih članaka i pisama novinama i osobama, odgovor dobih samo od nekog Srbina kome sam se novembra 1914. bio obratio u pitanju Istre i Trsta itd. Antišambrirao sam također tu i tamo, ali bez uspjeha. Više učiniti nijesam mogao te Vas molim, da mi do daljnega to povjerujete. Inače sam glede naše neorganiziranosti javnog mnijenja s Vama te sam tu okolnost više nego jedan put duboko žalio i ćutio. Ali sad je kasno o tome govoriti.

Moju skeptičnost oprostiti ćete mi također. Ja sam se zadnjih godina nešto bavio povješću, a osim toga zradem, da je naš narod malen. K tome sudim ljude po djelima te mogu n. pr. g. Amfiteatrova³⁾ smatrati samo prijateljem, koji nam je više štetio nego dušman. A ostala nijesu pitanja simpatija i rodstva, u kojima može uvijek mnogo koristiti — kako velite — otac, nego su to pitanja političke dinamike. I radi toga ja — premda mi je često teško — ne očajavam, jer zradem, da su prilike jače od ljudi i jer vjerujem u sreću Slavena i u njihovu vitalnost, osobito nas južnih. I ja mislim, da će mi dati pravo, ako više vjerujem tvrdoj logici historije, nego li slabim ljudima.

Vi nalazite da su moji razlozi i skrupuli bespredmetni. Dobro! Ja mislim inače, ali se drage volje i bez prigovora pokoravam želji odbora te ću mu raditi i služiti po silama. Čim mi stigne dozvola otputovati ću u Petrograd te ću Vam stojati, kao i sada već, na potpunom raspolaganju.

1) dr Radoslav Jovanović, historičar, u Rusiji od 1913. kao povjerenik predsjednika srpske vlade N. Pašića, 1917. službenik srpskog poslanstva u Petrogradu.

2) L. Tuma, slovenski emigrant u Rusiji, osnivač lista „Jugoslavija“

3) rimski dopisnik petrogradskog dnevnika „Ruskoe Slovo“

Ja se nadam, da me nećete kriviti, ako možda moj uspjeh ne bude odgovarao Vašim nadama. Svakako ću raditi po najboljim silama. Ako me možete u tom obziru umiriti glede mojih roditelja, učiniti ćete mi veliku uslugu. Za svaki slučaj saopćiti ću njim putem brata svoju namjeru. Teško mi je naravski i glede obitelji te ne znam kako će moji, koji su slabo podnašali i ovo podneblje, moći podneti klimat Petrograda koji je nezdrav i rođenim Petrogradcima opasan. Nego to je svejedno. Vremena su takova i ja sam se odlučio, pak što Bog dade i sreća junačka.

Glede samostalnosti Hrvatske sam naravski jedinog mogućeg mnijenja. To bi bila nesreća. Pod sjajnom formom samostalnosti rascijepali bi nas još više nego dosada i o našoj budućnosti morali bi kazati: lasciate ogni speranza. A za tim idu mnogi i javno i tajno i na žalost nisu ni svi Slaveni u tom pitanju na čistom.

Veoma me je obradovalo što je g. Supilo⁴⁾ informirao Vel. Kneza Nikolu Nikolajevića. U njega i u njegovu ženu Vel. Kn. Anastaziju Crnogorsku polažem velike nade. Obojica su neobično patriotske i energične osobe i u svakom obziru markantne ličnosti. Ja mislim, da smo mi, koji živimo ovdje i dosada već mnogo zahvalnosti njima dužni. Kraj lošeg uspijevanja Digovića,⁵⁾ moći će nam oni mnogo pomoći, jer su oni prije svega Slaveni, koji nisu odavna mogli trpiti Nijemce. Za sada su simpatije za Digov. još dosta velike, ali i to će proći jer u ovim prilikama simpatije rastu i padaju sa uspjehom. Što znate Vi o sadržaju dogovora glede naših zemalja? Imade li pridržaja i uvjeta? Budite tako ljubezni te mi saopćite Vaše privatno mnijenje o našim izgledima kako se oni prikazuju kod Vas. Nedavno su novine preštampane iz francuskih Vaš proglas, što ste mi ga pred nekoliko mjeseca poslali. Što da uradim sa kritikama o Meštoviću što ste mi ih poslali? Hvala Vam za brošure. Steeda i Scotusa⁶⁾ nije g. Dr Jovanović još primio. Jeste li čitali Pettinatovu brošuru o Slavjanstvu i Balkanu? Veoma interesantna stvarca! Pozdravite mi srdačno zemljake i molite ih, da nas ne sude zaočno: kontumacija je presumpcija, koja ništa ne dokazuje.

2.

Petrograd, 5. II/23. I 1916.

Ante Mandić izvještava Antu Trumbića o propagandnom radu u »slavenskim trapezama« i među članovima Ruske akademije nauka.

Sretan sam, što mogu tandem aliquando¹⁾ prekinuti seriju neugodnih saopćenja te pisati vam pismo, koje sadržaje svakako nekoliko prijatnih novosti prikladnih da pobude nove nade i iluzije. Naravski, sve to, što ću Vam saopćiti nije takovo, da bi mogli očekivati, da se je sve promijenilo i da su Rusi prestali biti Rusima. Ali pogledom na neznatne nade, koje sam gojio i ja i koje ste u isto tako neznatnoj mjeri sjegurno gojili i Vi, je preokret u javnom mnijenju o kojem ću vam dolje pisati ipak činjenica za nas ugodna, skojom moramo računati i od koje možemo računati samo ugodne posljedice, pa bile one velike ili malene.

Nego, da Vam po redu pričam.

Kako sam Vam pisao nije se do konca 1915 ovdje u opće znalo, kako i što je sa Srbijom. Znalo se o otstupanju armije u Albaniju, znalo se o

4) Frano Supilo, hrvatski političar, osnivač i član Jugoslavenskog odbora

5) misli na Talijane

6) Vjerojatno misli na knjigu W. Steeda „The Hapsburg Monarchy“ (London, 1913) i na knjigu R. W. Seton-Watsona (pseudonim Scotus Viator) „The Southern Slav Question“ (London, 1908)

1) prijevod: konačno

zauzeću cijele Srbije sa strane neprijatelja, ali oni neznatni, nemnogobrojni, kratki i suhi brzogovi, nijesu mogli, da prodrmaju trome mozgove i da ih prinukaju na kakove refleksije. Manjkala je bombastičnost, obljubljeni sous naših parvenija i nije bilo nikoga, koji bi im telegrame servirao po njihovom ukusu i sposobnostima. Imali su, jednom riječju, o srpskim događajima, samo nekakav magloviti opći pojam, te mogu mirne duše reći, da nije štampa do onda o srpskoj tragediji²⁾ donijela više od pet crtica, šesto štampanih redaka. U ono doba se, na sreću, vratio iz Srbije Dr. Sičev³⁾ od Crvenog križa, koji je i 1914. god. bio u Srbiji, te iskreno zavolio Srbe. On je 4. o. m. u rusko-srpskom društvu držao predavanje o Srbiji. Predavanje nije bilo bog zna što, i o stvari moglo se više i bolje govoriti, ali njegova skromna, delikatna narav, prsto i neumjetno razlaganje i iskrenost čuvstva, učinili su mnogo više, nego li bi uradio dobar i rutiniran govornik. Tada se to još nije vidjelo ali danas je to očevidno po posljedicama. On je naglašivao, da se kraj svega, što se dogodilo, Srbi uvijek još nadaju u Rusiju i samo u nju i da je to povjerenje najsrमतnija kazna za rusku indiferentnost i nerad. Poslije njega, kazao je par lijepih riječi Kuljabko-Koreckij,⁴⁾ zatim Semjonov,⁵⁾ knez Mansirev,⁶⁾ Vergun⁷⁾ i drugi, koji su kritizirali ruski rad.

7. o. m. bio je jubilarni objed velikoslavjanskog Blagotv[oriteljnoga] opščestva recte slavenskih trapeza. Sičev je opetovao svoje predavanje, a poslije njega je govorio — kako već znate — Bašmakov⁸⁾ najvećom ciničnošću i njegov govor je publika primila velikim aplauzom. Drugi neki su nas branili, ali štampa je donijela samo izvadke Sičevog govora, javno se nije govorilo mnogo te se činilo, da sve ostaje pri starom, a u najboljem slučaju: fra il si e il no.

Međutim se iz Ribinska vratio naš simpatični Gaskonjac Semiz,⁹⁾ komu nijesu predavanja Sičeva davali mira. Počeo je i on držati predavanja. Sičev mu je već pripravo teren i on je stao pripovijedati čuda — najprije o svojoj hrabrosti i onda o hrabrosti svojih zemljaka i o njihovim patnjama. Pošto je on više nego smion i pošto umije dobro »pjevati«^{zainteresovao je za srpsku stvar neke učenjake i aristokrate, te je prvi put predavao 19. o. m. kod Brjančaninova pred biranim krugom. Predsjedao je prof. Tugan-Baranovski i Semiz, koji ima sreću biti ruskim građaninom, koji je rođeni Srb i nosi srpsku uniformu i kome po tome ne mogu ništa ni srpske ni ruske oblasti, je ovaj momenat — valja priznati — savjestno iskoristio. Držao je govoranciju, da su nam se uši crvenile; na nekim mjestima je grozno, a koji put i očevidno pretjeravao. Kritizirao je Rusiju na najbezobzirniji način tako, da je poslanik poslije kod čaja morao naglasiti rusko građanstvo Semiza, što je u ostalom i on sam činio, Italiju je Semiz napadao bez rukavica i govorio o njoj onako, kako ona zbilja i zaslužuje. Njegov govor je imao tim veći uspjeh, što je prisutni dr. Sičev zaljubljen u Srbe, delikatno sve potvrđivao, i samo u jednom obziru nešto malo i neenergično protuslovio, što je još više povisilo efekat.}

Društvo se bez razlike veoma uzrujavalo radi te stvari; srpska nesreća, to bi još prošlo, ali ih je presenetio način talijanske »pomoći«, pošto su bili po novinama uvjereni, da je Italija savjestno sve uradila i da je sva vojska na Krfu. Za vrijeme pauze je sve uzbuđeno grupiralo i pretresavalo Italiju, pitali su i psovali su ne štedeći ni sebe ni druge. Prof. Jastrebov npr. kome

2) misli na slom Srbije i povlačenje srpske vojske preko Albanije

3) Šef ekspedicije Crvenog križa koju je poslao u Srbiju „Veliko-slavjansko blagotv. oriteljno opščestvo“

4) N. J. Kuljabko-Koreckij, socijalist

5) E. P. Semjonov, novinar

6) S. P. Mansirev, član progresivne grupe

7) D. N. Vergun, profesor, slavjanofil

8) A. A. Bašmakov, profesor, slavjanofil,

9) Dušan Semiz, ruski novinar srpskog porijekla, pisao pod pseudonimom Šumibor

sam bio rastumačio stvar, govorio je da je to lopovluk, ne samo sa strane Italije nego sa strane svih saveznika, koji iz bogzna kakvih razloga dopuštaju da zatira »saveznik« saveznika. Poslije pauze govorio je veoma oštro Brjančaninov, napadao na saveznike još više na Grčku, a najviše na Italiju, nazivajući stvari po imenu. Jednom riječju, našao se ventil i Rusi se njime marljivo služe da dadu oduška svome stidu, nezadovoljstvu, te saučešću prema Srbiji, a osobito latentnom nezadovoljstvu sa Italijom, koja sad plaća za svoje i za tuđe grijehove.

Drugi dan smo se sastali prof. Vukičević¹⁰⁾ i ja kod Dra. Jovanovića, te smo se dogovorili, da predložimo g. poslaniku, da se iskoristi situaciju. Kod poslanika dogovorili smo se, da ćemo sastaviti »redakcioni odbor rusko-srpske biblioteke«, koja će izdavati brošure o južnim Slavenima, da ćemo u odbor uzeti krupna imena i stavljati im na raspolaganje date im materijale. Taj naziv smo izabrali, da iskoristimo srpsku konjukturu, te da izbjegnemo onome nedovjerju, koje bi ovdje susrelo »jugoslavensko« ili još više »srbo-hrvatsko« ime. Istog dana su obećali veću suradnju Tugan-Baranovski¹¹⁾ i Jastrebov.¹²⁾ Poslanik nam je stavio na srce, da ventiliramo pitanje izdavanja posebnog ruskog glasila, koje će u oprijeci sa »redakc. odborom r.-s. bibl.« biti i javno nastupati kao glasilo Jugoslavena odnosno Jugosl. odbora, dočim će redakcioni odbor figurirati kao rusko poduzeće. To će biti biletan, koji nema ništa skupnog sa biletanom za zarobljenike, osim programa, interesa i interesenata. Uredili smo sva ostala elementarna pitanja.

Istog dana (21. o. m.) pošao sam sa Semizem na trapezu u »blagotv. opšć.«, gdje je on držao predavanje. Semiz, kome je poslanik bio glavu oprao, bio je blag kao jagnje, govorio o nadama i vjeri Srba u pomoć Rusije, navlačao je fakte, ali propuštao zaključke, po mom savjetu je više puta govorio o dijelu plemena, koje trpi u avstr. provincijama, spomenuo je te provincije Hrvatsku, Hrvate i Slovence, njihove današnje patnje i solidarnost. Učinio je to vrlo vješto i neupadno. Društvo je bilo trunuto njegovim govorom. Poslije njega je govorio oštro i zanosno naš dobri prijatelj Brjančaninov. Zatim je Sičev predlagao da se barem na svakoj trapezi sabira novac, da se barem nekolicinu pojedinih Srba od gladu spasi. Poslije toga dogodio se prilično značajni škandal. Govorio je Vergun: priznao, da je bio prorokom i da je, kao svi proroci, krivo predskazivao, napadao Bugarsku, žalio sudbinu Srbije i ruski nerad; upozorio je društvo, da se je prisutni Bugarin Kara-Simeonov za vrijeme Semizovog govora posprдно smiješio srpskoj patnji i ruskoj sramoti, i uzgrijavao se do toga, da je počeo sipati »hulje« ko iz rukava. Poslije njega je obično veoma korektni Lavrov saopćio, da je sabrao 160 rub.; saopćio je nadalje, da je u svoje doba Kara-Simeonov molio odbor, da obzirom na njegovo slavensko osjećanje i neodobravanje bugarskog istupanja proti Srbiji ishodi njenu dozvolu da smije ostati u Petrogradu, to je i uspjelo; danas se taj isti Kara-Simeonov demonstrativno protivi, da štogod za Srbe žrtvuje; predlaže oštrim riječima, da se prekine pogovor na nekoliko minuta, da uzmogne K. S. porazmisliti o uputnosti ili neuputnosti da se odstrani. Kara-Simeonov htio govoriti; nastala je gungula, opet letile hulje po zraku (predsj. Glinicki¹³⁾) je sam bio uzrujan i nije prosvjedovao proti ovom kršenju društvene parlamentarnosti) i K. S. nije smio govoriti te se pobrao van. Interesantna je resolucija, što ju je sastavio Brjančaninov:¹⁴⁾ 1) Srbiji se dogodila velika nepravda koju se može popraviti samo tako, da njoj se dade potpuna zadovoljština i ošteta i da se ispuni sve ono, što bude u narodnostnom smislu i inače tražila, 2) pogledom

10) M. Vukičević, srpski profesor

11) Mihail Ivanovič Tugan Baranovski, ruski ekonomist. član progresivne grupe

12) N. V. Jastrebov, član progresivne grupe u Ruskom političkom društvu

13) B. B. Glincki, akademik

14) A. N. Brjančaninov, neoslavist, urednik lista „Novoe Zveno“

Slijedeći dan (22) bio je jour kod akademika Behtereva.¹⁵⁾ Semiz i na zadnje događaje valja revidirati i novirati dogovor s Italijom tako, da ne budu oštećeni pravedni interesi Srba i ostalih Jugoslavena na korist Italije.

ja pošli smo ranije da govorimo s njime o g. Meštroviciu.¹⁶⁾ Došli su najupliveniji učenjaci i političari iz Dume i Savjeta, oko 12—15 ljudi: Čubinski,¹⁷⁾ V. J. Kovalevski,¹⁸⁾ Arabašin,¹⁹⁾ Aggejev, Miljukov,²⁰⁾ Gadujev, Verhovski, Ivanov i dr. Došao je i g. Spalajković.²¹⁾ Semiz bio je ovaj put obukao diplomatske gaće. Mnogo govorio, koješta natučao, ništa opredijelnog rekao. Ekselence su mljaskale, mudro šutile i onda počeli vlačiti konkretnije date iz Semiza, koji je kao proti volje počeo sve više govoriti, osobito o Italiji. Uspjeh je bio potpun; govorili su doduše malo i važno, ali fond je bio samo taj, da se je Rusija osramotila i kad se je radilo, da predodvrti nesreću i kad se radilo, da se poslije nesreće pomaže. Govorilo se je mnogo o Italiji u diplomatskim frazama i sa dugim pauzama. Italija nam postaje zaista najboljim saveznikom i pomoćnikom. Rusi su se počeli stiditi te su sretni, da su našli jednog koji je više kriv nego oni; sad će oni pokazati Italijancima, da imadu Rusi ipak nasebi hlače: ako i kasno, ali ipak čine svoju dužnost! G. Spalajković je veoma zgodno iskoristio ovo raspoloženje da sagradi zlatni most: držao je govor ad usum delphini, blago, pomirljivo: bilo pa prošlo, a sada nastojimo da budemo pametniji. Govor je učinio dobar utisak, i kako čujem, možemo dapače i u držanju Miljukova očekivati malu promjenu. U tramwayu mi je Kovalevski govorio, da su Rusi došli hvala bogu od toga, da moraju svaki put zacrveniti kad se spomene imena Srbija. Zagovara ideju izdavanja knjiga i držanja konferencija.

Za vrijeme »čajepitja« imao sam priliku, da govorim o našim užim pitanjima. Poljak Verhovski izrazio je malo sumnju o unutarnjem uspjehu jugosl. pokreta obzirom na frankov. i klerikalizam. Naveo sam mu najnovije fakte za nas, razvijao razliku narodne i vjerske etike kod nas, kod Rusa i kod Poljaka. O nama imaju nešto pojma kako mi se činilo, samo Verhovski i Miljukov.

24. I 1916.

Jučer na večer imali smo sjednicu kod odvjetnika Gruzenberga. Priustvovali su V. Makovski, Beklemišev, Behterev, Dubovski, Kotljarevski, Kolesev, Speranski i dr.; od naših bili su g. Spalajković, Semiz i ja. Stvar se je svršila odmah. U principu se nije ni raspravljalo: Izjavili su, da si smatraju za čast, ako im se povjeri skrb oko izložbe takovog umjetnika kao Meštrovicia, pa u takovo vrijeme; pogledom za značenje Meštrovicia je irrelevantno doba godine za izložbu, ali obzirom na Moskvu je najbolje mjesec mart; uređenje umjetničke i tehničke strane preuzimlju akademičari, financijalnu društvo slav. naučnog jedinstva; obzirom na događaje preporučuju da se namjeni čisti dobitak Srbiji; obzirom na značenje Meštrovicia valja nastojati da se izložba priredi iznimno u samoj akademiji te da se na to ishodi dozvolu; odbor sastavljen će biti od umjetn. akademičara, članova društva naučnog jedinstva (ili objedinjenja — što li) te drugih osoba, o kojima će se još govoriti; imade nade da će pokroviteljstvo i počasno predsjedništvo preuzeti veoma visoke osobe te valja u tom smjeru sondirati i raditi (u pogledu tih osoba nisu nade akademičara baš osobito skromne). Sutra će se na sjednici akademije pitanje iznijeti i oficijelno riješiti. Prak-

15) Vladimir Mihailovič, V. M. Behterev, ruski neurolog

16) Ivan Meštrovic, kipar, član Jugoslavenskog odbora

17) M. P. Čubinski, član progresivne grupe

18) član umjerene desnice

19) Lj. J. Arabašin, član progresivne grupe

20) Pavao N. Miljukov, historičar i politički radnik, Kadet

21) dr. Miroslav Spalajković, srpski poslanik u Petrogradu

tična su vam pitanja poznata iz brzog g. poslanika. Akademikari izričito žele, da g. Meštović osobno prisustvuje kod namještanja umjetnina u dvoranama.

Ovih dana sastati ćemo se opet kod Gruzenberga, da govorimo s Rjepinim,²²⁾ koji govori o g. Meštoviću kao entuzijast.

Kako vidite g. doktore stvar se je za par dana ipak promijenila i vi imate puno pravo da me koriste radi mojih izvještaja i da mi doviknete: E pur si muove. Na žalost ne znam kako će dugo trajati ovo raspoloženje: zanos za vojnu trajao je svega skupa niti godinu dana, dakle moramo biti svejedro oprezni i paziti što radimo, a glavno raditi brzo i spješno, da se ova sveta vatra ne ugasi kod ove niske temperature.

Sama stvar promijenila se za nekoliko dana tako, da je nijesam mogao pratiti kako se je razvijala. Zahvaliti moramo to u prvom, drugom i trećem redu Italiji, a onda g. Spalajkoviću, Sičevu i — hoćeš nećeš fanfaronadama i bezobzirnosti našeg miles gloriosusa Semiza, koji je činio mnoge pogriješke, koje su ipak uvijek koristile. On je sada u svom elementu, drži do tri predavanja na dan i čuti se kao riba. Sreća božja, što mu nijesu njegove rane i kontuzije priječile, da ga pošaljete čim prije.

Osim toga, molim Vas, da bi mi poslali po pedesetak ekzemplara engleskog kataloga g. Meštovića, Marjanovićeve²³⁾ hrv. brošure o njemu, te — ako imate — fotografije njegovih kipova. Ako imade o njemu drugih brošura pošaljite mi ih također u više ekzemplara. To će nam služiti dok ne dođe moment da se štampaju ruski. G. Meštović će mi oprostiti radi stvari: Ja sam upotrijebio i onaj ekzemplar što mi ga je on ljubezno poslao, sa autografom. Uostalom u prilogu pišem o tome njemu samome.

Nadošli su ovdje g. Dr. Kolombatović²⁴⁾ i ing. Diklić. Veoma dobro što su došli. Na žalost se g. Diklić prestrašio skupoće i misli o Odesi gdje je jeftinije. Vidjeti ćemo kako bude s mjestom i službom. Donijeli su mi razne brošure, ali to je sve malo. Nadam se, da u paketu, što ste mi ga avizirali pismom od 12. januara, koje sam danas primio. Kako vidite rok je davno prošao, te ću vam s toga 8—10 dana pisati o primitku ili neprimitku brošura. Na svaku eventualnost, pošto ne znam koje ste mi brošure poslali, molim Vas, da mi pošaljete, barem još po pedesetak brošura: Hinkovićeve²⁵⁾ (Les Croates etc), Novakovićeve (Problèmes), L'Unité Yougoslave, Sokolovića, Iliricusa (a valja za kasnije misliti i na drugog Iliricusa o Trstu), Velimirovića²⁷⁾ (Serbia's place), a nešto i Prezzolinijevih,²⁸⁾ jer imade ljubitelja talijanskog jezika kao npr. g. Sazonov²⁹⁾ in persona, koji će eventualno čitati te knjige više radi talijanskog jezika nego radi sadržaja. Dobro bi bilo da raspačamo i nešto Scotusovih knjiga. Jednom riječju pošaljite što više možete, a ako se radi o sredstvima, potrošite za sada na to makar i dio onih 100 ponuda, koje ste votirali buletinu, glede koje ćemo već nekako urediti stvar. U ostalom, pošaljite mi i od tog novca što ostane.

Zamolih Dra. Kolombatovića da se on zauzme za buletin zarobljenika u Odesi i on je preuzeo tu zadaću. Suradnika će naći kod zarobljenika i mi ćemo naravno svi surađivati. Zaboravio sam Vam javiti, da mi je pred dva dana javljao g. Cemović da pristaje na moje prijedloge da se izda jedan buletin za sve zarobljenike. Radi Slovenaca preporučio sam g. Dr. Kolombatoviću da se dogovori s Dr. Salbergerom, koji će ovih dana iz ropstva

22) Pija J. Rjepin, slikar

23) Milan Marjanović, književnik i publicist, član Jugoslavenskog odbora

24) dr. Kruno Kolombatović, jugoslavenski omladinac

25) dr. Hinko Hinković, vanstranački poslanik u Hrvatskom saboru, član Jugoslavenskog odbora

26) dr. Mileta Novaković, profesor beogradskog univerziteta

27) Nikolaj Velimirović, episkop ohridski

28) Giuseppe Prezzolini, talijanski publicist, autor knjige „La Dalmazia“

29) Sergej D. Sazonov, ruski ministar vanjskih poslova

stići u Odesu i koga sam po pismima upoznao kao krasnog čovjeka, koji i u momentima kad svi ostali gube nadu i vjeru, ipak tvrdo stoji za stvar radi stvari i koji sad ne misli ni na provincije i na Slovence i Hrvate, nego gleda da se ideja objedinjenja spasi. Njegovo zadnje pismo učinilo je na mene u isto doba težak, ali krasan u'isak: Imade naime među zarobljenicima agenata, koji drže naše ljude svojim pripovijedanjem u vječnom nemiru i naprezanju i moramo biti sretni, što imade među zarobljenicima muževa s brcima i hlačama.

Danas ću upoznati Diklića i Kolombatovića s nekim novinarima. Po njihovom savjetu poslati ću Vam ovih dana izreske iz novina i u opće poslati ću Vam ih i u buduće, kao što sam ih šiljao prije 6—7 mjeseca Dru. Jedlovskome.³⁰⁾ Sada nijesam imao, što da za pravo šiljem. U ostalom imadem zbirku izrezaka do septembra 1915., a od onda dalje sahranjujem cijele novine. Žao mi je, što nijesam sahranio one gluposti, što su se pisale 1914. g. ali i te ću si prilikom pribaviti.

P. S. Valja, kako izlazi iz sveg pisma, da odbor ventilira pitanje, da dođu neki odbornici, a svakako vi i g. Supilo, proljećem u Rusiju.

G. poslanik poslao je u Odesu atašea pukovnika Lontkijevića,³¹⁾ da organizira odred i odstrani sve nesuglasice. On je već desetak dana u Odesi. Kako ćujem doći će uskoro srpski oficiri amo. Od Dra. Kolombatovića ćujem da stojite i Vi na istom stanovištu kao i mi: da su dobrovoljci naša ultima ratio, koju valja štediti ne samo kao ljude, nego i kao individue, radi njihova ekonomskog značenja i potomstva, pa i iz drugih razloga. Vojna nas je više zbližila nego li samim mislima. U svim pitanjima mislimo svi jedno te isto i od Kolombatovića i Diklića čuo sam iste misli, iste riječi, koje svaki dan ćujem ili govorim.

3.

Petrograd, 4. III/19. II 1916.

A. Mandić izvještava A. Trumbića o pripremama za izdavanje biltena Jugoslavenskog odbora, o pomoći koju mu pruža B. Pares u propagandi za jugoslavensko ujedinjenje, o pripremanama za Meštrovićevu izložbu u Petrogradu, o akciji Rusko-hrvatskog društva među austrijskim zarobljenicima i dobrovoljcima i požuruje slanje nekoliko članova Odbora u Rusiju:

Dugo Vam nijesam već pisao; već pet tjedana. Ali u zadnje doba dogodilo se je koješta. Ja sam našao radnju, koja meni, kao odvjetniku odgovara i po ukusu i po kakvoći, te sam napokon našao onu radnju, koju smatram korisnom i koju sam tako dugo badava tražio, ako sam napokon taj posao našao, i ako — bar do sad, mogu, da budem istim zadovoljan, to i ovdje imamo da zahvalimo to jedino g. Seton-Watsonu, kome je očevidno sudbina predriješila, da bude naš dobar genij, ne samo na zapadu nego i na istoku i kome nećemo nikada moći i donekle pristojnim načinom iskazati našu zahvalnost.

Ja nijesam cijeli mjesec dana ništa zapisivao, jer nijesam zato imao vremena. Stoga se zanašam na svoje pamćenje te ću vam fragmentarički saopćiti, što i kako se sjećam.

Ponajprije preuzeo sam na sebe veliku odgovornost pred odborom. G. poslanik bio je oko 20. I 916., zamislio da se u Petrogradu izdade veliki

30) dr. Josip Jedlowski, publicist, član Jugoslavenskog odbora na radu u Odbornoj centrali u Londonu

31) Branislav Lontkijević, pukovnik srpske vojske, vojni izaslanik u Rusiji

buletin u ovakovom sjajnom okviru kakov se je mogao ovdje dojmiti. Prilike su mi se pričinile takovima, da sam se odlučio zapriječiti ovo po sebi veoma lijepo poduzeće, te da mi je to i uspjelo. G. je poslanik bio mnijenja da ovdješnja akcija putem brošura nije dostatna i da nije dostatno upoznati Ruse s nama, ako ih od vremena do vremena na nas ne sjetimo. Zato je on smatrao, obzirom na posebne prilike te obzirom na još uvijek jako bugarofilstvo, francuski bilten nedostatnim, te nas je uputio telefonički g. Bogackom, korespondentu ruskog Slova, jednome od najnadarenijih publicista Rusije i možda najkompetentnijemu u pitanjima vanjske politike. Mi smo imali s njima konferenciju, na koju sam ja — uslijed pregovora s akad. Bekleniševim u pitanju izložbe, na žalost, zadocnio. G. Bogacki proizveo je na mene najljepši utisak. Uman, razuman, riječit, umjereni i iskreni ton njegovog govora, prekrasni oblici osobe i ponašanje, sve to čini ga više rutiniranim diplomatom nego publicistom. Govoreći o listu rekao je: da se mora izdavati ili nešto ili ništa, da se može nešto dobra izdavati, pošto će novine izdavati na sredstva srpske vlade; da će list zastupati jugoslavenske interese, ali bez neumjelnog sentimentaliziranja i nepotrebnog idealizma, promišljeno, realno, u granicama mogućnosti, da će list nositi nazvanje »Jugoslaven-ski« i da mora stajati u najužoj svezi sa Jugosl. Odborom, koji će delegirati u uredništvo, jedno lice, koje će imenom odbora nositi moralnu odgovornost za sadržaj i pravac; da je najbolje ako list potpisuju kao suradnici one iste osobe, koje potpisuju franc. i engl. buletin, t. j. odbornici J. O., da ne uzmogne publika govoriti o nedostatku sloge i organizacije, ako list potpisuju druge osobe, da će list — osim jugosl. propagande — imati svrhu, da modernizira srbofilsku ideologiju ruskih krugova, te da je prilagodi novim prilikama; valja imati tijesan doticaj sa Srbijom i kroz »J. O.« i sa Jugoslavenima u Austriji; da će dušom i tijelom raditi za list, ali da smatra neuputnim potpisivati list kao jedini urednik, pošto bi njegovi odlični i dapače prijateljski odnošaji s g. Sazonovim mogli ispostaviti i izložiti list sumnjičenju s stanovitih strana; predlaže s toga kolektivno potpisivanje i redigiranje; forma lista je nuzgredna, ali valja dobro porazmisliti, da li se u listu imade štampati onakovu etnografičku kartu, kakovu je odbor našampao na čelu londonskog i pariškog izdanja; kao redaktori ne bi smio potpisati nitko od onih osoba koje su istupale i govorile o stvari na raznim skupštinama; slijedili su tehnički pregovori.

Prof. Vukičević i Dr. Jovanović su mi poslije pogovora saopćili, da im je prije mog dolaska razgovarajući o našim odnošajima s Italijom g. Bogacki pokazao neki prepis proglašenja u kome neki Rašković i dvadesetak drugih Hrvata zagovaraju talijanska stanovišta u našem pitanju; da im je dalje u razgovoru rekao, da je »ovdje« poznato o nekoj izjavi g. Supila, po kojoj dinastičko pitanje kod nas ne igra nikakve uloge, pošto se Jugoslaviju može pomisliti ne samo pod Karađorđevićima, nego i pod engleskim princom kao kraljem. U mojoj nas je prisutnosti — dosta upadno i neočekivano — upitao, stoji li prof. Masaryk¹⁾ u kakovoj svezi s »J. O.«, našto mu je jedan od nas odgovorio, da će po svoj prilici tako biti, te da se može i na Masarykovu suradnju računati. Bogacki je na analogno pitanje Dra. Jovanovića odgovorio »da će s vi suradnici lista sjegurno raditi bez honorara«.

Ja sam bio oprezan, šutio sam kao mumija i moram priznati, da mi se razgovor nije dopadao, pa i ako su mi kasnije predbacivali skeptičnost i pesimizam.

Drugog dana sastali smo se kod g. poslanika, gdje sam svoje stanovište izložio otprilike kako ga vama izlažem. Ponajprije mi se ne mili, da se pobudi pred g. Bogackim utisak neke blizine među »J. O.« i srpskim državnim fondom, a to bi se svakako dogodilo izdavanjem glasila odbora na trošak poslaništva. Rusi gledaju na sve sa stanovišta »vzjatke« (mandole) i to bi veoma kompromitiralo našu akciju. Znađem iz dobrog izvora, da se je u

1) Tomáš Garrigue Masaryk, predsjednik „Národní Rady“ u Parizu

svoje vrijeme glede dolaska g. Supila koješto naklapalo i u samom Savjetu ministara; a mi moramo nastojati, da izbjegnemo ekvivokalne položaje u koliko je to u opće moguće.

Po projektu g. Bogackog ne prije mi ni to da organ »J. O.« dolazi nekako u materijalnu odvisnost poslaništva. To bi moglo dovesti do toga, da se govori o slivenju interesa Srbije i Jugoslavije, a možda bi onda mogao tko god, kome smeta »megalomanija« Srbije i Južnih Slavena to iskoristiti; po mom mnijenju valja, da uvijek mislimo na slučaj inkompatibiliteta: »J. O.« je u mnogim pitanjima slobodan, gdje je srpska vlada vezana i obratno; a praktički može to mnogo značiti. Najmanje dopada mi se pako to, da bi od slučaja do slučaja iz diplomatske kurtoazije, list bio kroz poslaništvo izložen indirektnome uplivu g. Sazonova, dočim imamo — i srpska vlada u prvom redu — sav interes u tome, da zastupamo radikalno stanoviše i time dademo Srbiji oporu.

Po mom mnijenju je upliv g. Sazonova uostalom već ovdje: riječi g. Bogackoga, koji priznaje svoje prijateljske odnošaje s prvim, o etnografičkoj karti, o realnim interesima u granicama mogućnosti, njegovo nastojanje da oficijelno privuče »J. O.«, zatim njegovo pitanje o Masaryku, koji ja inače tumačim nego li moji drugovi. Sve to mi pobuđuje slutnju, da g. Sazonov o stvari već sada nešto znade. Pak k tome i proglas i riječi g. Supila. Ja se ne bih čudio, da se za time zbilja štogod krije: privući »J. O.« k tome poduzeću »rektificirati« a priori njegov program u smislu g. Sarlottija, i staviti nas u položaj, gdje se može prema potrebi kompromitirati ili nas ili poslaništvo, to bi značilo zaista ubiti jednim uzmahom nekoliko, prilično dosadnih muha.

G. poslanik priključio se mome mnijenju te smo pustili stvar; odlučilo se je da se izdade rusku ediciju »Jugosl. buletina« proširenog i upotpunjenog ad usum bulgarofilorum; ali nakon par dana je g. poslanik na predlog Dra. Jovanovića odlučio da se radije po Rusiji rasprostrani 2—3000 francuskog buletina: za novo izdanje trebalo bi veliki aparat, a inteligencija i tako sva govori francuski.

Vraćajući se g. Bogackom spomenuti ću da mi je g. Jovanović kasnije govorio da se ja varam: Bogacki je na njega učinio prekrasan utisak; on je tako govorio jer je iskreno i pošteno mislio; glede etnografske karte mu se je pričinilo da on misli na raširenje srpske granice prema Traciji. Možda se varam, i čast g. Bogackom, ali ja sam mnogo puta vidio da najpoštenija lica pripadaju najvećim tepcima i svaki prijatelj Sazonova koji želi proširiti srpske granice prema Traciji, mi postaje još sumnjiviji. Ja to za g. Bogackog ne mislim, ali mislim da bi njemu kao profesionalu u slučaju konflikta interesa bilo bliže prijateljstvo g. Sazonova nego li naši interesi. Sad sudite vi, i ako sam pogriješio, iskreno će mi žao biti.

Dozvolite da ovom prilikom spomenem, da se u Londonu očevidno sa stanovite strane oštro na odbornike pazi. Proglas Raškovičev i saopćenje tobožnjih riječi g. Supila su očevidno talijansko maslo i mi moramo strogo paziti, da ne dirnemo u njihovu općutljivost i sumnjičavost, koja nam može postati opasnijom uslijed talijanofilstva stanovite gospode. Ta čitali ste ekspeze o vanjskim poslovima u Dumi.

Dobro bi bilo, da me obavijestate o takovim proglašima kao Raškovičev.

Sad hoću da se malo pohvalim. Tandem aliquando naišao sam na posao koji odgovara i mojoj naravi i mome shvaćanju o kakvoći koristnog rada u Rusiji. Dugo sam čekao priliku i malo da nijesam očajavao, ali sada, blagodareć pismu g. Seton-Watsona se stvar najednom promijenila, i mislim — na dobro. Okoristio sam se pismom, što ga je on dao Dru. Kolombatoviću, ing. Dikliću i stavio sam se u doticaj s prof. Pares,²⁾ koji je očevidno isto

2) Bernard Pares, profesor sveučilišta u Liverpoolu

tako spretan i odlučan kao politik, koliko je dubok i dalekovidan kao učesnik. On mi se je ljubazno ponudio kao mentor, sastavili smo plan za bližnju budućnost i on je počeo da ga energički provede. Pretstavio sam mu Dra. Jovanovića i on nas je u jedan tren upoznao s mjerodavnim engleskim rovinarima i radenicima, koji su nas najsusretljivije primili, upoznao nas u par dana s polovicom gosudarstvene Dume i nekim članovima gosud. savjeta, aranžirao je nekoliko sastanaka među nama i zastupnicima, kojima ćemo predavanja držati (2 ih je već bilo); u opće postavio stvar tako. da se od 9. o. m. pa do danas u Dumi čuti među zastupnicima kao kod kuće. Ja sam volim kratki i jezgroviti rad; ali prof. Paresu se moram upravo čuditi. Ja se moram nehotice smijati kako je on zastupnike po Dumi lovio, da nas s njima upoznade i poslije toga sam dva dana morao studirati knjigu s fotografijama zastupnika, da im ne ispremiješam fizionomije. Sad sipam svaki dan pred njima svoju političku mudrost, i moram priznati, nalazim teren za to. Prof. Pares je pitanje od početka stavio na evropsku podlogu: put iz Berlina u Armeniju i Indiju vodi kroz Jugoslaviju, i ova mora biti s toga tako silna, da se uzmogne u interesu Rusije, Engleske i Evrope oprijeti Nijemcima. Ovo su shvatili kad im je to rekao Englez, i sad već organiziraju zastupnici sami sastanke, da im predavanja držimo, sami nas mole, da im dademo knjige i saopćimo materijale, da se s predmetom točno upoznadu. Više nam ne treba: naša stvar govori sama za sebe.

Molim Vas da se g. Seton-Watsonu u moje ime zahvalite na ogromnoj usluzi koju nam je iskazao. Bez njegove preporuke i neuobičajene susretljivosti i energije prof. Paresa teško, da bi u tako kratko doba zamogli toliko postići.

Misao prof. Paresa naći ćete u članku što ga je on pred 6—7 dana poslao »Daily Telegrafu«; stoga ju ne navadam pobliže. Njegova taktika ima za osnovu putovanje, što će ga ruski zastupnici učiniti u proljeću — u Englesku; i za sada imademo da politički pripravimo zastupnike za ovo putovanje, da budu u Engleskoj pristupni argumentacijama engl. slavofila i »J. O.«. Ovdje ćemo raditi dogovorima konferencijama i brošurama i imademo da uvjerimo zastupnike, itd., da je tu po srijedi Evropa, koju će jaki i pouzdani Srbi i Hrvati najbolje znati i moći obraniti od njemačkog prodiranja. Mi smo imali već par konferencija, nekoliko privatnih pogovora s pojedincima; poljski zastupnici su nas zamolili da im držimo stalna predavanja i da ih temeljito upoznamo s predmetom; za drugu nedjelju imamo predavanje pred 20—25 članova gornje i donje kuće i ja se nadam, da će stvar poći: ono što nije mogla uraditi solidarnost s nama, uraditi će možda primijer Engleske.

Glede ruskih zastupnika, koji će posijetiti Englesku valja da se onda odbor brine: po mnijenju prof. Paresa bilo bi dobro, kad bi se u Londonu sporazumijeli engleski i ruski politički među sobom, te ustanovili glede nas skupni program, da se tako ustanove i propagira čim prije osnovne ideje glede naše budućnosti. Veoma će uputno biti, ako će im se držati konferencije, ili možda objed, što li; dobro bi bilo, da im i visoka engl. lica kažu da jugosl. problem nije nuzgredno pitanje, nego najglavnije pitanje budućih odnošaja Evrope s Germanima i da od riješenja slav. pitanja odvisi budućnost Evrope. Možda će g. Seton-Watson biti tako ljubezan da s njima o tome govori ili da im drži predavanje. Nego to ćete vi najbolje znati što treba. Svakako je praktički duh prof. Paresa odmah opazio, da se to putovanje može pretvoriti u temelj naše buduće radnje. Uslijed ovih pogovora itd. sam ja kao i Dr. Jovanović veoma zaokupljen i stoga sam morao nešto zanemariti i korespondenciju sa zarobljenicima — a kako vidite — i s vama.

Ja se nadam da ćete odobriti i slijedeći moj korak. Stavivši se u doticaj sa zastupnicima, pozvao je pred desetak dana zast. Jaronski (Poljak) Dra. Jovanovića i mene na večeru, gdje smo našli zast. Račkovskog i druga neka lica iz političkih krugova. Zastupnici su nam rekli, da je jugoslav. i poljska stvar stoje više manje jednako i da imaju jednake ciljeve, te su

nam ponudili da se u Rusiji i izvan nje međusobno podupremo u borbi za objedinjenjem. Pošto si Poljaci ovo objedinjenje predstavljaju pod ruskom krunom, smo drage volje pristali: mi ćemo privući u naše kolo i g. Plecandu (Čeha) i par drugih Čeha i za sada držati predavanja među sobom u najužem krugu. Svake subote ćemo se sastajati u tu svrhu. Naravski da to nije ništa drugo nego privatni pogovori bez svake organizacije itd. Kraj današnjih simpatija što ih uživaju ovdje Poljaci, moći će nam oni da koriste. Mi im možemo koristiti samo u Engleskoj; a pošto znam, da će odbor to i tako činiti, kadgod bude imao priliku, mislim da to nije za nas nego korisno.

Isto tako organiziramo i među Rusima javna predavanja. Ovih dana će se to odlučiti na sjednici rusko-srpskog društva, gdje su i mene pozvali. Naravski, da Rusi sporije rade, ali dobro i tako.

Na ovome mjestu moram da iznova iznesem pitanje, kojim sam vam već toliko dosadio. Prekjučer zamolio sam g. poslanika, da Vas telegrafički zamoli, da mi pošaljete četiri-pet ekzemplara Denis, La grande Serbie i četiri ili pet ekz. Seton-Watsonovog jugosl. pitanja u engl. ili fran. izdanju. Ove knjige su nam neobhodno potrebne, da ih posudimo pojedincima, koji se žele temeljito upoznati s našim pitanjem; ja imam samo po jedan ekz. a te čuvam i ne dajem iz ruke, jer onda sam i ja bez svega i bez svake naputne knjige. Vaše knjige tj. Scotus Viatora i Steeda koje ste mi maja 1915. poslali dobio sam 18. I 1916. Bojim se da će tako biti i sa onih 400 knjiga koje ste mi avizirali. Isto sam molio poslaništvo da bi mi se iz Pariza pribavilo od 50—100 kompleta buletina. Molim Vas nastojte da te knjige dobijem, te mi ih ne šaljite poštom, nego neka poslaništvo imenuje koga od prolazećih Srba kurirom, pa neka on to donese sa sobom simo. Na taj način pošaljite mi i druge brošure: sve što dobijem je dobro došlo.

S pitanjem g. Meštovića ide stvar polagano naprijed. Glavno pitanje odvisno je od g. Meštovića da se stvari zapakiraju. U tom obziru sam prilično bez svake vijesti i mi ne znamo što da kažemo ljudima koji nas pitaju. Je li g. Meštović suglasan, da otpremi odmah stvari te da se izložba pripremi u proljeću. Pred dva dana bio sam s brzojavom što ga je g. Meštović poslao poslaništvu glede težine ekspanata kod akad. Makovskog i tajnika akad. Sobjkova. Oni jednostavno gledaju na stvar i vele da je glavno transport. O tome odlučite Vi i g. Meštović.

Pred nekoliko dana predložio sam poslaniku pitanje glede Kosorova. Dao mi je svoje kritike u kojima ga Njemci nazivlju genijalnim dramaturgom. Ja sam te kritike poslao g. poslaniku s pismom u kome mu predlažem da bi se Kosorovu koju dramu smijestilo na imperatorskom pozorištu. G. poslanik izručio je stvar g. Semizu, koji je bio već kod Kotljarevskog i Batjuškova, koji su mu rekli da će stvar zagovarati, ako stvar vrijedi. Sutra ću im poslati drame da ih čitaju. Prirediti moći će te stvari tek u jeseni, jer sad brzo svršava sezon. Pokušati ću, međutim, da se koja njegova stvar naštaampa, da imade čime da živi.

Naši se zarobljenici počinju sakupljati u Odesi. Čini se, da su se tamo stvari nešto malo popravile. Poslanik poslao je u Odesu atašēja puk. Lontkijevića i njegovog pomoćnika majora Pavlovića. Kad sam nedavno bio kod poslanika upozorio sam ga, da je najgora stvar popravljati kod dobrovoljaca onu nedisciplinu, koja je nastala uslijed loše organizacije: kod dobrovoljaca je ideja sve, a ako se ubije ljubav prema njoj, onda je bolje odmah smatrati od početka poduzeće kao propalo; zamolio sam ga, da se inteligentima dadu one pogodnosti, koje su u avstrijskoj vojsci imali kao jednogod dobrovoljci, koje pogodnosti srpski ustav ne poznaje. Poslanik je odmah telegrafirao u Odesu a atašēja mu je odgovorio, da je sve uređeno i da nema više razloga nezadovoljstvima. Puk. Lontkijevića ne poznam поближе, ali on uživa veoma dobar glas i kao čovjek i kao vojnik; Pavlović je energičan i pametan mladić. Dobio sam pisama od zarobljenika, u kojima izjavljuju

bojazan, da ne bi se i dobrovoljce žrtvovalo bez koristi za našu stvar i u korist drugih saveznika. Ja sam ih umirio, kako sam mogao i ukoliko sam smio reći, a da ne kažem previše.

Dr. Kolombatović preuzeo je uređivanje novina. Nakažite mi, molim Vas, putem londonskog i petrogradskog poslanništva onih 100 funta ako možete, da nakupimo dosta papira, jer to je glavno: postaje sve skuplji i nestaje ga.

S našim patriotima ovdje imadem nekih neprilika. Rusko-hrvatsko društvo u Moskvi počelo je raditi, pomagati zarobljenicima novcem i agitirati na svoju ruku.

Proti pomaganju ne možemo ništa imati; dapače protivno; ali drugo je dosta neugodno. Glavnu riječ imaju g. Garapić,³⁾ neki Heinrich, koji se sada zove Ljubibratić i koga lično ne poznajem, zatim g. Koniček (»Spe-ranski«! — Čeh)⁴⁾ i g. Geruc,⁵⁾ koji će se radi društva preseliti u Moskvu. Danas samo kako ne kompromitiraju. Kako rekoh njihov rad oko zarobljenika je koristan, premda neće imati dug život kao sva Gerucova poduzeća; meni se samome dopada jedna njegova, inače vrlo umjestna i nedužna opaska; da se ne smije zarobljenike siliti da stupe u vojsku kao dobrovoljci. U ustima bugarofila Geruca te riječi nekako osobito zvuče. Nedavno sam kasno u noći morao bježati k g. Tumi: On i Geruc, htjeli su imenom rusko-hrv. društva poslati spomenicu caru glede zarobljenika, i tu spomenicu imali su da potpišu Tuma za Slovence i Geruc i ja za Hrvate. U spomenici traži »duševni hljeb« i slične poslastice za zarobljenike tj. agitaciju u sveruskom smislu. Jedva jedvice da sam ih odvratio od njihove nakane. Spomenica bila je k tome sastavljena u prilično odlučnim riječima. Moji su ih dovodi doveli do bjesnila: predbacivali su da ovdje ništa ne radimo, da sam ja protiv organizacije, odbor da ne odgovara na Tumina pisma, a međutim se u američkim novinama afixira i reklamira petrogradska pisarna, koja za pravo ne ekzistira. Tuma mi je saopćio, da se je posavjetovao u amerik. poslanstvu, te da je u odnosne novine poslao dementi, jer neće nositi odgovornost i dati svoje ime za reklamu. Napadali na mene, što sam radim, što se s njima ne savjetujem i da im sve pripovijedam post factum; oni su se tužili na moju taktiku: Ruse valja po glavi tući, da razumiju štogod i oni će skandalima postići ono, itd. Tuma je govorio iz naivnosti i želje da suradi; Geruc je imao posebne motive. Ja sam im veoma pomirljivo, ali odlučno protuslovio, te sam im na koncu rekao, da u svoje ime mogu raditi što i kako ih volja; ali ako budu radili i govorili u imenu Jugoslavena, da bi se moglo dogoditi da se ih dezavuiru. Oni su postali dosta maleni i rastali smo se kao »dobri« prijatelji. Oni su veoma ogorčeni, što se nije osnovala u Petrogradu filijala »J. O.« kako su oni zamislili. Sada nešto snuju: kane u društvu s Lavrinom izdavati dnevne novine; ne znam jesu li to fantazije ili štogod više. Ja ću ih držati pod okom, ali odbor će dobro uraditi, ako zapriječiti reklamiranje »petrogradske pisarne« i spominjanje imena Tume. Sva pisarna sastoji se iz stola i stolice, pa i ako si u pitanju radu ništa i ne predbacujemo, to rad moj ipak nije bio velik. Tumi ne smijemo pako dati oružija u ruke: ja sam uvjeren, da on nije nikakav dementi poslao, ali ne isključujem, da bi s jednog ili drugog razloga mogao to uraditi u budućem.

Sad još par riječi o Rusiji. Prisustvovao sam otvorenju Dume. Utisak bio ogroman tj. na zastupnike uslijed posjeta cara. Krajnji desni bili su ubijeni u pojam; progresivni blok nešto neodlučan i neuvjeren, a trudoviki i socijalisti skeptični. U općem je raspoloženje bilo visoko i bodro, ali mi se čini ipak, da je utisak bio kraći i površniji nego li se moglo očekivati. Kad sam pred par dana ovo spomenuo zast. Rodičevu priznao je, da je tako

3) Ivan Garapić (Harapić), hrvatski iseljenik u Rusiji, član društva „Juraj Križanić“

4) Koniček-Horsky, češki emigrant u Rusiji

5) Krunoslav Geruc (Heruc), knjižar, član društva „Juraj Križanić“

te rekao, da oko kratera Vezuva rastu najdivnije loze na svijetu, te da je Sturmer onih pet milijuna što ih je Miljukov spomenuo zbilja također i dobio i to zato, da provede — ako ustreba — nove izbore; kombinirajte si te stvari i šutite rekao mi je na koncu smješeći se. Tu treba malo kombinirati, kad novine pišu svaki dan puno o provokatornoj politici vlade. Ako je tome tako, onda postoji još uvijek ona opasnost, o kojoj sam početkom decembra pisao da je prošla: izgredi i — mir. Ipak mislim da nije stvar tako kritična, premda nije absolutno nemoguća.

Inače ovdje sve po starom, i nerad i nered, i skupoća, i raskoš, i potkup, i razboj, i sve ostalo.

G. Lavrin mi je rekao, da mu je g. Dr. Jedlovski govorio, da malo pišem i da ne dobija od mene pisama; ja mislim, da mi je s toga to kazao, jer nije imao drugoga da mi kaže; ali za svaki slučaj javite mi, koja ste pisma od mene primili, da ih uzmognem reklamirati i poslati vam prepise, odnosno izvadak sadržaja izgubljenih pisama.

G. Cebović⁶⁾ mi je pred par dana poslao slijedeći brzopjav iz Odesa: »Kolombatović stigao ovdje. Dolazi mnogo inteligentnih Jugoslavena, zarobljenika i svi žele da prvaci iz Jugoslavenskog Odbora što prije ovamo dođu i da im objasne čega se treba držati. Javite Odboru i molite da odmah tko od njih što pre dođe ovamo — podloga za dostignuće punoga duševnoga jedinstva dobra. Cemović«. Ja sam molio g. poslanika da Vam brzopjavi, ali on je to već bio učinio pred par dana kako mi je rekao. Ja sam mislio, da privremeno skočim na dva dana onamo, dok koji od odbora ne dođe, pošto sam bio primio dva neugodna pisma od zarobljenika. G. poslanik je pak pronašao za sada nepotrebnim, te je — kako sam vam gore već pisao — telegrafirao puk. Lonkijeviču od kojega je onda stigao povoljan odgovor. Nema o tome govora, kako bi dobro bilo, da tko simo dođe i u kratko će to i za Petrograd biti također neophodno potrebito. Pošaljite, gosp. doktore, ako je moguće koga od gospode, koji bi na to bio pripravan, bar na neko vrijeme u Odesu: S našim ljudima valja svakako da se govori i da se ih koliko je moguće s auktoritativne strane informira. A i meni samome bi potrebno bilo da što god dočujem i doznadem o tamošnjim prilikama, a isto žele i Dr. Jovanović i drugi. Ako pako nije nikako moguće da tko simo dođe, onda mi telegrafirajte, pa ću u pomanjkanju drugih nastojati, da pođem ja na par dana u Odesu, premda imam sad drugog posla, koga smatram važnijim za našu stvar.

4.

Petrograd, 27/14. III 1916.

A. Mandić izvještava A. Trumbića o predavanju i diskusiji o jugoslavenskom pitanju u klubu progresivnog bloka Dume, o govoru Miljukova u Dumi, o odlasku ruske parlamentarne delegacije u savezničke zemlje, o radu za Meštroviečevu izložbu i o stanju među dobrovoljcima u Odesi.

Tek sam se vratio iz Odesa i našao sam mnogo posla; stoga vam nijesam mogao saopćiti događaje posljednjeg vremena: ne znam, je li to uradio Dr. Jovanović koga sam bio u tom smislu zamolio. Eto reasimirati ću vam u kratko svoje utiske zadnjeg doba.

Od otvorenja G. Dume stao sam polagano obrađivati neke zastupnike, pri čemu mi je mentorom bio prof. Pares, koji mi je svojom energijom, uplivom i ugledom, po svuda izgladivao puteve i otvarao dosele zatvorena vrata. Uspjelo mi je interesirati poglavito trojicu, koji su onda sami uzeli

⁶⁾ Marko Cemović, srpski generalni konzul u Odesi

stvar u ruke: bivš. predsjed. Dume Homjakova,¹⁾ bivš. potpredsjed. N. N. Lvova i Šuljgina, tj. oktjabrista, progresista i nacionalista. Osobito se drugi interesira za naša pitanja i ima veliku simpatiju poglavito za Hrvate, koje nešto malo poznaje sa svog putovanja po Austriji. Prvi put sastali smo se kod Homjakova, gdje sam prisutnim zastupnicima na njihov zahtjev improvizirao predavanje o hrv. srb. slov. odnošajima i o njihovoj budućnosti pogledom na Austriju. Govorio sam prilično šepavo, ali možda je to bilo za njih pikantno: fakat je, da su imali prilično duboki utisak tim više što me je onda g. Dr. Jovanović lijepo podržavao i nadopunio ono što sam isпустиo bio. Puni efekat postigli smo pako tek onda kad je prof. Pares naglasio engleska stanovišta i sa par kratkih riječi stavio naše pitanje u centar evrop. politike. O tome sam vam već pisao i zato kazati ću samo u kratko, da su se počeli interesirati i u Dumi, koju malo ne svaki dan posjećujem imao sam više pogovora o predmetu. 28. II pozvali su Jovanovića i mene na konfidencijalnu sjednicu lidera progresivnog bloka. Našli smo tamo glavne govornike: Lvov (progresist),²⁾ Čihačov (desni oktjabrist), Miljukov (kadet), Šuljgin (progresivni nacionalist), Čolnokov (kadet, načelnik Moskve), Maklakov (kadet), Engelhardt (oktjabrist), Sovenko (progresivni nacionalist), Struve (divljak među kadetima i socijalistima), E. Kovalevski (oktjabrist), Rodzjanko (oktjabrist), predsjednik Dume, grof Olsufijev (član gos. savjeta), pak prof. Pares i nas dvojica. Jovanović je čitao predavanje, ali utisak je bio grozan; predavanje bilo je zaista krasno ali gg. razgovarali su među sobom i zbijali šalu i ja sam mislio, da je stvar pala u vodu: veoma su se interesirali za siluete Engelhardta, koji je prisutne portretirao i ja sam preživio veoma teških 1 1/2 sata. Poslije predavanja reasumirao je Šuljgin predavanje Jovanovića i kad je Pares nadovezao par riječi, stao se je buditi interes i počela je diskusija. Bilo je što da se čuje: kao i kod Homjakova imao sam teški utisak, da gg. nemadu nikakvog znanja o predmetu i da je njihovo razumijevanje ne samo naših pitanja nego i internacionalnog položaja ispod ništice: očevidno nijesu oni nikada u životu ozbiljno pomislili na eventualnosti poslije vojne, nikada nijesu pomislili kakova će biti konfiguracija Evrope poslije vojne i koja će konfiguracija najbolje odgovarati ruskim interesima, kako će se poslije vojne politički i ekonomički boriti s njem. nasiljem, o kome toliko govore i pišu. Oni su jednostavno živjeli u nirvani, hodali sa zatvorenim očima te se zanašali na tradicionalni ruski recept: a vos kak ni bud, da ustrojiti sja tj. tako ili onako uredit će se stvar nekako. Tu Vam je esencijalna slika Rusije i tu se moglo vidjeti, zašto vlada kraj svih svojih nedostataka ipak vlada i zašto je rusko društvo posvema nemoćno prema susjedima i prema svojoj diplomaciji. Prvo pitanje, što su ga potaknuli, pokazalo je, da nemadu ni ponjatija o tome što je Avstrija i kakav je odnošaj među njome i Slavenima. Pitanje je glasilo, na koji način se mi nadamo ostvariti naše težnje proti volje Avstrije i jesu li uopće Jugoslaveni, pogledom na njihove sporove — dorasli toj zadaći. Ja sam njima prilično resko odgovorio, da se tu ne radi o koegzistenciji Avstrije i Slavena nego o pitanju alternativnom ili Avstrija ili Slaveni, te da svoje težnje možemo obzirom na današnji položaj ostvariti samo na njezinim ruševinama; da je drugo riješenje nemoguće, pošto su zadnji događaji dokazali, da Slaveni pod Austro-Germanijom u buduće ne mogu očekivati ni onaj minimum slobode kretanja, što su ga pred vojnom uživali itd.; prikazao sam im nuždu ostvarenja jugosl. države sa stanovišta pojedinih saveznika, i sa stanovišta borbe s njem. nasiljem, u kojoj su Rusi poglavito i ponajviše interesirani. Prof. Pares me je, kao obično, sa par odriješitih riječi, kao udarcima mlatom podržao i na naše veselje su prisutni naše stanovište bez rasprave akceptirali (i, kako sada iz novina vidim, također i percipirali). Dalje se je govorilo samo o modalitetima izlazeći od ovog stanovišta, koje je tako postalo ruskim:

1) N. A. Homjakov, član Dume, oktjabrist

2) N. N. Lvov, knez, član Dume, kadet

3) V. V. Šuljgin, član Dume, prvak lijevih nacionalista

o pitanju odnošaja s Italijom, Rumunjskom i Bugarskom, te njemačkog puta do Trsta. Glede Italije nijesu znali na čemu su; Miljukov, koji je među njima abbas, je protumačio tal. stanovište i držao se prema našim zahtjevima dobroho'no ali nešto skeptički; glede Banata je on našu stvar smatrao proigranom. Naše navode o srbo-hrv. odnošajima primili su s interesom i vjehrom; jedino se Miljukov nije mogao uzdržati da nas ne zafrkne jednim anekdotom o nekoj frajlici, ali i to dobrodušno i mi mu nijesmo reagirali, jer je on stao prikazivati prisutnima doktrinarno srpsko-hrv. slogu kao rezultat evolucije jugosl. inteligencije itd., a nama je to pravo bilo. Mogao bih reći da je uspjeh bio krasan, da nije po srijedi bilo ono nesretno stanovište Miljukova u pitanju Makedonije. On ga je iznesao na takav način, da sam i ja, koji mogu mirno govoriti uopće, pa i o Makedoniji čutio neku težinu u želudcu te sam cijelo vrijeme pazio da mi Jovanović ne plane. Njegovo stanovište (vrlo nediplomatično, osobito u prisutnosti Engleza, Srbina i Hrvata) glasi, da su u slučaju, da Bugarska ostane do konca rata vjerna svojoj današnjoj orijentaciji otvorene sve eventualnosti do uključivo njene razdiobe. Ako se ona pako prije konca rata iskreno pokaje, to propisuje politička i strateg. ekonomija, da se ju pomiluje, ali ne bez kazne, tj. morati će njoj se s jedne strane oprostiti i uspostaviti trajan mir na Balkanu pravednom (!) razdiobom Makedonije, te će se morati pomisliti kako da se ju kazni, možda time da njoj se odnese crnomorsku obalu ili inače nekako. Rusija mora svakako dobiti Carigrada i pitanje je, dali je kao hinterland dostatna Cataldža, ili jesu li potrebni i Jedreni. Neću da komentiram Miljukovljeve liberalitete prema Bugarskoj i prema Rusiji: dosta sam se ispsovao s Jovanovićem. Ja sam u pitanju Bugarske i Makedonije rekao par slova, da preveniram Jovanovića, da ne ispali štogod pravednog. Poslije toga imao Jovanović još dva pogovora s njima za moje odsutnosti u Odesi: govorilo se je o budućoj Evropi, pri čemu se kao po sebi razumljivo apostrofiralo Jugoslavene kao jedinicu. Jovanović mi je pripovijedao da mu je gr. Bobrinski u razgovoru rekao, da u cijelom parlamentu nema jedne frakcije, ne isključivši kadete, koja će podržavati Miljukovljevo stanovište glede Makedonije. Ja Vas — bez potrebe doduše — upozorujem, da ova moja saopćenja smatrate osobito k o n f i d e n c i j a l n i m a, da ne dođu do ušiju naših, tj. ruskih parlamentaraca prilikom njihovog posjeta Engleske ili drugim načinom: nemojte nikome o tome govoriti, jer svaku Vašu riječ čuju Sazonov i Carlotti ili obratno: Carlotti i Sazonov.

11. III govorio je u Dumi Miljukov o vanjskoj politici i bez obzira na njegove bugarsko-makedonske blasfemije, čitao sam sa zadovoljstvom njegov lijepi govor: on je posvema usvojio naše stanovište u kojem vežemo osnovanu Jugoslaviju sa borbom sa njem. nasiljem i riječi prof. Paresa o putu Berlin — Bagdad utuvile su mu se duboko u glavu. Sada propagira on tu stvar. Tako i prof. Paresu u prvom redu, a onda nama dopala čast, da našu tromu braću ponukamo, da misle o sutrašnjem danu. I mene osobito veseli da se tu ne govori o nama kao objektu ruske zaštite, nego kao o sredstvu borbe proti germanskoj ekspanzivnosti tj. ruskih interesa.

Kako čujem će u našem pitanju govoriti i lider progresista Jefremov u smislu našeg stanovišta također i u bugarskom pitanju.

Dogodilo se, kako vidite, više nego što sam se nadao; naravski: govoreći u općim konturama. Za detalje morati ćemo se dugo boriti, jer se, kako rekoh, u pitanju naših okrajina još uvijek prilično skeptički drže. Dapače i u pitanju Dalmacije, koje barem lideri (osobito poslije plastičnog prikazivanja sa strane Miljukova) počinju shvaćati, izbija još uvijek onaj tradicionalni respekt pred »bumagom« (papirom): dogovor s Italijom. U ostalom, kad im se kaže da mir neće biti rezultat papirnatih dogovora kojih se uvjeti drže il ne drže, nego rezultanta prava, rada, potreba i međusobnih koncesija, oni to shvaćaju i poprimaju to shvaćanje. Morati će se još mnogo raditi i razbijati otvorena vrata; ali ništa zato: poslije svega onoga što sam ovdje doživio i od svojih i od tuđih veoma sam zadovoljan, što mogu u opće

(zaslugom prof. Paresa) raditi, tim više, što vidim neke malene uspjehe, koji me vesele i koji mi iz glave izbijaju staru moju namjeru da se poberem iz Petrograda opet u provinciju. Ako bude stvar išla tako dalje i osobito ako dođe simo koji odbornik sa sjedom kosom i bijelom bradom — a i s nešto novaca, da uzmogne raprezentirati, stvar će se »kak njibud« ustrojiti. A propos: kada dođete vi ili koji drugi odbornik simo za Boga uzmite koji krajar više sa sobom. Dr. Jovanović i ja svaki dan jadikujemo, što si ne možemo držati jednu sobu više za primanje. Rusi mnogo paze na vanjštinu i na formu i radi toga se moramo odreći toga, da primamo kod sebe političare odnosno da primamo pozive koji nas obvezuju a u ovoj zemlji je sav socijalni život nerazdjeljivo vezan sa čašom čaja i »zakuskom«, je odbivanje poziva istovjetno sa otkazom od bližnjeg poznanstva, koje je u ovim pitanjima sto puta važnije i korisnije od najljepših konferencija i pregovora. Ali skupoća i neke druge okolnosti mi ne dopuštaju, da povećam onu i tako groznu svotu koju mjesečno izdavam. Dosta o tomu.

Od ovdješnjih parlamentaraca polaze u Engl., Francusku i Italiju sljedeći: krajni desni N. E. Markov, nacionalist D. N. Čihačov, nacion.-progresist gr. V. A. Bobrinski, ot centra grk. P. V. Sinadino, od oktjabrista B. A. Engelhardt, od lijevih oktjabr. L. A. Zinovjev, od Poljaka F. F. Račkovski, od kd. P. N. Miljukov, od progresista I. N. Jefremov, od strane predsjedništva podprj. A. D. Protopopov (oktrj.) i od strane vojno-morske komisije kd. A. J. Singarjov. Vaša će stvar biti da dođete s njima u doticaj i da ih obradite. G. Seton-Watson, koji si je našu stvar k srcu uzeo, će se sjegurno i tu za nas zauzeti. Markov je već kao desni na našoj strani i baš danas sam slušao njegov govor u Dumi u kojem se je lijepo zauzimao za Srbiju napadajući Miljukovljevo bugarofilstvo: on je u najužoj vezi s reakcionarnim krugovima i plus royal que le roi. Čihačov se interesira za nas i odobrava naše stanovište, ali mi se čini, da on lično nije prisutan dubljim utiscima, naravski da je to samo moj utisak. Bobrinjskog poznadete već davno iz novina: zauzeti slavofil i ruski nacionalist, koji vodi ipak računa o bugarskoj izdaji i o nama. Vrag je kod njega, a i kod Markova samo u vjerskom pitanju. Sinadina ne poznam, Singarjova isto tako i dobro će biti, ako ga vi tamo obradite, pošto je on uvijek u svojoj komisiji zaposlen i nepristupan za posjetiće. Jefremov je liberalan čovjek i veoma dobro raspoložen prema nama. Protopopova poznam, govorio sam s njime u kratko o našim stvarima, ali i on je uvijek zaposlen stvarima predsjedništva te nijesam mogao dobiti utisak od njegove ličnosti. Čini mi se po razgovoru, da ne zna ništa o našim pitanjima i da nam je dobro raspoložen tj. Srbima. O Račkovskom ne treba da govorim. Očarajte g. doktore, ove ljude i nađite sredstva da budete i vi i naši prijatelji čim više oko njih. Javite to također dr. Hinkoviću, a ako je tko od naših per fas aut nefas u Rimu, neka ih također iz vida ne pusti sasvim.

Da Vam iznesem sav moj confiteor: tek 27. II sam ja doznao, slučajno, od poslanika da se Meštovićeve izložba priređuje po nalogu srpske vlade. Ostao sam kao poparen. Ja sam uvijek mislio, da je samo inicijativa potekla od poslanništva, a da ostvarenje odvisi od Rusa, na koje sam zadnjeg mjeseca sve više i više psovao a kad tamo - - - - -. Zašto nijesam bio posvećen u tu tajnu ne znam, ali svakako se grizem, što sam se prema Rusima i prema samoj stvari vladao kao da je sve od njih odvišno, a ne o nama. Da sam znao da je tako bio bih se inače vladao. Ja sam nekoliko dana okolo bježao i našao dvoranu: Protigazna radionca morala se je po mom planu prenjeti iz krasnog maneža u mramornog dvorca u slobodni Mihajlovski ili Admiraltejski manež, i izložbu prirediti u manežu Mramornog dvorca. 28. II mi je pako poslanik saopćio da smatra stvar zakašnjelom i da će vladi predložiti da se izložba priredi u jeseni. Ja sam odlučno i sada još proti toga ili uviđam, da kraj naše proklete mizerije nema drugog izlaza. Žao mi je, što sam nedužne Ruse krivio, da tromo i sporo rade za izložbu.

Sad da Vam još o Odesi pričam. Izbio je tamo opet novi plan, da se izdadu srpske i hrvatsko-slovenske novine posebice. Jer nijesam Miljukovicima htio učiniti to veselje pošao sam u Ode u, da se ujedno uvjerim kako stvar stoji i da ispunim želju g. Cemovića. U odredu stajala je stvar prije očajno: tukli, batinali, vrijeđali ljude, sve u imenu discipline; htjelo se dapače opaliti javno 10 batina jednome vojniku itd. — sve to većinom zaslugom bivšeg komandanta bosanskog zastupnika Dr. Nežića, čovjeka s inelektom 16 godišnjeg mladića »bosanskog« političara sa protuhrvatskim tendencijama, koje je i u odredu provadao.

Na moju veliku radost našao sam stvar i po stepenu razvitka i po duševnom raspoloženju posvema inače. Pred mjesec dana je stvar uzeo u ruke ataše puk. Lontkjevič, vojnik taktičan i delikatan kao djevojčica. On je stvar spretno i energično uzeo u ruke i uspjelo mu je da odstrani svađu i nepravdu i da stavi stvar na zdravu podlogu. Veoma mi se sviđalo, što su u razgovoru i pukovnik, i komandiri pukovnija, i časnici i momci hvalili i kritizirali jedne te iste stvari. Očevidno počinju se amalgamirati. Hrapavosti imade, naravski, sijaset: car je preuzeo financiranje odreda i dok oblasti ispune sve formalnosti (a nešto se i s naše strane pokvarilo) u štabima proći će nešto vremena: uslijed toga su oficiri dobivali samo avanse na plaću i bili uvijek bez pare; dogovorili smo se s puk. i konzulom, da će si oni isposuditi fond i isplatiti oficire. Vojnici dobivaju — kao ruski vojnici — samo 75 kopejaka na mjesec; pukovnik nastoji — i čini se s uspjehom — da im se barem k tome duhan dade badava. Bilo je i većih neprilika s nekim nepouzdanim ljudima, ali to su više manje naravske stvari, koje se ne mogu izbjeći: očevidno posvećuje Austrija odredu svoju pažnju. To su sve detalji; uglavnome pako i u glavnim detaljima stoji poduzeće dobro i zdravo.

Do pred osam dana bilo je u Odesi 7384 vojnika, od kojih je 7000 prispjelo zadnjeg mjeseca. Prva pukovnija (kom. major Pejović) je potpuna. Druga imade 2800 ljudi, treća (major Pavlovič) se formira i ima kadre, četvrta se pripravlja i stavljena je privremeno pod komandu jednoga kape-tana dobrovoljca. Štabom upravlja puk. Lontkjevič. Za dva-tri dana nadamo se da će divizija (16000 ljudi) biti na okupu, i onda će se pristupiti k formaciji druge divizije u kom drugom gradu u blizini.

Lontkjevič je veoma pametan čovjek i misli, da se iz raznih razloga ne smije previše ili uopće forsirati sastavljanje divizije. To je uostalom opće mnijenje.

Od momčadi imade 90% Srba, ostalo većinom Hrvati. Od oficira imade preko 65% Hrvata, zatim dolaze Slovenci, a poslije dolaze Srbi. Svih oficira imade oko 180, a svaki dan se prijavljuju i dolaze novi. Pošao sam u zborni punkt gdje se nalazi grupa zarobljenih oficira, koji nijesu do sada znali za odred. Većinom uviđaju da će morati stupiti u odred, da se ne osramote: oko 70 njih, sve stariji, oženjeni, s djecom većinom, odlučili su da stupe u odred; stvar im je došla prenaglo, pa su me zamolili, da se ih odijeli od neodlučnih i da im se dade tjedan, dva vremena, da priviknu k misli, da moraju izložiti ženu i djecu gladovanju i avstrijskoj osveti. Boga mi nijesu to ljudi nego suho zlato. Ova je grupa nedavno nadošla i nije ništa znala o dobrovoljačkom odredu. Ja nijesam kraj takovog raspoloženja ni htio ni mogao da među njima agitiram: Smrtni grijeh bi to bio, neka porazmisle i neka dođu sa sobom na jasno. Bio sam svih pet dana svaki dan kod njih. isripovijedao sam im o našim prilikama i položaju, koga u ostalom malo ne bolje od mene poznadu: gutaju novine i študiraju ih. Dao sam im brošura, knjiga i novina, i slušali su me, jadnici, kao proroka. Mene je dirnulo, kakav su učinak imale novine što sam ih zarobljenicima šiljao i ono par redaka što sam nekojima šiljao. Pa još bi nekoji htjeli da se ne izdade list! Od ovih zarobljenika svaki je dan dolazila nekolicina u pratnji ruskih vojnika pod bajune ima, da stupe u odred. Meni se, kad sam prvi put pošao u »zborni punkt« dogodila epizoda, koja me je zbilja potresla: ruski štražmeštar htio mi je dati dva naoružana vojnika kao pratnju, pa kad smo to odbili (bio sam

s Dr. Kolombatovićem) začudio se je i upitao nas je kako to da se ne bojimo: Možete si pretstaviti što je sve prošlo mojom glavom u onaj čas. A kakovi su ono ljudi! Bogovi, a ne ljudi.

Među njima našao sam i dr. Kumbatovića (Bodula) i dr. Pikuša (Slovenca), obojica koncipijenti kod Dra. Lukeža u Lovranu, dakle stare znance i oponente iz Volovskog suda. Prvi se odmah prijavio, drugi će sigurno za koji dan, ako već nije.

Odlučili smo, da pošaljemo izaslanike u logore zarobljenika: ljudi mole, traže, zaklinju da ih se pošalje u Odesu a vlasti se vladaju po ruskom običaju. Mnogi zapovijednici logora čine neprilike i protive se.

Konzul i pukovnik u Odesi vas mole da biste im poslali pouzdanog kat. svećenika Hrvata.

5.

Petrograd, 25/12. IV 1916.

A. Mandić izvještava A. Trumbića o diskusijama na sjednicama Dume o jugoslavenskom pitanju, o dogovorima s tajnikom Češkog društva J. Klecandom, o dolasku F. Potočnjaka, o radu društva »Juraj Križanić« i dr.

[.]¹)

Poslije mog zadnjeg pisma nijesam više prisustvovao sjednicama zastupnika, nijesu nas više pozvali. Kroz mog dobrog znanca zastupnika Lvova s kojim sam se nekako zbližio, doznadoh pako da nas s toga ne pozivlju, da uzmognu slobodnije govoriti s nekim činovnicima ministarstva vanjskih poslova koji su počeli zalaziti u onaj klubić i raspravljati o onim pitanjima, koje smo pomoću prof. Paresa pokrenuli.

Na prvoj od ovih sjednica, saopćujem vam to i slijedeće pod najvećom diskrecijom, jer mi može škoditi, ako doznadu da sam referirao vama o tome, prisustvovao je barun Nolde, pravni savjetnik ministarstva spoljnjašnjih poslova, koji se je, kao Nijemac, veoma originalno ponašao; izjavio je da ne postoji »hrvatsko pitanje«, ne postoji »jugoslavensko«, ne postoji »čehoslovačko pitanje«; razdioba Austrije absurd izmišljen od nekih neodgovornih lica, koji ne znadu ocjenjivati realnih prilika; kao rezultat vojne dobiti će Srbija »ono što njoj ide« i to će biti po svoj prilici sve što će se moći otkinuti od Austrije (ne znam je li pri tome mislio na talijanske zahtjeve ili ne); u pitanju Poljaka i Galicije bio je također dosta skeptičan. Pošto je Nolde Nijemac nijesu me njegove misli iznenadile, ali iznenadilo me je to, da se, kako mi je Lvov pripovijedao, prisutni zastupnici nijesu nikako htjeli smiriti s njegovim shvaćanjem glede Jugoslavena, te da su svi, koji više, koji manje, pledirali za objedinjenje jugoslavenskih zemalja (govoreć o zastupnicima razumijem one koje sam Vam u zadnjem pismu naveo). Svoje utiske Lvov reasumirao time da je za nas miran, te da će se uz energičan rad moći za nas koješta postignuti kod ministarstva, koje se u pitanju Srbije ipak ne smije previše izlagati; ali da se veoma boji za Čehe i za Slovake. pošto ministarstvo teško prijanja uz nove ideje i osobito uz ideju razorenja jedne cijele monarhije kao takove.

Ove riječi su značajne, jer nam otkrivaju odnosno potvrđuju naše mnijenje glede najveće zapreke na koju ćemo u Rusiji naići: monarhičnu ideju, i ja se bojim, da će mnogi Rusi voliti, da se otkazu od Slavena, nego li da pomognu stvoriti precedent, koji je organski protivan njihovom državnom pravnom shvatanju.

1) Uvodne rečenice

Lvov me je bio zamolio, da mu sastavimo kratku sintezu našeg pitanja te da je podupremo argumentima i faktima; naravno da sam to glede nekih pitanja odmah učinio. I dobro je bilo, jer je na drugoj sjednici prisustvovao drugi jedan činovnik ministarstva vanjskih posala, »poznavaoc« srbo-hrv. pitanja, koji očevidno nije bez namjere prisustvovao.²⁾ Lvov mi nije htio kazati, tko je to bio; pošto nije tada Trubeckoga još bilo u Petrogradu ne znam tko bi to mogao biti: Petrajev nam je naklon, a konzul Strebulajev je nakon svog zadnjeg »boravka« u Sofiji ipak nešto promijenio svoje simpatije. Svakako je taj činovnik nastojao da uskoleba uvjerenje zastupnika: iznesao je srbo-hrv. spor, frankovštinu, klerikalizam, i drugu abrakadabru, te prikazivao iracionalnost objedinjenja heterogenih Srba i Hrvata. Ali Lvov je bio pripravan i počeo je pucati našim argumentima, događajima u Austriji, Americi i hrv. saboru, izjavom dra. Mila i rezultat je bio, da su svi zastupnici pobijali »poznavaoca«, koji je — kako mi je Lvov pričao — bio prilično »malen« kad se kući spremao. Grozno Vam je to s ovim »poznavaocima«, kojih imade ovdje milijun: sjede u Petrogradu na svojim toplim mjestima, bore se jezikom proti Nijemcima, govore o slavizmu i patriotizmu, a u istinu su svojom neumjelošću, svojom »promišljenošću« i »triježnošću«, kojom sude o sutrašnjom danu najbolja opora Nijemcu. Na sreću zastupnici ne taje, da se sada moraju baviti našim pitanjem, kad se za nj Engleska počela interesirati. A da nije Engleska potaknula njihova samoljublja, deset para volova ih ne bi s mjesta maknulo!

Osim ovih dviju sjednica, imali su treću, na koju su pozvali prof. Grabskoga, od Lavovskog sveučilišta da s njime raspravljaju o poljskom pitanju. Grabski mi je pripovijedao da ih Rusi nastoje nagovoriti da to pitanje riješe kao interno rusko pitanje; Poljaci su na to pripravnici, i ako je pitanje obzirom na Galiciju, Poznanj itd. za pravo evropsko, ali se boje da će to biti teško izvesti, pošto ministarstvo strašno zavlači raspravljanje i otešćava time položaj. Ja sam takođe uvjeren, da prije konca rata neće doći do nagodbe među Rusima i Poljacima: to bi značilo preduprijediti događaje, a za to je diplomacija nesposobna. Ona će nastojati, da cincari koliko moguće i na koncu će intervencijom Evrope morati dati Poljacima mnogo više nego li bi im morala sada dati. Još pred 6 mjeseci bili bi se Poljaci sjegurno zadovoljili sa širokom av'onomijom, dandanas, poslije obećanja sa strane Avstrije i Njemačke raspravlja se već o »samostalnosti«; no očevidno Rusi ne razumiju, da vrijeme teče u prilog Poljaka i mjesto da sklope nagodbu, kvare svojim cincarenjem samo raspoloženje. U ostalom čuo sam već i glasove da se proglas V. K. Nikolaja Nikolajeviča neće morati ispuniti, jer je jednostran i ne veže svaki nazor. Ti stavovi biti će Vam u ostalom možda bolje poznati, nego li nama.

U to doba izašla su u »Ruskoj Budućnosti« dva članka grofa Perovskog, koji kriješti onako kako ga Sazonov navija; on je u tim člancima tvrdio, da je kraj današnjeg položaja misao o razdiobi Avstrije asurdna: Srbija dobiti će »nagrađu«, a Hrvati, Česi itd., koji nijesu iskazali volju da se oslobode, neka ostanu pod Avstrijom.

Kad mi je Lvov saopćio rezultat sjednica zamolio sam tajnika Češkog društva, g. Klecandu,³⁾ da k meni dođe. Mi smo se cijelo jutro savjetovali o taktici, koje se moramo držati, i o našim izgledima i došli smo do slijedećeg rezultata: od socijalnih jedinica u Rusiji su diplomacija i birokracija, a s njima dobar dio inteligencije protiv nas, ostali dio društva ne zna o nama ništa i ne brine se za nas, narod s nama dođuše simpatizira, ali nema nikakove moći; car Nikola nam je veoma naklon i drži mnogo do svoje slavenske reputacije i do tradicija o »bijelom caru«, i njegovim simpatijama imadu naši zarobljenici, a i mi uopće, mnogo da zahvalimo. Na žalost nam je

2) Sa strane je napisano Mandićevim rukopisom Giers (vjerojatno Aleksandar), biv. ruski poslanik u Crnoj Gori

3) Juraj Klecanda

ogromni dio njegove bližnje okoline protivan. Za zastupnike znadete: glavari su većinom za nas, a masa zastupnika se za nas ne interesira, ali to ne znači mnogo.

Govoreći u kratko: mi tamo možemo da računamo jedino na naklonost Cara Nikole, koja je naravski determinirana raznim političkim i drugim obzirima.

Studirali smo, koji bi faktor i buduće mogao nama doći u prilog i došli smo do zaključka, da bi to mogla biti eventualno javnost, ako se prilike na bojištu promijene i ako se uspije općem zanosu dati onaj specijalni pravac, koga je imao početkom vojne. Takovo bi raspoloženje sjegurno uplivalo i na birokraciju, koja se ne bi u slavenskim pitanjima ufala ići otvoreno protiv općeg mnijenja.

Osim toga imade još jedan faktor: neznanje diplomacije, za koju su slavenska pitanja španska sela.

I u ovim smjerima odlučili smo da zajedno radimo. G. Klecanda stavio je mene i Jovanovića u doticaj s prof. Šahmatovim od akademije, kome smo pošli, da mu razložimo stvar. On je stvar uzeo toplo k srcu i bio je našeg mnijenja, osobito glede malih znanja diplomacije, koja uvijek u zadnji čas bježi u knjižare, da tamo nađe koju knjigu o pitanjima, koja imade da riješi. Nakon dugog posavjetovanja odlučili smo, da sastavimo redakcioni odbor, pod kojom će se odgovornošću izdavati knjige o nama, Česima, a kasnije i o Poljacima, bez obzira na to, da li će ih sada raskupiti općinstvo: samo da budu pripravne u dućanima. Osim toga pisati će članovi (ruski) odbora članke u novinama. Dne 6. o. m. imali smo opet sjednicu na kojoj su osim nas prisustvovali Dr. Potočnjak, prof. Dolobko⁴⁾ i prof. Jastrebov, koji su pristali na sve; knjige će se izdavati u opće dostupnoj, ali ipak znanstvenoj formi, s obzirom na političke prilike današnje Evrope. Teško je bilo riješenje pitanja sastava odbora, pošto tu igraju osobnosti groznu ulogu, te smo dobro morali prorešetati ljude, da se što god ne dogodi neugodnog. Za sada su zamoljeni i pristali su da stupe u odbor: zast. Lvov, čl. gov. savjeta Vasiljev, prof. Karjejev, akad. Grot (dvorski bibliotekar), prof. Jastrebov, prof. Dolobko, prof. Lavrov i kao predsjednik prof. Šahmatov, sve imena, kakih nema u Rusiji boljih. Naumili smo onda kooptirati poslije pregovora sa odsutnim Lvovom još zast. Homjakova, Maklakova, Kovalevskog i Šuljgina. Teško, grozno teško je pitanje, imade li se pozvati i Miljukova: pozvati ga ili ne pozvati ga, svakako će slabo biti. Za Čehe sjediti će u Odboru prof. Klecanda i Pavlu, za Srbe — Pištelić⁵⁾ i Dr. Jovanović, a za Hrvate Dr. Potočnjak⁶⁾ i ja; svi mi biti ćemo iz taktičnih razloga nejavni članovi.

Danas me je posjetio prof. Šahmatov, te me je pozvao u srijedu na sjednicu: on je čovjek rada te bi htio da se u srijedu dogovorimo s prof. Jastrebovim, da o Jugoslavenskom pitanju napiše knjigu. Pošto smo odlučili, da ćemo istupati s brošurama kao blok, valja da prije ustanovimo smjere brošure Jastrebova. Za Vašu informaciju spomenuti ću, da mi se nije činilo opasnim blokirati se pošto stoje sve gornje osobe na našem stanovištu u principu, a i u glavnim detaljima. Neugodno je to samo radi toga, što ne možemo na taj način privući druge uplivne osobe, ali tako je barem osjegurana neka sloga i planomjerni rad — ako stvar uspije naravski. Šteta je samo Miljukova, kome ćemo se grozno zamjeriti, i koji bi nam inače mogao mnogo koristiti svojim velikim uplivom. Ja sam nastojao, da se to pitanje pusti in suspenso, pa za to se još nije pozvalo zastupnika: ja očekujem od Vas točno saopćenje o držanju Miljukova u Engleskoj u našem pitanju i molim Vas, da mi ga pošaljete čim prije. Ja se ne mogu oteti utisku da Miljukov traži novu orijentaciju; njegov govor o razdjelu Avstrije u Dumi, što ga je držao tri dana nakon

4) M. G. Dolobko, docent univ.

5) Luka Pištelić

6) dr. Franko Potočnjak, član Jugoslavenskog odbora

našeg pogovora kod kojeg je još dvojio o mogućnosti raspada Austrije i ponešto i o umjestnosti našeg objedinjenja, me svađa na misao, da on možda sebi gradi most k Srbima: on se je previše eksponirao, a da bi mogao načiniti najednom front natrag, s druge strane je on kroz i kroz angloman i ja mnogo očekujem od njegovog putovanja u Englesku. Vaša je stvar da uredite, da ne izbjegnem on u našem pitanju engleskom mišljenju. Javite mi svakako odmah, kako se je držao, što je govorio i što je Vaše mnijenje, ali za Boga ne zavljučite stvar, jer je od primordijalne važnosti i nama može od toga nastati i ogromna korist i ogromna šteta: nema pitanja koje nas tako muči, kao pitanje Miljukova! A čim nam stigne Vaše pismo, odlučiti ćemo, pa puklo kuda puklo. Nemojte se čuditi, što takovom pitanju pripisujem toliko važnosti, paese che vai, costumi che vedi.

O ovom našem poduzeću saopćio sam Vam gornje podatke, ali Vas toplo molim, da nikome o tome ni riječi ne kažete, jer ako se ovdje za to doznade, može nam se i ovaj pothvat izjaloviti, kao što i mnogi drugi prije. Od Jugoslavena i Čeha znademo za to samo mi, koji smo osobno umiješani u stvar. Bili smo tako oprezni, da nijesmo niti o financiranju poduzeća još s nijednim govorili premda nemamo ni prebite pare na raspolaganju. Čuli smo, da ćete i Vi s g. Pašićem simo doći, pa ćete nam onda valjda sjegurno pomoći iz neprilike. Stvar je takova da mora koristiti barem nešto samo ako zbilja napišu par knjiga. Knjiga ozbiljnih o nama nema, u novinama pišu o nama samo gluposti, za koje bi bolje bilo da ih nema, a tu bi se stvorili avtoritetni ruski izvor, koji bi bio nama u svakom obziru dobro raspoložen i u kojemu bi i mi sami surađivali. Naravski, da nemijsmo poslije onoga što smo doživjeli, previše nada vezati s tim poduzećem, ali važno je ono već radi imena, koje nosi.

Opetujem da je centar našeg pitanja sada u Engleskoj i da k tome naše pitanje stupa sada u krizu: od utiska, što ih ruski parlamentarci dobiju u Engleskoj i Francuskoj ovisiti će veoma mnogo za nas: svi će oni pisati i pripovijedati, i dobro bi bilo da oni u Engleskoj vide, kako Englezi postupaju s našim ljudima kao s jednakima, a ne kao s »bratukcima«. Kad bi se ih moglo samo i u Italiji malo upozoriti na ovo ili na ono! Poslije njihovog povratka u Rusiju, nastojite da i Vi čim prije simo dođete, da budete ovdje, kad g. Pašić dođe. To je veoma važno. I ne zaboravite, za Boga, donijeti sa sobom nekoliko — po desetak barem — ekzemplara Seton-Watson: Die süd-slawische Frage (u engl. i u njem. jeziku), desetak Steeda, nekoliko Denis: La Guerre, pak sve engleske knjige, Prezzolinija i svu ostalu literaturu glede glavnih i glede regionalnih pitanja.

Neizmjerne me je obradovao dolazak g. Dra. Potočnjaka, koji je pun nade i energije. Barem sam onako opet malo, poslije dugog vremena, po domaće kleo i psovao, kad mi se je htjelo. On je suglasan s našim radom, ali mislimo, da nije našu taktiku sasvim odobravao. On je mnijenja, da bismo morali nastojati i dalje, da pobudimo interes za naše pitanje kao takovo. Ne znam hoće li mu to uspjeti, ja mu naravski toga želim. Ali za svoju osobu mislim, da je mnogo pouzdanije računati sa slabim stranama i nedostacima ljudi, nego li s njihovim vrlinama. Ali zašto, da opet ne pokušamo?

Dr. Potočnjak je prekjučer otputovao u Kijev gdje će prisustvovati na sjednici odnosno skupštini Čeha i Slovaka; odanle će krenuti u Odesu.

Ja se moram pred Vama ispričati. Iz Odese bio mi je stigao na poslaništvo brzojav g. Čemovića, u kome me moli, da urgiram pošto po to, da dođete u Odesu i da govorite s našim ljudima, te da im pošaljete pouzdanog katol. svećenika. Ja sam molio poslaništvo, neka ono Vama dalje telegrafira, jer sam slutio, da se je nešto dogodilo. Poslije toga dobio sam jednu kartu, u kojoj mi saopćuje zapisnik, da je opet dolje neko nezadovoljstvo, a kad sam onda primio od Dra. Kolombatovića pismo za Vas s pripiskom na kuverti za mene, neka odmah urgentno pošaljem pismo dalje Vama, jer se radi o važnoj stvari, te sam ja mjesto toga pismo dao Dru. Potočnjaku koji je odlučio da pođe u Odesu na mjesto da čeka dolazak g. Pašića.

Pismo Dra. Kolombatovića priloženo pod ./ i molim Vas da me ispričate. Nemojte pripisati važnosti tom pitanju, jer je nespornost: g. konzul Cemović je našim ljudima rekao, da će se odred preimenovati, a to su rekli i drugi i njima i meni. Ali to nije lahka stvar, a možda je to nekorisno i za nas. Naši ljudi pako toga ne znadu, te će se odmah umiriti čim im se kaže što i kako. Netaktičnost dotičnih mjera također neće mnogo štetiti, jer su sad nadošli drugi oficiri iz Krfa, koji su toliko pametni i ozbiljni da neće ljudima groziti kaznama, kojih ne mogu provesti. G. Dr. Potočnjak je o tome govorio s puk. Hadžićem, ja sam na to također upozorio puk. Lontkjevića. Nakon posjeta Odesa naumio je Dr. Potočnjak otputovati sa nekoliko oficira u Turkestan, da dovede odanle u Odesu mnogobrojne naše zemljake, koji tamo pogibaju od klime i tifa. Imati će on nekih zasluga, što ide odmah onamo, jer oni u Turkestanu su zbilja nesretnici. Poslije toga će se vratiti kroz Kazanski i Moskovski vojni okrug, gdje su također naši koncentrirani. Za puotovanje trebati će mu dva mjeseca barem.

Tako Vam danas stoje naše stvari.

U Moskvi su se naši prijatelji oko društva »Križanica« razglagoljali i šilju u novine brzojave i rezolucije panslavističkog sadržaja. Geruc, Gara-pić, Aristov i Koniček osnovali su novo društvo »Jugoslavija«. Oni sada imadu u Moskvi fabriku kože, koja radi pomoću zarobljenika. Ja se bojim, da bi njihove proklamacije mogle prouzročiti nespornost, pa jer me je također i sram da oni u Rusiji zastupaju »Jugoslavene«, upozorio sam na to poslanika, kome je ta vika već odavna dodijala.

6.

Petrograđ, 12. VIII/30. VII 1916.

A. Mandić moli A. Trumbića da se požuri rad na pripremanju Meštrovćeve izložbe i izvještava o preseljenju dobrovoljačkog odreda.

[.]¹⁾

Pred nekoliko dana mi je g. poslanik saopćio na upit, da nema nikakih vijesti u pitanju izložbe. Ja sam na to putem poslaništva otpremio na odbor, šifrom, kojom sam saopćio da se predmeti izložbe mogu relativno bez pogibelji prenijeti samo preko Arhangelska, gdje će se more doskora smrznuti i ostati nepristupačno do buduće ljeti tako, da bi se izložba mogla u najboljem slučaju prirediti buduće ljeti, ako se predmeti sada ne prevezu amo.

Ja se bojim da sam s tom izložbom odboru dodijao ko gladna godina, barem sudeći po tome, što se tijekom cijele ove godine nije našlo shodnim ili potrebnim potvrditi mi pa i samo primitak mojih pisama, da ne govorim već o meritornom odgovoru. Ja naravski neću, da u ovom času govorim o ličnoj strani ove okolnosti, kojoj se moram vema čuditi i radi njezinih konvencionalnih osebina, a osobito radi toga što takovo pomanjkanje svakih veza ne može a da se ne odrazi i na radu. Da se radi lično o meni naravski, da ne bim odboru više duljim pismima dosađivao. Ali jer se radi o stvari, mislim, da me to ignoriranje sa strane odbora nesmiije smetati da se vratim opet na stvar tj. izložbu te — kad već pismo ide po kurjeru — da Vam saopćim čega se poglavito bojim. A onda: caveant consules!

Ja se bojim pred svima toga što imade među našim ljudima takovih lica, kojima očevitno ne samo da nije stalo do izložbe, nego im je dapače mnogo stalo do toga, da ne dođe do te izložbe, koja bi samo poremetila

1) Manje važna saopćenja

njihov mirni, izlišni život i naprtila im silu posla i neprilika. Vi me shvaćate: Radi izložbe došli bi simo odbornici i druga lica, koja bi mogla potamniti sjaj i značenje kojekoga iz ovdješnjih naših lumena, moralo bi se osim toga trošiti mnogo novaca što ga sav Petar ili Pavao prišpara, trebalo bi poći u društvo, da za drugima ne zaostane, a onda bi i ovdješnja naša kolonija došla u doticaj sa došljacima te bi opet nastalo ono nesretno pripovijedanje i spletkarenje, koje bi samo kvarilo ugled nekih naših mandarina. A izim ovih osoba mogla bi doći i druga lica, s juga, a to također nije baš ugodno. Ovi razlozi su dakako samo pretpostavke s kojima tumačim nedvojbenu činjenicu, da ovdje na izložbu ne misle ni oni, imadu formalni razlog da je prirede.

Imadem duboko uvjerenje da se tu neće ništa postignuti, ako bude stvar išla tako dalje. Treba, opetujem, učiniti samo jedno: otpremiti stvari u Arhangelsk. Onda nam, hoćeš-nećeš, neće preostati drugo, nego da se za stvar zauzmemo.

Spomenuo sam već, da će se more u Arhangelsku doskora slediti, te da će se uslijed toga prekratiti plovišta do budućeg ljeta. Ergo valja prevesti sada stvari i za slučaj, da se izložba priredi u budućem proljeću. Prevoz preko Bergen—Torneo—Gaparanda spojen je za stvari s velikim poteškoćama, kako sam Vam već početkom godine pisao. Ako se dakle predmeti ne otpreme sada, neće se izložbu moći prirediti ni ove jeseni, ni budućeg proljeća, nego tekar u jeseni 1917.

Znamem, da je pitanje osiguranja teško radi velike svote. Ali možda bi se dalo govoriti s g. Meštovićem. Meni se čini da bi se stvari mogle osjegurati i na manje nego li dva milijuna. Ako stvari propadnu, propale su pa makar se ih osjeguralo na dvadeset milijuna. A u tom slučaju — oprostite mi indiskretnu primjetbu — možda da bi g. Meštoviću bilo dostatno, ako bi se ošteta isplatila u manjem iznosu. Vremena su takova, da se svi moramo svuda stisnuti. Ove opaske imadu, naravski, samo relativnu vrijednost, jer nijesam informiran.

Dvije brošure smo predali cenzuri, pa ako tamo pođe sve glatko predati ćemo ih u tisak.

Kod nas je život veoma težak. Prilike naše grizu i izjedaju čovjeka. Rad je bagatela, najgore je, kad se moraš boriti proti domaćim neprilikama i mirno gledati, kako se prouzročuju nesreće cijelih naroda. To je silno slovo, ali ja se sve češće pitam, je li sve ono što se dogodilo bilo baš absolutno neizbježno. I sve mi se više čini, da tome nije tako. A što će još biti! Ne znam kako je kod Vas na zapadu, ali kod nas imade dosta gnjilobe, i to me nada sve muči. A koliko bi se moglo uraditi. Ne znam je li istina, ali značajno je već i to da se pripovijeda o nekoj izjavi Carlottija, »da je sreća, što . . . nemaju sposobnih ljudi u Rusiji, jer bi inače mogli postići sve što hoće.« To u ostalom govore Česi otvoreno. A trebalo bi svega samo dva, tri sposobnih ljudi! Na svakom koraku samo sićušnost, lični interesi, klikerstvo i poniznost. Meni je neizmjerno žao što sam došao u Petrograd: malo po malo izgubio sam iluziju, da se čini sve što je moguće, da se sve naše zemlje spase.

[.]²⁾

P. S. Odred se preselio:

Stvar se dogodila inače nego što sam si pretstavljao: I Pašić i Lontkjevič, i Spalajković su mi govorili i uvjerali me, da je svrha odreda ona, o kojoj sam Vam pisao. Sad je izišlo inače. Ne bi bilo još tako slabo, da idu Rusi s njima; ali ako budu naši pošli tamo finlandskim dobrovoljcima i s Rumunjcima, onda jao. Sad treba uz sve pristati: careva kombinacija i amen.

2) Manje važna saopćenja

Petrograd, 23/10. VIII 1916.

**A. Mandić dostavlja A. Trumbiću svoje prijedloge za rad
Jugoslavenskog odbora u Rusiji.**

[.]¹⁾

Kao što sam u drugoj polovici maja 1915. pristao na to da se preselim kao član Jugoslavenskog Odbora u Petrograd, učinio sam to uslijed obećanja odbora (pismo g. Dra. Jedlowskoga od 19. V 1915), da će mi se dati sredstva i mogućnost, da u Petrogradu radim za našu stvar, i jedino uvjerenje o mogućnosti takovog djelovanja ponukalo me je da učinim ono što sam smatrao svojom narodnom dužnošću, premda nijesam odboru zatajio, da mi je to vrlo teško radi mojih osobnih i obiteljskih prilika.

Na žalost moram priznati, da sam ostao razočaran u svojem očekivanju i ne mogu također sakrivati, da je tome predobrim dijelom bio razlogom odnošaj odbora prema meni i mom boravku u Rusiji.

Stigavši 22. avgusta prošle god. (st. st.) u Petrograd, doznao sam da sam ovdje kapnuo kao iz neba: nitko nije znao zašto i pošto sam došao, nitko nije znao tko sam i što će samnom, moj boravak nije bio financiran i g. poslanik mi je iz vlastite inicijative ljubezno stavio na raspolaganje potrebna sredstva uz motivaciju, da su vremena takova, da moramo jedan drugome »pomagati«. Ja sam o tome odmah obavijestio odbor putem g. Dra. Jedlowskoga te upozorio, da će se takovo stanje odazvati na mom društvenom položaju i ugledu, pa sam molio, da se stvar uredi, tj. da me odbor oficijelno legitimira pred poslaništvom, da mi pošalje instrukcije i preporučena pisma te da financira moj ovdješnji boravak. Na žalost izim isprika i obećanja nijesam dobio ništa i tek kad sam mjeseca novembra šifrovanim telegramom odlučno tražio uređenje tih pitanja, legitimirao me je odbor telegrafički te poslao mi je jedno instrukciono i legitimaciono pismo (20—21. XI 1915.).

Od onog vremena dalje prekinuo je odbor svaku vezu sa mnom: izim kratkog saopćenja od 12. I 1916. (sedam redaka) nije mi odbor uza sve moje molbe i nastojanja nikada ni slovom odgovorio na moja pisma i predloge, premda su se isti uvijek samo stvari ticali. Pitanje financiranja ostalo je do današnjeg dana neriješeno i ja sam bio primoran da živim kako sam znao i mogao sa iznosima, što sam ih uzajmljivao od poslaništva i od mog brata te da iz istih namirim i službene izdatke. Odbor nije dapače našao potrebnim ni to da mi pošalje za izdavanje »Slovenskog Juga« onaj iznos od 100 poundi, koje mi je bio notirao i avizirao svojim pismom od 20. XI 1915. tako, da sam ja do danas ostao dužan taj iznos redakciji.

Izjavljalo se je doduše želju, da otvorim pisarnu, da si uzmem pomoćnike, da reprezentiram, da izdavam novine, da agitiram i radim oko legija itd., ali nitko se nije pobrinuo da mi dade potrebna sredstva i auktoritativnost, te sam se za svoj položaj teškom mukom morao boriti ab ovo.

Neću da spomenem, kako se je neopredijeljenost tog mog položaja odrazivala na ponašanje posvećenih osoba i kako je ona djelovala na moje saznanje i na moje živce. Reći ću samo, da sam uslijed ove »dezorganizacije«, kojom se je ispričavalo propuste odbora po prvi put u svom životu ponižen do stepeni čovjeka koga je odbor »honoris causa« imenovao svojim odbornikom samo da može živjeti i jesti narodni novac, ali koga inače sam odbor ignorira i omalovažuje.

Suvišno je reći, da se je to odrazilo na mom radu i na svu sreću, da nije — barem u početku — bilo prilike i uslova za politički rad. Ali ja si pak ne mogu zatajiti, da bih bio mogao mnogo više uraditi i da bi mnogi naš neuspjeh sada bio našim uspjehom kad bih imao potrebne uslove i vezu s odborom.

1) žali se što nije dobio odgovor na svoje upite o Meštrovicеvoj izložbi

2) manje važni pasus

Ja ne navadam ove okolnosti za to, da ih kome prebacim. Nije mi — ističem to naročito — stalo do rekriminacije te se ne bojim lične odgovornosti za svaki korak, što sam ga poduzeo. Razlog, što ih navadam jeste taj, da se sada približuje jesenska i zimska sezona te da nijesam podnipošto voljan u njoj sudjelovati, ako nemam garancija, da će se u tom kampanji mobilizirati sva raspoloživa sredstva i uložiti sve sile, da si politički uspjeh osjeguramo.

Jednom riječju, ja sve jasnije vidim da će se naša pitanja u mnogome ovdje riješiti te kao urođenik najugroženije od naših pokrajina, hoću i zahtjevam, da se i ovdje poduzme sve što je moguće, za uspjeh našeg programa i za spasenje mog zavičaja.

Ja mislim, da glede toga ne može nitko u odboru biti drugog mnijenja, čast mi je navesti u slijedećem ono, što se po mom mnijenju ove jeseni i zime absolutno i u prvom redu mora provesti.

I

Mora se bezuvjetno otvoriti izložba Meštovića. Neophodna potrebnost ove izložbe priznata je i od samog odbora i od srpske vlade i ovdješnjeg poslaništva, i od svih onih jugoslavenskih i ruskih radenika, s kojima sam imao prilike da govorim, pa ipak se u stvari tako krzma i povlači, da je prošla već cijela godina dana u pustim razgovorima, dopisivanju i besplodnom radu.

Sa svoje strane mislim, da je stvar odbora jedino to, da poskrbi za što skoriju dostavu predmeta u Arhangelsk. Sve ostale korake, kao i odgovornost za uspjeh, preuzimljem lično ja, te sam uvjeren, da će stvar uspjeti uz pripomoć g. Dra. Potočnjaka, koji mi je neće uskratiti kao što mi je do sada nije uskratio.

Posredni neposredni razlozi i učinci, koji govore za izložbu, odnosno koje od nje očekujem, kao što i neobhodnost, da se predmeti bezodvlačno otpreme u Arhangelsk, razložio sam opetovano u svojim pismima i brzojavima, te ću s tog samo opetovati, da je mnijenje g. Dr. Potočnjaka o izložbi kongruentno s mojim.

II

Koncem marta ove godine, kad sam se s gosp. Klecandom savjetovao glede taktike i daljnjih koraka u našim pitanjima te radi, osnovanja odbora prof. Šahmatova, dogovorili smo se, da ćemo ove jeseni otvoriti salon, gdje će se sastajati s nama uplivna lica. Pokušali smo, da za tu ideju predobijemo prof. Šahmatova, ali kraj njegove skromnosti i odvratnosti koju on osjeća prema društvenom ceremonijalu, nije sam to uspjelo. Tada smo se opet dogovorili, da ćemo za to predobiti jednog bogatog Čeha, te da ćemo kod njega uz čašu čaja držati slavenske pogovore i sastanke.

Sad je stvar pala u vodu uslijed dolaska zastupnika Düricha;³⁾ njegovih atašeja, koji su najmili dotične apartemente te nastupaju kao oficijelni predstavnici Čeha. Sav će se kod njih sakupljati svijet, mi ćemo u najboljem slučaju biti njihovi gosti, i time je propao junctim, što smo ga bili u tom obziru stvorili među Česima i nama.

Uslijed toga namiće nam se potrebnost, da i mi uradimo isto, ili barem štogod, tim više što su mi već g. Brjančaninov i drugi govorili, da bi mi morali imati u Petrogradu »poslanika« kao i Česi. Ova je opaska značajna; mi se moramo asimilirati mjestnim običajima i shvaćanjima i odazvati se zahtjevima ovdješnjeg života, pa i ako u nešto više diskretnoj formi. Potrebnost takovog salona postaje još evidentnija time, što nemamo u Petrogradu doslovno ni jedne pristojne luknje, gdje bi bez zazora mogli pozivati

3) Josip Durich, češki političar, pristaša sveslavenske koncepcije, potpredsjednik Cehoslovačke „Narodné Radí“ u Parizu

i razgovarati konfidencijalno s ruskim radnicima, te što se faktično Rusi i Jugoslaveni nigdje nijesu sastajali na pogovor, osim u javnim društvima. Talijani i Bugari začeli su sada agitaciju, koja se sjegurno neće ograničiti na novine, oni su kako sam danas čuo, u Petrogradu već organizovali društvo, koje će raditi protiv Jugoslavenskog odbora; u novinarstvu se već nekoliko dana opažaju njihovi prsti, te oni će naravski uprijeti sve sile, da prema ovdješnjem običaju agitiraju na intimnim sastancima te tako izrabe sve šanse, što ih imaju i što ih mogu imati. To nas obavezuje da poduzmemo protumjere.

U glavnom pako potrebna je takova reprezentativna instancija i iz razloga, o kojima neću i ne mogu da pišem: Odbor mora — do ličnog pogovora — vjerovati mojoj riječi, da je to jedino sredstvo, da se barem donekle obrani ugled i dostojanstvo Jugoslavena te da se paraliziraju neke pojave, koje nam kvare reputaciju i kredit, više nego si najbujnija fantazija predočiti može: jer sve ono, što sam piso odboru u svoje doba, nije ništa prema onome, što bih bio mogao pisati.

Prema svemu navedenome valja sada uraditi ono o čemu sam Vam još u februaru pisao, govoreći o Vašem dolasku u Petrograd i o načinu, kako da se Vaš dolazak iskoristi: treba najmiti pristojan stan i namaknuti potrebne fondе za reprezentaciju. To je skupa stvar, novca, znađem, neće biti mnogo, ali za to se mora naći. Sva poznanstva nam pomažu ništa, ako ih ne gajimo. Futrati se pako kod drugih bez revanša, to se ne može, ako se ne želi izložiti se kritici i pokvariti još više stvar.

Poš:io je ovdje Dr. Potočnjak, koji ovdje imade mnogo znanaca i koji se i tako u Petrogradu bavi političkim i diplomatskim poslom, mislim, da bi on mogao preuzeti ovu zadaću. On je i tako sada, kad mu je uspjele spasiti odred u Odesi i raskrinkati Geruca, Tumu i ostalu kompaniju, više ili manje slobodan od poslova oko odreda, te bi kao stariji i poznati političar, kraj svog poznavanja ruskog jezika, bio najprikladniji za tu ulogu.

Ja još jednom molim odbor, da tu stvar odmah i najozbiljnije pretrese.

III

Potrebno je nadalje, da odbor poskrbi, da se među njima i Petrogradom uspostavi redovita veza, jer samo na taj način ćemo moći paralizirati sve one korake, kojima se naši protivnici poslužuju, da nam obezuspješe rad. U tom obziru morati će se također nastojati, da se stvori diskretna telegrafska sveza među Švicarskom i ovdješnjim novinama te da se rasturaju brzojavi o starim i novim događajima u domovini, kao što čine Talijani, koji svojim brzojavima o davnim peripecijama pojedinih Goričana, Istrana ili Dalmatinaca pobuđuju utisak, kao da žive tamo jedino Italijani i kao da jedino oni trpe.

IV

Moja četvrta želja sastoji u tome, da me ovlasti odbor obračunati pro preterito s poslaništvom u Petrogradu pogledom na dignute zajmове, te da uredi tu stvar. Pro futuro pako molim, da mi stavi na raspolaganje kod jedne banke ili makar kod poslaništva stanoviti iznos iz koga ću — kao iz odborskog fonda — mjesečno dizati stanovitu svotu za prehranu obitelji i podmirivati tekuće troškove poslovanja: jer ni uzajmljenog novca više nemam.

... Sve ono, što sam predlagao gore, jer minimum, koga moramo izvršiti i provesti, ako nećemo da si definitivno i nepovratno iskvarimo položaj, koji je pogledom na nas veoma labilan, dočim imademo — što se Rusa tiče — sve izgledе, da si ga s nevelikim trudom učvrstimo, koliko je to moguće. A moguće je to samo, ako se provedu moji predlozi: o tome ćete se kod prvog ustmenog pogovora odmah uvjeriti.

Petrograd, 18/5. XI 1916.

**A. Mandić dostavlja zamjeniku predsjednika Jugoslaven-
skog odbora Hinku Hinkoviću izvještaj o položaju u Rusiji, o
razgovorima u ministarstvu vanjskih poslova o pitanjima jugo-
slavenskog ujedinjena, o publikacijama o jugoslavenskom pita-
nju izdanim u Rusiji, o deputaciji Odbora za Rusiju, o Meštro-
vićevoj izložbi i o navodnim lecima Odbora na talijanskoj fronti,
kao i obračun o svojim izdacima.**

Izvolite, molim Vas, primiti moju najsrdačniju zahvalu na mnogim pismima i prepisima izvještaja, koje ste mi zadnjeg mjeseca izvolili poslati: ja sam sada uvjeren da je nakon tako dugog vremena ipak jednom već uspostavljena neka veza sa strane Odbora s Petrogradom, i uvjeren sam isto toliko, da to može našoj stvari nego da koristi, mnogo koristi. Za to Vam još jednom hvala. Sada je na meni da Vam se ispričam što Vam nijesam odmah odgovorio kako bih bio morao, ispričajte me, molim Vas, prilikama, poslovima i objamom tog pisma, kao što i okolnošću što sam želio da Vam pošaljem ovo pismo absolutno pouzdanim putem.

Prelazim sada da odgovorim na stavljene mi upite i opaske, te da Vam i od svoje inicijative što goder saopćim. Prije pako, nego li to učinim dozvolite mi, da učinim jednu prilično nedelikatnu molbu, koja se pako ne tiče lično Vas kojega predobro poznajem po Vašoj laskavoj reputaciji, nego radi sebe, radi stvari i radi rđavih iskustava, koje sam u prošlosti imao sa Odborom.

Ovdje svi znadu da mi je žena Ruskinja, da mi djeca govore ruski, da nose ruska imena, da su pravoslavne vjere te da sam ja lično u svoje doba nešto malo sa strane prčkario i pomagao starijim u pitanju Ricmanjaca i Rojanaca.¹⁾ To čini da se na mene gleda kao na pouzdanu osobu s rusko-pravoslavnog gledišta te kao na rusofila, kakav uistinu i jesam, premda imadem posvemaš opredijeljeno mnijenje o današnjim ruskim prilikama. Ja ne želim da izgubim tu prednost, kolikogod ona malo vrijedi kraj današnjih prilika u kojima imademo da radimo u ovoj zemlji, a valjda toga ne želi ni Odbor. Pošto su se pako u prošlosti dogodile neke indiskrecije, koje su doprle do toga da sam čitao u našim američkim novinama neka moja pouzdana saopćenja, to Vas najtoplije molim, da moje izvještaje primite samo njstrože konfidencijalno i posvemu lično na znanje te da gg. odbornicima saopćite samo ono što je neophodno potrebno, pa i to samo štedeći u svakom obziru mene, a osobito rusku tankočutnost i pretjeranost, koje se i tako već spotiču i o svoju vlastitu sjenu. Toga radi ću Vas ja izvješćivati na letećim listićima, i sadržaj onih koje označim kao konfidencijalne, neka ostane po mogućnosti samo među Vama i menom.

To će biti tim bolje i korisnije, što imadem sve razloge da držim da ručka vlada više nego budnim okom prati ne samo naš ovdješnji rad, nego rad Odbora uopće, pa i izjave pojedinih odbornika u privatnom životu.

Sad, gdje je izvještaj sastavljen, vidim, da nije on uopće takav a da bi ga smio tko drugi osim Vas samog čitati. Ja Vas stoga molim, još jednom da ga nikome ne dade u ruke ili pokažete jer bi onda ja izgubio svoju reputaciju kod Rusa. Kako vidite iz priloga, oni računaju na to da će eventualno moći mene a i odbor upotrijebiti u svoje svrhe zgodnom taktikom. O tome sam sjeguran, jer znadem koješto, o čemu nijesam pisao i neću da pišem. Za to moramo biti veoma oprezni.

1) Pokret za prelaz na pravoslavlje u selu Ricmanju i u Rojanu kraj Trsta koji su pomagali neki slovenski liberalni prvaci u Trstu.

Vama se, gospodine kolego, još jednom zahvaljujem na čestim pismima, koji mi sve više daju uvjerenje, da je ipak među nama moguć organizovani rad i koji me veoma sokole. Položaj je naš ovdje veoma težak, pa svako pismo Odbora diže barem u meni lično moje raspoloženje, čuđim vezu, makar i slabu, pa ne osjećam toliko da nijesam drugo nego »verlorener Posten«²⁾ kako vele vojnici. Za to sam Vam i lično veoma haran za Vašu ljubaznost.

Što se pisma tiče, to vidim da je ono preko mjere oštro i resko. Ne zamjerite i ublažite u duhu sve superlative: koncipirao sam na mašini, vremena imam malo, pa tako ne mogu da sam toga činim. Svakako molim, da se u mojim riječima ni sa koje strane štogod ličnog traži, jer to nije i nije mogla biti moja namjera.

Na razna pitanja, što ste ih pokrenuli svojim pismima dati ću Vam ovih dana odgovor.

Moja izvješća neću vam pisati otvoreno, osim ako idu s kurirom. Vi znadete sada moje stanovište te ćete lahko shvatiti pravi smisao.

Položaj u Rusiji

U esencijalnom smislu nemam za pravo što da dodajem onome što sam u prijašnjim izvještajima tijekom vremena saopćio gosp. Dru. Trumbiću. Promijenilo se je doduše mnogo veoma mnogo, ali po mom skromnom mnijenju, se uvijek još ne može govoriti o kakvoj promijeni pravca, nego samo o promijenama forme ili gradacije, premda su i one tako silne i zasežne, da dovode zemlju svaki čas do rezkih kriza, koje čine položaj veoma opasnim i nesigurnim.

Položaj današnje Rusije karakterističan je, po mom mnijenju, više radi njemačkog nasilja i borbe protiv unutrašnjeg Njemca, nego li borbom na bojnopolju sa svim njezinim sporednim pojavama. Upliv Njemaca je bio ovdje uvijek veoma silan, a kadkada i isključiv, a za vrijeme ove borbe s centralnim državama se na žalost nije mnogo promijenilo. Njemci su tijekom ovih 28 mjeseca vojne bili sad jači sad slabiji u Rusiji prema tome kako se već mijenjala sreća na bojnopolju i u koliko su već morali tu i tamo nešto popuštati ruskoj javnosti u momentima strateških kriza. Po suštini su pako oni i danas još više manje gospodari položaja, pošto imaju na svojoj strani ono što je osobito u takovim momentima glavno tj. vladu, upravu i cijeli upravni sistem koji je već po sebi i po principima na kojima se oslanja najčišća materijalizacija njemačkog upliva i nasilja. Po sebi je razumljivo da kraj takovih prilika se ne može očekivati uspješnu borbu protiv Njemaca, borba protiv Njemaca nije drugo nego sinonim za borbu protiv vlade i protiv cijelog današnjeg sistema, te pošto nitko ne očekuje da će se slojevi iz kojih se rekrutira vlada dobrovoljno odreći vlasti, to i najradikalniji slojevi jasno uviđaju, da nesmiju da tjeraju mak na konac u svojoj borbi protiv vlasti, pad koje bi po sebi kraj današnjih neurednosti i opće dezorganizacije, imao po svoj prilici taj rezultat da se vojna ne bi mogla nastaviti. A za time — bez svake sumnje — i idu Njemci i teško je predstaviti si sve one provokacije, kojima se oni a s njima i vlada — predviđajući skori konac svog gospodstva — služe u očevidnu svrhu da spase režim s njime i Vilhelma.³⁾ Teško da bi ikoji drugi narod na svijetu mogao tako prenašati ovake prilike kako ih prenašaju Rusi, na koje sve naši ljudi psuju u mjesto da im se dive. Istina oni su premalo politički i socijalno razviti, a da bi mogli voditi aktivnu borbu pod ovim teškim uvjetima, borbu kojoj nijesu dorasli i koja ni malo ne odgovara njihovoj naravi. Ali u pasivnom otporu su oni zaista veliki, bez obzira na sve tamne strane njihove

2) npijevod: mrtva straža

3) njemački car Wilhelm III

vog građanskog shvaćanja i ustrojstva i ona tvrda i mrtva inercija, koju oni — valja priznati — svijestno i promišljeno i proračunano — protustavljaju njemačkim intrigama i vladinom izazivanju, stoji da im se divimo. Tu su oni kod kuće.

Govoreći o »Rusima« mislim na narod i niže slojeve uopće, o tz. društvu ne stoji i govoriti, ono je ispod svake kritike i samo pojedinci ističu se svojom građanstvenošću iz opće mase koja većim dijelom živi tuđom glavom te misli glavom onog koji posljednji govori.

Kako će ta borba svršiti neznam. Ali ja vjerujem u silu i zdravi razum ruskog naroda, koji se je baš ovih dana iskazao svojim razumijevanjem prilika, te mislim da će on sjegurno biti jači od vlade i njemačkih intriga, jer je u posljednje dvije godine veoma napredovao i umstveno te zadobio široki obzor u onim mudrim političkim pitanjima o kojima nije dosele ni sanjao, te jer on stoga svijestno percipira sve ono što se oko njega događa i shvaća pogibao koja mu nad glavom visi. Osim toga može se on za sada boriti s Njemcima samo negativno, putem ustrpljivosti, samopregora i pasivnim otporom, a to je njegovo prirodno oružje. A da ti pasivni programi mnogo pokadšto vrijede dokazuju najbolje posljednji događaji u gosudarstvenoj Dumi. Glavno je to da posljednji seljak, vojnik i izvoščik⁴ jasno uvide, kakav je položaj te da ovaj ne zahtjeva od njih aktivne radnje.

Do sad su sile »Njemaca« i Ruskih bile ovdje prilično jednake i borba je bila ravna, sad je prevladala jedna sad opet druga stranka, kad je bojna sreća bila loša popuštala je vlada, a kad se položaj popravljao, prevladala je opet reakcija. U zadnje doba pako postajao je položaj sve to kritičniji prema tome, kako se je pogoršavao položaj Avstro-Germanije i ja sam lično — neka mi bog oprostimo moje malodušje — počeo misliti i raditi na svaki slučaj. Priznajem da sam očajavao. Ali Duma — koja je sama vodila krajne račune — me je opet obodрила. Neznam je li potrebno, da Vam potanje opišem okolnosti, valjda ih i tako dobro poznate. Ali da Vam dadem samo približnu sliku saopćit ću Vam da se je Duma sjedinila u tome da nesmije i da neće više raditi dalje skupa s ljudima današnje vlade i današnjeg režima. Nikad nijesam čuo takovih govora kao u Dumi, za vremena francuske revolucije nijesu u saborima mogli više reći nego se je tamo reklo i od lijevih i od desnih stranaka. Predbacilo se je javno Stuermeru,⁵ da je njemački plaćenik, navelo se je iznose, koje je primio od novca, što ga je Pourtalès⁶ bio ostavio Manuilovu — Stuermerovom tajniku. imputiralo mu se je slučajevje sa Vilhelmovim pismima, izdajstvima na frontu, Rasputina,⁷ Vasiljčikovu, biskupa Pitirima i nebroj drugih skandala. Rezultat je bio taj, da je vlada jednostavno pobjegla i izgubila glavu. Ali kako znadete imade ipak dobrih znakova koji dadu slutiti da će se stvar urediti i jedino što se bojim je to da će se Duma prvim uspjesima opiti, da će pasti u oduševljenje te misliti, da je dosta uradila, ako je istinit glas o Stuermerovoj ostavci i promjeni u ministarstvu, to nije isključen slučaj, da se Duma — tom više manje — formalnom koncesijom zadovolji, a to bi bila šteta jer mislim, da bi si Rusija danas već mogla prihraniti mnoge neredne i izgrede u budućnosti, ako pametno i energički iskoristi položaj. Vederemo.

Svakako to ne znači da je položaj sasvim spašen, prošla je samo kriza i pogibao mirnih pregovora ili drugih neugodnih iznenađenja s kojima sam ja prilično ozbiljno počeo u posljednje doba računati. Ali nema nikakve sumnje da će Njemci nastojati inim putem zadobiti izgubljene položaje te u tom obziru predstoji još više nego jedna krupna kriza, nemamo razloga da mislimo, da će Njemci biti u pitanjima unutrašnje Rusije manje predvidljivi,

4) prijevod: kočijšč

5) Boris Vladimirovič Stürmer, predsjednik ruske vlade 1916—1917.

6) Friedrich von Pourtalès, njemački ambasador u Petrogradu 1907—1914.

7) Grigorij Efimovič Rasputin, monah, favorit cara Nikole II, ubijen od kneza Jusupova 1916.

energični i poduzetni nego li jesu na bojnopolju. Ali za nas mora biti dosta, ako se Rusija za sada sretno provuče iz jedne krize u drugu, jer je u suštini sada glavno da se dobije još nešto vremena koga Nijemci absolutno nemaju.

Ekonomički položaj Rusije poznat Vam je bolje nego li meni, što se tiče njegove internacionalne strane. U unutrašnjem smislu je stvar ista u suštini samo da se posljedice te krize grozno osjećaju. Unutarnja ekonomska kriza nije toliko posljedica rata i financijskih prilika Rusije, koliko sredstva vlade i Nijemaca — reći ću u formi paradoksa: — da se Germaniji pomogne. Šta se ovdje događa toga može razumjeti samo onaj koji je ovdje živio. Kad su sva ostala sredstva ostala bezuspješna, dali su se na to da izazovu unutarnju ekonomsku krizu, u nadi da će uslijed iste nastati neredi, koji će uplivati na položaj na frontu. To im nije bilo teško uraditi, pogodeći prirodnoj pohlepnosti i iskvarivosti srednjih slojeva, koji stoje među kulturom i nekulturnom i koji ne shvaćaju što čine. I tu se je počelo krasti, varati i švindlati sve u šestnaest, javno i tajno, bez svakog obzira, na koga god bilo, pomoću vlade i bez njene pomoći, kako je već tko znao i mogao. I tu nije bilo pomoći, pravnog osjećanja u ovdješnjem društvu nema, a etičkog osjećanja se također samo kod pojedinaca može naći, patriotizam im je nekakav osobiti, svaki od njih znade dobro veličinu njihove zemlje, znade brojnost naroda, i svaki od njih imade duboko uvjerenje da se Rusiji ništa ozbiljnog ne može da dogodi, s toga misli svako samo na sebe i prepuštajući drugima da brane Rusiju, svako misli samo na to kako će se zgodnije iskoristiti rjeđku konjukuru te napuniti si vlastite džepove. Rezultat: svi spekuliraju i svi psuju na spekulaciju. U prvom redu njemačke banke tj. sve banke, koje gospodare po miloj volji pošto znadu da vlada novčano od njih odvisi i da im ništa ne može, dokaz: historija s portfeljem Protopopova⁸⁾ koji je stavljnik banaka i nesumnjivo germanofil. Za kooperativne mjere su Rusi kroz i kroz nesposobni, jer im manjka smisao za građanstvenost i društvenost, pa i jer nemadu prakse. Zakonodateljstvom si također ne znadu i ne mogu pomoći, jer im posvema manjka praktički smisao i jer im kod toga još i vlada svojim prirepcima smeta, svaki im zakon ide za time da otvori neposredni ideal, ali je kraj toga tako manjkav površan i nepraktičan, da ga već slijedećeg dana moraju nadopuniti drugim zakonima i odredbama, što samo povećaje opću galimatiju. Društvo to vidi i jamra, ali odmah poslije toga smije se lijepo uspjeloj lopovštini koga spekulanta, psuje nešto malo i napiše nekoliko duhovitih i ugrizljivih feljtona i time je stvar likvidirana za većinu njih. A najbolji od njih pišu učene rasprave i duboke projekte, koji im pako ništa ne pomažu, jer svaki od njih ne ide za time da postojeće prilike nešto malo popravi, nego jer hoće odmah i neposredno da pretvori Avgiasove konjušnice u nekakav Eden. Ja sam u početku mislio, da imadu Rusi žensku psihologiju, ali sam uvidio da imadem krivo, na sreću: to su jednostavno nedorasli mladići, koji govore o kategoričkom imperativu i koji hoće da usreće čovječanstvo, što im ni najmanje ne smeta činiti u školi kojekakovu allotriju, pobirati u školi petice i krasti gdje mogu ocu duhan. Ova me formula zbilja lično zadovoljuje, jer mi dopušta da objasnim sve pojedine pojave koje mi dan danom prolaze pred očima. Sada vise svaki dan među carcerom i drugim redom, ali kad poodrastu te se opamete, biti će to silan i moguć narod, te mi imamo sve razloge, da si ne kvarimo s njima buduće odnošaje radi sadašnjih. Naravno da moramo biti oprezni, da nam ne pokvare naše vlastite interese.

Ovo govorim više manje o »društvu«. Ruski prosti narod je kraj svih svojih pogriješaka i nedostataka, kraj sveg neznanja i nekulturnosti ipak krasan narod kome ne treba drugo nego da mu dadu nešto škola te da mu razrežu konopac kojim ga je privezao ispravnik i oni koji su pod i nad njime.

8) Aleksandar Dimitrijevič Protopopov, član Stürmerove vlade

Inače se danas od nereda i skupoće te nestašice najelementarnije robe jedva jedvice može da živi. Novac je izgubio svaku vrijednost, toliko ga imade u prometu itd. Radnici zaslužuju ogromne iznose o kojima se i u Americi s respektom može govoriti: ako tri člana obitelji rade, to imade obitelj često puta dohodak od 1600 do 1800 rubalja na mjesec. Ali im to malo pomaže: u radničkim kvartalima prodaje se samo po jedan funt kruha na osobu a inače se malo šta može kupiti osim tričarija, kojih imade u izobilju. I tako se narod izvrća. Jedno pako imade narod: volju da dovedu vojnu od sretnog konca te u ovoj točki su nepopustljivi, svaki radnik će Vam kazati da sada treba pod svaku cijenu i bez obzira na sva izazivanja samo i jedino raditi u fabrikama, a poslije vojne... obračun.

Da kažem još par riječi u drugom smislu.

O onome, što se imade poslije vojne dogoditi, malo tko misli, a jasno nije to nikome, jer su nešto spori u mišljenju te previše zaokupljeni momentom. Inače su vrlo površni te se dadu posvema voditi od štampe: štampa govori danas ovako, a sutra onako, a oni je slijede, danas ovako, a sutra onako. Temeljitoz znanja nema, osim kod pojedinaca, jer se previše hoće postignuti, a malo se postizava kraj naukovnog sistema Rusije kod kojega forma i propis prevladava nad praktičnom metodom i suštinom. Radi toga je teško računati u kojem god bilo obziru, s ruskim društvom, koji je premalo samostalno i poduzetno, a da bi se od njega moglo što god očekivati.

Naše pitanje

Nemoguće mi je da Vam sve opetujem što sam tijekom vremena o našem radu u Rusiji pisao g. Dr. Trumbiću. Za to ću samo u kratko kazati da smo se ravnali po principu da je osnova našeg pitanja i njegovog riješenja raspad Austrije, a inače da smo se dali voditi od spoznaje da je u Rusiji car i birokracija, što se politike tiče, sve te da društvo dolazi samo sekundarno u obzir.

U carskoj stavci nijesmo mogli mi da radimo. Mjesto nas radio je odred te general Jurišić će vam najbolje reći, kako nas je car bio zavolio i kako je o nama sudio. Naše stvari su tamo sjajno stajale i on je bio zadovoljan što se je odred koji je njegova lična kreacija tako sjajno iskazao. Kako stojimo danas u stavci, poslije onih zadnjih škandala i krvoprolića toga ja ne znam te mogu samo pretpostaviti, da mu to nije bilo osobito drago. Za sjegurno držim, da će naši neprijatelji početi sada marljivo dalje presti intrigu protiv nas da ohlade njegov interes. Pošto imademo u stavci samo ljude, koji politički i umstveno nemaju nikakog značenja, to možemo računati da nemamo nikoga tamo koji bi nas mogao valjano braniti i tumačiti stvari. Trebalo bi da srpska vlada pošalje tamo koju bistru glavu, te sam o tome govorio i s poslanikom, koji mi je rekao da on nastoji oko toga. Dobro bi bilo, kad bi i Odbor slijedio primjer Čeha, kojima je uspjelo, da u stavci namjeste g. Štefanika.⁹⁾ Sa francuskim i engleskim preporukama bi to lako išlo. To je tim važnije, što se u stavci o našem pitanju misli pristo i jasno i bez svih onih arabeska kojima misli diplomacija kako ćete odmah vidjeti.

Kod birokracije ne možemo stajati nego rđavo: za to govore ruske tradicije o vlasti i njemačka uprava i naš demokratizam, naša samosvijest i težnja za nezavisnošću — sve to stvari kojima ne može birokracija osobito simpatizirati. Osim toga imademo tu i umstveni konservatizam diplomacije,

9) Milan Rastislav Štefaník, slovački političar, osnivač Čehoslovačkog nacionalnog vijeća

njezino neznanje i njezine taktične tradicije, koje su smatrale uvijek svojom historičkom zadaćom da mrse po sebi jasne pojmove. O nama nemaju ni najmanjeg pojma sude danas tako, sutra onako, kako im već na pamet pade ili kako odgovara zadnjem telegramu u novinama. U svemu imade u cijelom ministarstvu dva ili tri lica, koji o nama nešto znadu a svi ostali se ne interesiraju, ne znadu i neće da znadu, te će na kongresu igrati ulogu kneza Gorčakova.¹⁰⁾

Svi skupa pako smatraju vrhuncem diplomatske umjetnosti da šute baš tamo gdje bi mogli i morali govoriti i gdje bi im to bilo od koristi. Mnogi smatraju da je to dobar znak za nas. Meni se čini da nije, jer vidim u tome namjeru, da si ostave otvoren put za sve eventualnosti i osobito za jednu koja im je organički prirodjena. A to je misao, tajna misao na svoju rusku budućnost. Možda imadem krivo, ali meni se čini da je njima nemoguće misliti na Slavenstvo s druge točke zrenja, nego li sa čisto ruske.

U mjesto da Vam na široko razložim svoje mnijenje, dozvolite mi da Vam jednostavno priložim prepise mojih zapisaka vrhu pogovora s dvim licima koji igraju u našem pitanju vidnu ulogu.¹¹⁾ Jedan od njih je prilično informiran o našim bivšim prilikama. Drugi — vidite sami koliko znade.

Ona pitanja, o kojima ide riječ u posljednjem, petom prilogu, ću najprije raspravljati sa Dr. Potočnjakom. Već odavna smatram ta pitanja veoma važnim i veoma — pogibeljnim. Pred dugo vremena dalo mi se je razumjeti, da bi bilo dobro da ustanovimo jedno društvo koje bi objedinilo sve avstro-germanske Slavene te ih zastupalo pred ruskom vladom. Pošto se pako kod pregovora iskazalo da bi se moralo ispustiti neke osobe, koje su vladi nepo-ćudne, razumio sam o čemu se radi, tim više što vidim, kako ruske vlasti posredstvom g. Dr. Düricha (koji je danas jedva jedvice što više nego ruski agent, pa i ako možda i ne vuče plaće) lijepo kvare poslove Česima te ih među sobom zavađaju. S nama dakako stvar teža po sebi, a mi ćemo već nastojati da ne dođe do neprilika, pa i ako budemo morali osnovati društvo.

Glede novina je pitanje pro primo, kako s novcem. Ja mislim da bi se stvar mogla likvidirati time, da se izdade desetak biletana, koji bi imali zadaću da ugođe ruskoj političkoj taštini, druge koristi, garantiram, nećemo imati, jer ga nitko neće čitati, kako ne čitaju ništa ozbiljnoga.

Nego to su stvari o kojima treba prije misliti i razgovarati. Glavno je za ovaj čas da ruska vlada nije još pripravljena u našem pitanju, da ne misli u opće zauzeti za sada koje stanovište, nego da će ga prema svojim interesima zauzeti sasvim na koncu, da može ona eventualno istupiti i proti našem jedinstvu i nastojati, da stvori iz avstrijskih Slavena jednu kašu, u kojoj se ne bi mogao snaći nitko osim nje same. U toj me misli potkrijep-ljuje i opažanje, da g. Bašmakov u zadnje vrijeme zauzimalje opet stanovište o »dvojnomo Slavenstvu«, tj. pravoslavnom i katoličkom, koje valja odijeliti jedno od drugoga. Naravski, ja ne vjerujem, da bi oni pristali na to da se odijeli Poljska od njih, ali ovaj princip bi se eventualno mogao provesti djelimice samo glede nas, za koje misle da stojimo kulturno nešto više te da smo svojim katolicizmom pogibeljni Srbima, te preko njih i Rusima. Ako se dobro sve olupu njihova logika od svakih diplomatskih korica ostane jedno-stavno stara misao: da se Slavene pusti neka se među sobom kolju i deru, dok ne dođe onaj čas, kad će svi spjeli i zreli pasti u krilo matjuške Rusije. Ja se toga previše ne bojim: pro primo dogodili se uvijek obratno, nego li je ruska diplomacija željela, a pro secundo prepametne i prekunštne stvari nikada dobro ne uspjavaju. Nema sumnje da će si i Rusi i tu juhu presoliti, te da nam nije to ni malo opasno sa strane Rusije. Ona je uvijek išla tvrdo-korno proti struji i uvijek se prevarila: i u Poljacima, i kod Srba, i kod

10) aluzija na držanje ruskog ministra vanjskih poslova A. Gorčakova na Berlin-skom kongresu 1878.

11) misli na razgovore sa šefom Statističkog odjela ministarstva vanjskih poslova Prikionskim i njegovim pomoćnikom Obnorskim

Bugara, i kod Njemaca i kod svih. To je već njezin sport, koji će trajati tako dugo dokle će Rusijom upravljati stranci. Jer taj panslavizam ili panrusizam nije ništa drugo nego njemačko maelo, kojim se već sada pripravljaju intrige među saveznicima za mirovne pregovore. I u tome sastoji sva grozna pogibao tih pia desideria. Stvar odbora će biti da razjasni zapadnim državama svu smiješnost ovih nacerta, na koje ne bi išao nitko od nas, a najmanje Srbi, koji se s Rusima gledaju kao psi i mačke. Njih ovdje, ne znam zašto nikako ne trpe, valjda jer su uvidjeli da su im superiorni.

Na svu sreću narod je veoma dalek od ovih iluzija te ne misli na nje, jer ima dosta sa sobom da radi i misli. A što se društva tiče, to ima ono sada Bugare u grlu, te mislim, da su Bugari više od jednoga izliječili od kojekakih neskromnih iluzija. Stari slavofili još uvijek stoje na svom stanovštu i moram reći da mi ih je žao. Oni su si iz Bugara činili zbilja iluzije te nikako ne mogu priviknuti na novi položaj, pričinjaju mi se kao majka koja ne može shvatiti, da njoj je sin na robiji ili kći u javnoj kući. Ali ne bojte se, škoditi će nam još oni sa svojim Bugarima tako dugo, dok ne dođu drugi slojevi do vlasti. Novi slavofili raspravljaju marljivo te ne znadu, kako da prekriju fiasco s Poljacima. S Bugarima su skoro obračunali, izbrisali su ih sa liste slavenskih naroda te ne govore više o njima. Ali s Poljacima je druga stvar i tu se ide u susret nečemu, što miriše sasvim inače nego li panslavizam.

Naša propaganda nije imala vidljivih znakova uspjeha. Vojna traje već dugo, dosadila je svima, unutarne neprilike Rusije i borba s vladom i Njemcima im uzimlje pol vremena, ostalu polovicu im uzimlju teatri, zabave, čajepitja itd. U opće ja veoma dvojim da ćemo ma i iz daleka dosegnuti spomena vrijednog zanimanja, osim ako ih ne oslijepimo bleskom npr. izložbom. U tom slučaju dalo bi se koješta, a možda i veoma mnogo raditi i postići, pa za to ja nastojim još uvijek na toj potrebi.

Imam da spomenem jošte, da je izišao prvi broj »Jugoslavije« g. Tume. Program mu je: objedinjena i autonomna Slovenija u okviru Jugoslavije, te veza s Rusijom. Ne treba da spomenem da je tu glavno Slovenija, a Jugoslavija i Rusija nisu drugo nego ono što lijekari zovu vehiculum. Ja imadem razloga misliti, da je taj list veoma drag i mio diplomaciji, a možda njoj je on i štogod u rodu. U ostalom se koješto vidi iz priloga. Neka se odbornici pomno čuvaju te neka budu opreznii u svojim izjavama i postupcima. Naravski da im se to izričito ne smije reći.

Prilog 2

Ponedjeljak, 24. X—6. XI 1916. od 4—6 h pop.

Bio sam kod N/2¹²) te donio mu Cheradamovu knjigu o pangermanizmu i malu Potočnjakovu brošuru in duplo. Očevidno je htio mene dobro prosondirati glede nazora Odbora: pustio je jednu gospođu da cijeli sat čeka, a jednom gospodinu, koji se dao najaviti u 4 1/2 h dao je javiti neka čeka te je do 6 sati nastavio razgovor, zadržujući me, kad sam htio odlaziti.

Razgovor se je cijelo vrijeme u početku vrtio oko običajnih tema, skrb pred majorizacijom Srba s naše strane, odnošaj Slovenaca prema nama (pri čemu je osobito podudarao da je zблиženje proizašlo u XVI. v., gledaj »Jugoslavija« br. 1.) te se osobito interesirao za to imade li među nama jedna jedina orijentacija pogledom na objedinjenje ili više njih. Potvrdio sam mu, da ekzistira samo jedna i to dapače i kod onih koji se Srba boje, te da može biti eventualno koje raznoglasje kod Slovenaca može biti jedino u pitanju, da li imadu Slovenci da dobiju posebnu unutarnju autonomiju za svoje zemlje ili se pako imadu ekviparirati potpunoma i posvuda srbo-hrvatski te slovenski jezik, da ja lično stojim na stanovištu ekviparacije, jer su Slo-

12) N 2 je Obnorski, bivši ruski otpravnik poslova u Crnoj Gori

venci jedan dio našeg jedinstvenog naroda, ali da sam također kao i mi svi drugi na stanovištu, da imaju o tome odlučiti poglavito Slovenci, kojih se to tiče te da se njihova odluka mora poštovati, kad bude eventualno ustanovljena putem plebiscita ili inim shodnim načinom. Ovo pitanje mi je on onda pod drugom formom opetovao, te me upitao kako si mi prema tome predstavljamo granice Jugoslavije (čitavo je vrijeme rabio samo izraz »Jugoslavija«) kao državu te da li imade kod nas predstavnika ideje »Jugoslavije« kao federacije Slovenaca, Srba i Hrvata. Rusiju naravski to interesira informacije radi. Da li će se na zboru, koji će se za par mjeseca vršiti u Čikagu debatirati pitanje o sastavu i uređenju državnih pitanja među Srbima, Hrvatima i Slovencima? Odgovorio sam mu, da ne vjerujem, pošto nemamo ni mi ni naši Amerikanci dostatnu legitimaciju da raspravljamo pitanje, koje mogu samo svi naši zemljaci zajedno da riješe, to nije nacionalno pitanje, nego pitanje konstitucije. Kako će Hrvati i Slovenci ponašati pogledom na dinastiju Karađorđevića? itd. itd.

Zatim smo prešli da razgovaramo na dugo i široko o federaciji i o raznim varijantama iste.

Navadam samo slijedeće:

Njegovo lično mnijenje, da se Slaveni bez federacije neće moći s uspjehom protiviti Njemcima. Sila njihovog otpora odvisiti će pako poglavito od sastava federacije tj. poglavito od pitanja da li će onih 12 milijuna avstrijskih Njemaca stupiti u federaciju ili pako biti objedinjeni s Njemačkom. Prvi slučaj predstavlja za nas (Jugoslavene) veliku pogibao, jer bismo pro primo bili paralizirani od Njemaca i Mađara a onda bi naravski ovi Njemci bili predmetom vijećitih aspiracija i intriga Germanije, koja bi se njima služila [da] nama kvari poslove. Uslijed toga mogli bi stradati i odnošaji federacije sa ostalom Evropom i s Rusijom. Ako se pako Njemce priključi Germaniji te Mađare izolira, onda prestaje za Rusiju pogibao novog Dranga preko ili putem federacije, te s time i pogibao od Njemaca u opće, a s time i pogibao protiruske orijentacije sa strane federacije, naravski ova pogibelj se ne daje nikada potpuno isključiti te će uvijek ostati ova ili ona proturuskas struja, ali ona će uvijek biti manje opasna nego li bi bila u kombinaciji s Njemcima, te Rusija je velika i silna te može ovu opasnost uzeti na svoj račun. Na pitanje kako ja u tom obziru mislim odgovorio sam mu, da smatram kombinaciju s Njemcima i s Mađarima u svakom slučaju absolutno isključenom, pošto je to samo nova forma stare Avstrije, te da bismo po mom mnijenju morali dobro porazmišljati, prije nego se upustimo u rad oko federacije u opće, da ne postane to oruđem protiv nas sa strane Njemaca i drugih naših neprijatelja. On je nastavio govoreći da ga veseli što nas vidi objednjene u formuli Avstriam delendam esse, koja je i njegova osnovna formula. Naravski da valja biti veoma opreznim s federacijom, ali misliti se ipak mora na buduće, jer je spomenu'a formula negativna te s toga nedostatna. On mora priznati da je Rusija s njom i ostali Slaveni uvijek imala pri ruci dosta formula, ali da je ujedno uvijek pokazivala neku nepraktičnost i inertnost kod pripravljanja i izvađanja političkih pitanja tako da je ona uvijek dolazila nepripravna onamo gdje su drugi diplomate dolazili s gotovim programom i s stanovitim pripravama. Ova pogibelj biti će na kongresu tim veća što će Njemci, iako ne budu imali pravo glasa, ipak moći intrigama koješta postignuti ako budu drugi nepripravni kao što se dogodilo na Bečkom kongresu s Talleyranom. Za to se i ruska diplomacija mora pripraviti na sva eventualna pitanja koja mogu tijekom kongresa niknuti, te on misli da bi i Jugoslavenski odbor sa svoje strane morao također proučavati sva pitanja, koja se izravno i neizravno nas tiču i to ne samo ona koja se našeg programa tiču: osobito ne bismo smjeli puštati iz vida naš budući međunarodni položaj. I ako bi odbor proučivši stvar došao do spoznaje o potrebi federacije, naravski bez saučešća Njemaca, to mi on ne faji, da bi to Rusiji bilo samo veoma drago te da bi joj to veoma olakšalo njeno stanovište, kad bi se ona u tom pogledu mogla pozivati na našu želju, volju ili odluku. Proti našem nacionalnom pitanju nema circum circa Rusija abso-

lutno ništa da prigovori, a to vrijedi osobito glede naših osnovnih pitanja. Glede federacije pako misli on od prilike onako kako shvaća to pitanje Cheradam u svojoj knjizi. Stoga bi bilo za sve nas veoma ugodna kombinacija, kad bi se mi mogli sastati na onoj platformi, što ju je stvorio Cheradam s Rusijom. On mi opetuje, da u našim aspiracijama nema absolutno ništa takova, što bi moglo potaknuti Rusiju da nam se protivi, ili što bi ona u opće mogla osjećati kao štetnim za svoje interese. Ona je na našoj strani, jer je to — izim drugih poznatih razloga — njezin interes.

... Njemačka će se na kongresu sjegurno opet služiti starim strašilom — panslavizmom ili panrusizmom. Sada na zapadu doduše inače misle, ali valja ipak priznati, da nije ni u Engleskoj, ni u Francuskoj ni u Italiji posvema još prošla bojazan pred tim strašilom premda nemaju zaista ni malo razloga da ga se boje. On se nada da će se ova bojazan još tijekom ovog rata raspršiti, te osobito Englezi će se u budućnosti moći uvjeriti, da Rusija lojalno misli te da ona nema nikakih aspiracija na Indiju: ona Rusiji ne treba i neće joj nikada trebati. Svakako pako Englezi jasno vide, da sad ne leži pogibao u Rusima, nego u Germaniji, koja je već u Bagdadu, tj. malo već ne u Indiji, i kojoj valja sad jednom za uvijek presjeći put u Indiju. Tu se sastaju interesi Engleske i Rusije, te će za to sjegurno proći i zadnji ostatak nedovjerenosti prve prema drugoj. Za nas je pako nastala najugodnija konjunktura za ostvarenje naših zavjeta, te se mi (Jugoslaveni) moramo okoristiti time što je briga za neposrednu opasnost istisnula bojazan pred po. rednim ili bolje pred umišljenim opasnostima.

Svakako mi on još jednom opetuje, da nemamo ni malo razloga bojati se protivština sa strane Rusije. Odgovorio sam mu komplimentom za njegovu političku koncepciju s kojom se moram suglašati.

(Tijekom razgovora o federaciji uzeo je olovku u ruke, te mi je, boljeg razumijevanja radi, počeo crtati kartu buduće srednje Evrope, naravski u grubim konturama. Pri tome je na jugu narisao konturu Jugoslavije govoreći: »to ste Vi.« — na sjeveru narisao je konturu circum circa Češke, Moravske i Šlezije govoreći da je to »Čehija«, a kraj nje konture druge države — »Slovakije«.)

Tijekom razgovora je nekoliko puta naglasio da razgovaramo idejno i akademski, bez ikake obveze s ikoje strane. Molio me je za krajnju diskreciju te da ne spomenem ili ne zapišem nigdje njegovog imena.

Na to sam je razgovor prešao na Jugoslavenski odbor i u razgovoru sam mu saopćio da će amo doći jedna deputacija odbora te da imadem namisao da predložim otvorenje jednog većeg filijalnog odbora. Upitao sam ga za njegovo mnijenje. On mi je odgovorio da je veoma zadovoljan, što sam sad to pitanje pokrenuo, jer je i on mislio sa mnom govoriti o tome: Ruska će vlada s veseljem pozdraviti takovu inicijativu, jer mi mora priznati da je za Rusiju neugodno (dlja Rosii obidno)¹³⁾ što imade u inozemstvu takovih odbora a ovdje ne. Rastumačio sam mu historijat odbora, dolazak g. Supila u Rusiju u svrhu da sondira glede osnivanja odbora u Petrogradu, savjet g. Sazonova, veze odbora s Amerikom itd. Rekao mi je da on to dobro shvaća i razumije, ali da bi se radi ugleda Rusije moralo nastojati da se ovdje također uredi takav odbor. Rekao sam mu da za time i idemo. Da, odgovorio mi je, ali to bi se uvijek radilo o filijalnom društvu, a međutim bi uloga koju igra Rusija u Slavenstvu, ipak pretpostavljala da bude ovdje jedan neodvisni odbor, ili barem odbor, koji će formalno barem biti prema vani neodvisan. Rekao sam mu, da mi se stvar čini teškom: odbor dobio je mandat od Amerikanaca i naših izseljenika, a svaki drugi odbor neće imati tog mandata, radilo bi se dakle o tome da se glavni odbor preseli u Petrograd, a o tome bih se morao informirati. On mi je rekao da bi se moglo i to

13) prijevod: za Rusiju je uvredljivo

uraditi, ali da je on mislio da se stvori ovdje novo društvo — sa društvenom formom — kao englesko-srpsko društvo u Londonu, u kojem bismo mi naravski imali glavnu riječ, ali koje bi prema vani bilo autonomno, upitao me je da li bi se za takovo društvo našli sa naše strane dostatan »radenika« (djelatelej)? Zatim me je upitao: kakovi su moji odnošaji sa srpskim poslanikom? Odgovorio sam da se ne mogu pohvaliti prijateljstvom ili familiarnošću g. poslanika, ali da su naši odnošaji veoma korektni. Odgovorio mi je da je to dobro te da za Dra. Potočnjaka znade da stoji u veoma dobrim odnošajima sa poslanikom. Stvar je na ime ta, da društvo ovo ne bi smjelo po njegovom mnijenju biti u užim kombinacijama sa srpskim vlastima, ako se to dade provesti bez zamjere, pošto ruska vlada ne bi htjela podnipošto da se ikako zamjeri srpskim vlastima. Odgovorio sam, da je i Jugoslovenski odbor posvema autonoman, pa i ja sam da čuvam svoju avtonomnost, kao odbornik, ali da nam to ni najmanje ne smeta živjeti u najboljim odnošajima sa srpskim vlastima i boriti se za iste ideale: s toga ne može biti zamjere ako se radi o društvu koje si postavlja istu svrhu, iako se stvar provede kako valja. On mi je rekao da bi to bila veoma lijepa stvar te da će prije nego se dogovorimo govoriti o toj stvari sa gospodinom N/1¹⁴) te da ćemo onda nastaviti naš razgovor prekosutra.

Tijekom razgovora pala je riječ na Tumine novine te — pošto je on u razgovoru bio spomenuo dva puta XVI stoljeće, koje Tuma u svojim spomenicima i u »Jugoslaviji« spominje kao važno u nacionalnoj historiji Slovenaca imajući na umu seljačke bune — sam ja upotriebio priliku da se negativno odazovem o smjeru lista, uz motivaciju; N-2 je šutio gledao pred sobom, dok sam govorio, te je onda polahko prešao preko toga na predmet.

Prilog 3

26. X 1916. od 2—3 h. pop.

Pošao ka N/2 — Kurjer me je poveo u sobu N/1, gdje se je nalazio valjda naročito — i N/2 u razgovoru s prvim. N/2 je poslije uobičajenih komplimenata zašutio te je cijelo vrijeme išao razgovor među menom i N/1, koji je vodio razgovor kao da se radi o novom predmetu glede kojega ne znadu ništa, što ja mislim.

Razgovor je doskora krenuo na naše pitanje te poslije nekoliko općenitih pitanja i odgovora, upitao me je N/1 da li imadem točne podatke o broju onih Slovenca koji živu raštrkano među Njemicima i Mađarima, te koji čine etnografsku vezu Slovenaca sa Slovacima. Na moj odgovor, da je pogledom na Mađarsku upravnu praksu veoma teško dobiti točne brojke, ali da mi je lično izvjestno, da je njihov broj mnogo znatniji nego li to izlazi iz ne očne karte Florinskoga, rekao mi je da tako zaista i on misli te da je također našao neke podatke, koji su pako nedostatni: pokazao mi je jednu atnografsku kartu Avstrije iz god. 1856. u kojoj su slovenski etnografski ostrovi navedeni sa mnogo većom površinom i mnogo brojnije nego li na karti Florinskoga te mi je rekao, da će ovi podateci biti svakako točniji, pošto nije u ono doba narodnostna borba u Avstriji bila tako razvita kac dandanas. Ja mu nijesam protuslovio, te me on onda upita jesam li se ja bavio pitanjem koridora i razmišljao o njemu? To je veoma interesantno pitanje, pa premda shvaća da mi u našem radu u Rusiji nastojimo u prvom redu propagirati osnovna pitanja našeg programa, ipak on misli da bismo se morali intenzivno baviti pitanjem koridora: da li ja mislim da imade dosta našeg pučanstva u koridoru, da bi se moglo štogod uraditi? Odgovorio sam mu da da se ja nijesam bavio statistikom koridora, ali da znam da imade tamo našeg življa, te da držim da je taj koridor po svojoj etnografskoj boji širi, nego li se obično misli, naravski da bih morao ovu svoju tvrdnju najprije kontro-

14) N/1 je Priklonskij, savjetnik ministarstva vanjskih poslova, šef Statističkog odjela pod koji je spadalo i pitanje austrougarskih Slavena

lirati. On mi je savjetovao da to uradim, jer je to pitanje veoma važno te me upozorio, da mogu neke stare karte i knjige naći u nekim bibliotekama. Ako što god nađem, moli da mu saopćim rezultat.

Tu je on najednom promijenio taktiku te me najednom obasuo sa nekoliko pitanje podred: što ja za pravo shvaćam pod koridorom? kakav mu je smisao? Zašto i u koju svrhu ga mi želimo imati? Odgovorio sam mu da mi idemo jedino za time da se osiguramo našu nacionalnu eksistenciju, koja će biti osigurana pred neprijateljima koji nas zaokružuju samo onda kad će Srbi, Hrvati i Slovenci predstavljati jedan jedini nerazdruživi nacionalni blok. To nam je osnovna točka našeg programa, bez koje nema našem narodu spasa i glede koje ne dopuštamo ni misao na kakav kompromis. Sva ostala pitanja su za nas sporedna te dolaze u obzir ili kao prosta pitanja taktika za postignuće našeg osnovnog cilja ili pako kao pitanja, koja se tiču ojačanja našeg narodnog organizma i usilenja njegove rezistencije. Pitanje koridora se meni predstavlja kao pitanje ove zadnje vrsti, pošto bi nam koridor pružao bez sumnje neocjenjive pogodnosti kao veza s Česima i Slovacima, a preko njih i s Rusima i Poljacima, a s druge strane bi koridor ujedno predikao vezu što je imaju Njemci s Mađarima. Jednom riječju: taj koridor bi predstavljao za nas jedan plus preko osnovnog pitanja našeg objedinjenja.

N/1 mi je odgovorio da on to shvaća ali da mi nije jasno kako bi se praktički mogao provesti ovaj koridor? Odgovorio sam mu da nijesam proučavao to pitanje te da sam tu za pravo bez svakog stanovišta, jer je pitanje koridora s političke strane veoma zapleteno, koliko se razabirem u današnjim međunarodnim prilikama, jasno mi je pako na prvi pogled, da za nas koridor ne bi imao samo dobrih nego i veoma nepogodnih strana, te je za to teško odgovoriti na to pitanje.

Pošto smo se malo akademički rasprostranili vrhu dobrih i rđavih strana koridora, upita me on, nijesam li ja razmišljao o drugim sredstvima da dobijemo vezu sa ostalim Slavenima? Odgovorio sam mu da na prvi pogled imadem utisak da se tu može govoriti samo trim sredstvima u tom obziru: ili koridor k Česima, ili koridor k Rusima preko Banata ili na Egejskom moru, ili pako preko Mađarske posredstvom federacije s istom. Pitanje je dakako za svako od njih u koliko je svako provedivo i s točke zrenja praktičnosti i s točke zrenja međunarodne. Na to mi je stavio pitanje, da li smatram, da bi mi s gledišta naših interesa mogli pristati na federaciju s Mađarskom. Odgovorio sam mu da smo poslije iskustva u Avstriji veoma oprezni i skeptični pogledom na svaku federaciju, ali da bi s naše strane bilo smiješno i nelogički, kad bi se protivili kojoj god kombinaciji, ako bi ista bila takova dabi nam garantovala stanovite pogodnosti te ujedno isključivala stanovite pogibelji. Pogledom na federaciju mnogo mi je pako važnije pitanje, kako bi se — poslije tolikih amputacija — prema njoj vladali Mađari i da li bi oni dobrovoljno na nju pristali?

Tada je N/1 zamahnuo rukama te rekao da onda zbilja ne zna što da s njima uradi: s Njemcima se ih ne može pustiti, ostaviti ih same, znači također predati ih Njemcima, što da se s njima uradi? Po njegovom mnijenju nije pako ovo pitanje neprebrodivo: u Ugarskoj nije nikad igrao narod političke uloge, nego aristokracija i veleposjed, ergo će se donekle moći računati na narod, koji ipak ne trpi toliko koliko aristokracija gubitkom svojih posjeda, samo aristokracija pako nije toliko interesirana ni u Banatu ni u Slovakiji, nego je za nju najviše značio Erdelj, a prema tome će se njihova mržnja najviše koncentrirati na Rumunjskoj, osim toga biti će na Karpaticima Rusi te će to također donekle moralno uplivati na Mađare, kojih će biti svega pet milijona, te koji neće moći biti pogibeljnima 20 milijunima Slavena. Izim toga imade pako po njegovom mnijenju još jedno sredstvo da ih za sebe predobijemo davajuć im povoljnije uvjete nego li ih mogu očekivati od Njemaca, drugih sredstava on ne vidi, ili predobiti ih ili odrezati ih pomoću koridora. Ja sam mu odgovorio, da bi bilo u tom slučaju najbolje učiniti i jedno i drugo, ali da mi ne bi u nijednom slučaju mogli biti suglasni

da se ono »predobivanje« provede opet na naš račun i osobito na račun našeg jedinstva.

Nastavljaajući u tom smislu razgovor je on najednom spomenuo »slavenske države na jugu«. Ja sam mu odmah rekao da s naše strane ne može principijelno biti govora o slavenskim državama, nego samo o jednoj jedinjoj državi. Na to mi je on dao nekoliko pitanja pod red u smislu slijedećih: zašto polazemo tako isključivu važnost na to da bude jedna država? zar nije praktički svejedno je li država jedinstvena, ili da li se radi o dvim ili trim državama, koje su posve usko vezane federativno među sobom? Jesam li ja posvema uvjeren da u tom smislu imade općenito govoreći samo jedna orijentacija? Po njegovom mnijenju imade kod nas ljudi koji žele sahraniti historičke osobine naših provincija, s druge strane će se Italija veoma protiviti. Odgovorio sam mu da u tom slučaju će riješenje tog pitanja odvisiti jedino od Rusije, pošto će nju podupirati Engleska i Franceska, ako bude ona ozbiljno i energički nastojala na takovom riješenju.

Tu je kurjer najavio Dra. Aleksejeviča i mi smo se rastali: pozvao me je neka često i bez svakih obzira k njemu dolazim.

Na koridoru me je N/2 zamolio da pođem k njemu na dvije riječi o poznatom mi pitanju.

U njegovoj sobi je on posvema ignorirao pitanje osnivanja novoga društva, te je fingirao kao da smo govorili »o dolasku odbora u Petrograd«. Rekao mi je da je razmišljao o pitanju dolaska Odbora ovamo, te da misli da je bolje, da još par dana o tome ne pišem u London, da dođe te da ćemo se o tome dojučih dana porazgovoriti: kad dođe na ime odbor simo, govoriti će se na ime o našem pitanju te bismo se eventualno mogli glede jednog ili drugog pitanja dogovoriti glede daljnog postupanja, međutim pako nijesu oni još potpunoma na jasnom glede svih detalja našeg pitanja. Stoga neće stvar trpjeti ako se pitanje dolaska odbora odgodi još na koji dan: vremena imademo dosta još pred sobom, a ovdješnji naši poslovi također ne trpe pošto smo ovdje mi (Potočnjak i ja) te imademo osim toga i Tumine novine.

Ja sam ga umolio neka ne zamijenja moj rad s radom g. Tume i s njegovim listom, o kojemu odbor po svoj prilici još ništa ne znade. Na njegovo pitanje sam mu rekao da odbor nije nikako stanovište zauzeo prema g. Tumi i njegovom listu, pošto o njima ništa još ne znade. Lično mi je pako Tumina agitacija za Sloveniju u ovaj čas veoma neprijatna, jer me sjeća one Slovenije koju je Avstrija htjela iskoristiti u svrhu da ubije Iliriju, u ovom času ne mogu odobravati separatističke pokrete, te mene bi veoma bolilo kad bi si morao priznati da društvo rusko pogoduje jednom pokretu, koje — po svojem objektivnom rezultatu — imenom Slavenstva i Rusije razdvaja Slavene onako kako ih je razdvajala Avstrija provodeći svoj princip: *divide et impera*, tim više što imadu odnosna gospoda sredstvo da dobiju za slučaj objedinjenja sve moguće garancije i od komiteta a po svoj prilici i od srpske vlade.

N/1 se trgnuo te me je stao uvjeravati da ne smijem tako misliti, on me može uvjeriti da Tumin list i njegov opći rad ne može na rusku vladu proizazvati ni najmanji utisak ono na nju nema nikakog upliva te se ona ne dade voditi od pojedinaca pa kako god oni govorili, nego samo i jedino od realnih prilika, u tom obziru on znade pred kakovim zadaćama stoji i Rusija, kao i mi te on smatra da je potrebno »važ« (ne znam odborsko ili moje) surađivanje s ruskom vladom. Nastavio je da sam se ja danas opet mogao uvjeriti iz razgovora sa N/1 da oni simpatiziraju našem pokretu te da se u glavnim crtama posvema s nama slažu, pošto nemaju naše aspiracije

Odgovorio sam mu da po mom shvaćanju naših i ruskih interesa ne možemo ni biti drugo nego li saveznici te sam mu sa par fraza zahvalio za njegove riječi. Glede »dolaska odbora« pako pristao sam na njegovu igru te sam mu rekao, da neću za sada odboru pisati da dođe, nego da ću pustiti da dođu samo ona dva odbornika koji su određeni za stalni boravak u Rusiji,

pošto Potočnjak i ja ne možemo da sami opravimo sve naše obveze, koje se posve ništa što bi moglo ledirati ruske interese. On me moli da mu vjerujem, da među »nama« nema nikakvih protuslovlja, da smo s toga »saveznici« te da u njima gledam »saveznike«.

sada svakim danom još povećaju, pogledom na zimsku društvenu sezonu. Odgovorio mi je da znade da je to veoma teška stvar i da shvaća potrebu da nam koji dođe u pomoć. Inače mi pako opetuje, da smo saveznici te me moli da bez svakog i najmanjeg obzira makar i svaki dan k njemu dođem, on stoji mi uvijek na raspolaganju te bi želio da se ja prema njemu vladam kao s osobom koja...

Tu je naš pogovor svršio.

Prilog 4

1. XI 1916.

Pošao k N/1 te donio mu kartu Stanojevića s koridorom.¹⁵⁾ Moli da se trsrim da ipak nađem potrebne podatke makar sabirati ih, premda znade, da je to veoma teška zadaća.

Da li poznam De Giulli,¹⁶⁾ Trinajstića,¹⁷⁾ Vošnjaka¹⁸⁾ i Banjanina:¹⁹⁾ koji je njihov društveni položaj? Mogu li mu ja pismeno dati prilikom ove podatke? Je li mi poznat škandal što se sa Slovincima (!) dogodio u Odesi: Srbi su ih nasilno verbalni u odred a oni digoše bunu.

Razgovor prešao na pravoslavlje i na naš crkveni jezik. Koliko imade pravoslavnih Hrvata i Slovenaca — dva i pol? Rekao sam mu neka se ne šali, jer ih ima toliko ipak da ih Rusi unašaju u vjeroispovjedne karte. Da nije znao. Nastavili razgovor. On da je bio filolog te se interesira jezik. pitanjima: kakav je taj naš crkveni jezik? bi li mu mogao dati koji obrazac ili kakovu knjižicu, evanđelje?

Pogovor o našim polit. pitanjima i objedinjenju. Imade raznih zaprijetki: Italija pak druge neprilike. On misli da neće to ići s našim ujedinjenjem te da ne bi niti bila naša korist. Razgovor o tome i obični prigovori s njegove strane. Tijekom razgovora spomenuo jezikovnu razliku među nama i Srbima. Rekao sam mu da ne shvaćam toga jer je to jedan jezik. Odgovorio je da se to obično tvrdi ali da se kraj toga ipak razni dialekti, koji otešćavaju razumijevanje. Protumačio mu. Rekao mi je na to da je ipak velika poteškoća u raznolikosti pravopisa te da imade to upliva na izgovor. Odgovorio sam mu da po mom mnijenju nema nikake razlike u izgovoru, ako se npr. slovo »Petrograd« piše ruskim ili francuskim slovima. Držao mu s olovkom u ruci malo predavanje i tumačio dijalektualne razlike. On je priznao da je zaista razlika nikakova, ali očevidno je mislio da ga zavaravam te nije bio osobito uvjeren. Zatim mi je stao s velikim oduševljenjem pripovijedati da mu je jedan znanac Slovenac u Opatiji pripovijedao, da imadu Slovenci u jednom dialektu samoglas među -o- i -a-, i to da je to onaj isti što ga imade i govori narod u moskovskoj guberniji. Pitao me je otkuda je to tako, po mom mnijenju. Ja sam ispustio učenu tiradu o našem srodstvu s Rusima

15) Misli na geografsku kartu prof. Stanoja Stanojevića o etničkoj rasprostranjenosti Južnih Slavena na kojoj je označen „koridor“ između njih i Čeha i Slovaka

16) dr Ivo De Giulli, šef Odborove kancelarije u Parizu, član Odbora

17) dr. Đanko Trinajstić, zastupnik Hrvatsko-slovenske stranke u zemaljskom saboru Istre, član Jugoslavenskog odbora

18) dr. Bogumil Vošnjak, docent Zagrebačkog sveučilišta 1912—1914, član Jugoslavenskog odbora

19) Jova Banjanin, zastupnik Srpske samostalne stranke u Hrvatskom saboru, član Jugoslavenskog odbora

i o jezikoslovlju te sam mu saopćio još interesantniji fakat, da imademo mi čakavci sasvim ruske naglaske, stao sam mu navadati primjere i njega je to veoma interesiralo, te je govorio da imade mnogo srodnosti među nama i Rusima. Imadu li Srbi također čakavski djalekat? da, ali samo u toliko, u koliko su Hrvati itd.

Kad smo svršili filološki dio razgovora u kojemu smo bili kraj sve njegove filologije jednako jaki, sveo sam razgovor opet na naše pitanje. Tu je on priznao da će zaista francuska i Engleska po svoj prilici nas podupirati. Ali Italija da će vruga činiti. On priznaje da je onaj spor što se je radi nas tako silno razvio u Italiji posvema u našu korist, ali ipak ne znade kako će to sve svršiti. U Rusiji nijesu još proučili naše pitanje. Po njegovom mnijenju je najprobabilnije riješenje tom, da će Srbi dobiti austrijske Srbe, a Hrvati da će biti objedinjeni sa Slovencima. Rekao sam mu da je to praktički nemoguće učiniti jer se posvuda Hrvati ispremiješani sa Srbima te nema — izim Srbije — ni čisto hrvatskih ni čisto srpskih zemalja, to bi značilo razdijeliti i razdvojiti malo ne sve naše provincije, premda se ni onda ne bi moglo to provesti. Na to mi je odgovorio rastrešeno: da će se to ipak tako nekako morati stvar urediti te je opet prešao na filologiju.

U početku razgovora upitao me je da li znađem štođod o prošlom životu Geruca? Pogledom na moje iskustvo s njime sam se ograničio na to da mu saopćim neke fakte, koje je on znao: da mu je Potočnjak o tome govorio. Pri tome si je on poslije mog pripovijedanja činio neke bilješke na staroj kuverti te motajući glavom rekao: neka ih Bog znade. Zatim me je pitao da li sam čuo o radu Konička u Americi, te sam se isto ograničio saopćenjem nekoliko poznatih fakata u formi razgovora. Imao sam utisak da mu je žao što mora o njima dvojititi.

Tu je došao u sobu N/2 s kojim smo povelili kratak općenit razgovor i pošto sam vidio da imadu međusobne poslove, sam pošao kući.

Prilog 5

5. XI 1916. 6—7 h pop.

Došavši kući upozorili me da je N/2 zvao telefonom. Pozvao sam ga te me je molio neka donesem onu spravku o Trinajstiću i dr. Sastavio je i odmah ponio. Izvadio je iz stola nekakav papir te stao sravnjivati moje podatke sa svojima odnosno s tim papirom, koji je očevidno sadržavao saopćenje o dolasku naših odbornika. Kako je pod glas tu i tamo čitao, čuo sam, da dolaze preporukom srpskog poslanstva. Zatim mi je rekao da ga veoma veseli što odbornici dolaze da će se sada moći intenzivno raditi itd. te se počelo govoriti o radu u Rusiji.

Rekao sam mu da li mogu otvoreno govoriti s njim kao s čovjekom koji nije diplomat, te sam mu onda rekao da se veoma bojim kako će stvar u Rusiji spasti s nama. Da imadem utisak da se je već stvorilo — premda se zaista nije još proučilo našeg pitanja — opredjeljeno mnijenje ili barem opredjeljena orijentacija (predubjeđenje) kako se ima da riješi naše pitanje te da je to i za nas i za Rusiju veoma opasno, pošto zaista — osim njega i gospodina X — u onom uredu nije nitko proučio tog pitanja što može dovesti do krupnih nesporazumaka i prejudicirati itd. Upitao me je da li imam zbilja kakav stvarni razlog da tako sudim. Odgovorio sam mu otvoreno da razgovori što sam ih imao sa N/1 nijesu u meni mogli pobuditi velikih nada, da će Rusija podržavati naše pitanje u smjeru objedinjenja te sam sveo to na obzire pred Italijom presumtivno kao razloge: On se smiješilo te mi je odgovorio da je i on posvema mog mnijenja kad govorim da nijesu naše pitanje još proučili u tom uredu, da on toga nije nikada tajio jer je fakat koji se vidi (mi znađemo da neznamo, ali imademo najbolju volju da se učimo). Ali da me on može uvjeriti da tamo nitko ne misli da se protivi aspiracijama Slavena, a po tome i našima jer nema zašto. Jedino što Rusija

hoće je to da se ostvari poslije rata stanje koje će odgovarati efektivnim željama pojedinih slavenskih naroda, a po tome da možemo biti mirni glede Rusije. Rekao sam mu da to nije sasvim tako, pošto kraj današnjih prilika te kraj poteškoće ustanoviti mnijenje cijele strane, je teoretski dopustiv i absurdni slučaj da bi rusko društvo moglo smatrati mnijenjem strane i mnijenje jednoga od onih pojedinaca koji slučajno u pravi čas kaže koju riječ: za mnoge će biti glas »Jugoslavije« glasom Slovenaca pošto nije kraj slaboga poznavanja prilika isključeno generalizovanje individualnih pojava. Potužio sam mu se na — društvo, na malen interes istoga te na najnovije govorenje o »dvojnomo Slavenstvu«. Naravski je odgovorio mi je da (kraj pojava vezanih s ratom) interes za nas nije u društvu osobito velik. Ali vlada je s nama, a društvo će se moći još obraditi osobito sada kad nas bude više poslije dolaska odbornika. Veoma dobro će biti ako mi ćemo osnovati jedno društvo po uzoru Serbian Society. Tu bi mi mogli privući u to društvo krupni radenici, kao Sobolevski, Brjančaninov (njegov prijatelj), pak druge profesore, akademike, publiciste kao npr. Pilenko, pak deputate. Tako bi dobro bilo privući i Miljukova koji je talent te pozna predmet, premda je on veoma pogibeljan radi pitanja Bugara te se prije mora dobro o tome razmišljati. Kad bi to društvo bilo organizovano, onda bi već javnost sama pošla za njim. Društvu bi morali naravski biti svi odbornici, koji su u Rusiji, ali naravski bi se moralo nastojati da društvo bude po sebi neodvisno od Jugoslavenskog komiteta.

Odgovorio sam, da to uviđam, ali da se nešto bojim što će jedva uspjeti kraj stranačkog života Rusije, da se u društvu objedine sve stranke pošto su mi već zamjeravali moje odnošaje s nekim lijevima koje sam se ja navlaš starao predobiti, jer su bili do sad protiv nas samo s toga što su desni bili za nas, a bez takvog objedinjenja dobije društvo stranački kolorit, koga mi absolutno hoćemo izbjegnuti, lično mislim, da bi inače društvo moglo štetiti ako nema u njemu svih stranaka tj. ako nema opće ruskog značaja. Ako bi nam uspjelo da donekle ovaj princip sahranimo, to bih ja bio s entuzjazmom za osnivanje. On misli da će se to bez poteškoća dati postignuti jer to nije unutarnje pitanje.

Nadalje sam mu rekao da naš komitet nije zapravo nikakovo društvo nego skupina ljudi vezanih među sobom kolektivnim mandatom što su ga primili od svojih zemljaka u političku svrhu. Po tome se ne može uopće govoriti o kakovoj odvisnosti drugih društava od njega, pošto je svako društvo autonomno te može priznati ili ne priznati program i neobvezatne za njega želje odbora, koje su samo u toliko mjerodavne što zastupamo ogromni dio naših emigranata, te što znamo — ako ne drugo to već po srbo-hrv. koaliciji, da je više nego četiri petine naroda za nama. Naravski pako, da ne bi odbornici mogli bivati u društvu kojega se program kosi s našim. Nego ako imade on na umu društvo po uzoru na Serbian Society, kojemu je program bez obzira na ime čisto jugoslavensko, to možemo mi samo s veseljem itd.

Rekao mi je da on baš tako i misli i jedinom bi mu briga zadalo ime društva: Jugoslovenskim društvom se ga ne može nazvati radi Italije, srpskim društvom također ne, jer prvi bi protestirali Crnogorci, među kojima je dugo živio, a to bi također dobro uplivalo na Slovence i Hrvate, rusko-srpsko društvo već opstoji te je ista stvar kao srpsko društvo. Poslije nekog razmišljanja rekao je, da bi se društvo moglo po njegovom mišljenju najbolje moglo nazvati »Slavjanski Jug«, to bi udovoljilo Jugoslavene te ne bi moglo niti previše razdražiti Talijane. Ja sam mu povlađivao te smo nastavili razgovor u tom smislu.

Tijekom razgovora o talijansko-našim prilikama u kojima je on ver-siran prilično, je on govorio da je onaj kavardak koji se danas u talijanskoj štampi radi nas događa, veoma za nas koristan, govorili smo i o držanju engleske i francuske javnosti u tom pogledu. Ja sam prihvatio priliku za pitanje, da li se možemo mi nadati, da će i koji od ruskih mjerodavnih lica

zauzeti javno stanovište u našem pitanju kako su to uradili neki engleski i francuski državnici te nedavno Bissolati? On mi je lukavo i posve ozbiljno odgovorio, da je to naravska stvar i da mi time možemo računati, ako dođe do društva to će i Soboljevski i drugi javni radenici s veseljem sjegurno podupirati nas u štampi i svojim izjavama, pa da će oni i tako to već uraditi. Ja sam pustio za sad da pitanje padne.

U dalnjem razgovoru je on opet spomenuo Tumu u vezi s nama, ja sam opet u kratko rekao, da nemam časti raditi s njime skupa, jer ne dijelim njegovih nazora. kako sam njemu to već imao čast saopćiti. Ah da! Na to mi je počeo govoriti kako bi krasno i korisno bilo za našu agitaciju kad bismo mi izdavali novine, ali svakako u ruskom jeziku. Preporučio mi je da o tome razmišljam te eventualno govorim sa odbornicima kad amo dođu. Iz stanovitih razloga smatrao sam za potrebno da u odgovoru naglasim da imade odbor sad dosta novca što su ga dali naši iz Južne Amerike, te da bi s toga moglo s naše strane o tom pitanju misliti, bez straha za materijalnu stranu.

Poslije običajnih ljubeznosti smo se razišli.

Tijekom razgovora govorili smo opet o federaciji. Pri tome mi je on rekao da se Francuska i Engleska nadaju naći u federaciji element proti panslavizmu, s čime je Rusija suglasna, ali također i element proturuski, s čime nije Rusija sasvim suglasna te ne može ni biti. Ali Rusija se s druge strane nada, da, da neće — ako se sve dobro uredi — Slaveni imati razloga da vode proturusku politiku, te da ie s toga i ona za federaciju u smislu Cheradama, koji doduše u svojoj knjizi o tome ništa ne govori, ali koji na sastancima konfidencijalno ovako izrazuje svoje mnijenje. Odgovorio sam mu da kraj svega toga moramo biti njemu ipak veoma zahvalni, a ko zastupa objedinjenje, pa bez obzira na njegove motive, koje su njegova stvar. Rekao mi je da je to naravski jer je za nas glavno da bude Evropa složna glede nas u glavnom pitanju itd.

Publikacije

Glede ovješnjih naših publikacija rado bih se odazvao Vašoj želji da Vam priopćim ono što sam svojedobno naznačio više puta dru. Trumbiću. Ali pošto sam o tome pitanju govorio u svoje doba s Gosp. Dr. Jocom Jovanovićem poslanikom u Londonu, mislim da je praktičnije, ako Vas na njega uputim, koji će Vas moći informirati mnogo detaljnije nego li ja mogu u pismu.

Stoga saopćiti ću Vam samo današnje stanje publikacija. Izdalački odbor koji se osnovao pod predsjedateljstvom akademika A. A. Šahmatova, došao je napokon do toga da imade danas tri knjige u štampi u tiskarni Suvorina. Prve dvije brošure.

Dolobko, etnografičko jedinstvo Srba i Hrvata te

Lavrov, kulturno jedinstvo Srba i Hrvata.

nijesu nam dale po sebi osobitih neprilika i cenzura ih je milostivo propustila.

Vraga i pol posla dala mi je pako i meni a i drugoma brošura

Karjejev, Italija i jadransko pitanje,

koju nije cenzura podnipošto htjela propustiti, stvar je prešla u ministarstvo spoljašnjih poslova koje nakon dva mjeseca okapanja napokon propustilo brošuru, valjada samo radi toga što im je smrtno dodijao markiz Carlotti svojim viječnim pritužbama, a možda i radi toga da nama na vrijeme začepi usta zalogajem.

Danas je ta brošura u štampi i mene to veseli osobito s toga razloga što je — po mom mnijenju — ova brošura jedna od najlijepših stvari koje

su pisane u tom predmetu za širu publiku. Ton njoj je veoma miran, ali isto toliko kategoričan, napisana je lahko i shvatljivo te se je sa zadovoljstvom čita.

Do konca godine izići će cijela serija malenih brošura. Stvar je morala biti davno već gotova, ali ovdje idu stvari polagano, a i ja sam nijesam se mogao baviti pitanjem izdanja toliko koliko bih želio i koliko bih bio morao, jer sam — kako zna'ete — morao biti Maedchen fuer Alles.²⁰⁾

Izim ovih publikacija, na kojima radim ja s Dr. Jovanovićem u spomenutom odboru ad hoc, poduzeli su prof. Belić i Stanojević korake da brošurama razsvijetle Rusima naše pitanje, dočim smo mi nastojali da ponukamo Ruse da sami pišu što nam je donekle i uspjelo. Stvar obiju profesora je krasna i šteta samo što se nije kod toga moglo zatajiti srpski pečat, koji se na toj inicijativi jasno vidi, te neka oficijalnost, to je škoda, jer Rusi vjeruju više svojim ljudima nego li nama. Ali to je svejedno, polužeće je prelijepa stvar i daj Bog, da ga provedu onako kako su sve zamislili.

Glede periodičkih publikacija dolazio je do sada u obzir samo »Slovenski Jug«, o kome govorim na posebnom listu. Od sada dalje će se eventualno morati misliti na rusko periodičko izdanje te u tom smislu dozvoljujem si upozoriti Vas na ono što je navedenu u prilogu 6 ovog pisma o čemu prepuštam Vama i odboru da sudite. To je veoma teška stvar:

Ja sam znadem koliko sam neprilika imao sa gorespomenutim izdanjima i koliko su neprilika imali Rusi. Imali smo ih i s ruske i s naše strane i te neprilike su bile takove da sam više nego jedan put mislio da se cijela stvar gubi u pijesku. Tu bi još bilo mnogo više neprilika o kojima se ne mogu izraziti, jer nemam ni pojma o tehnici periodičkih izdanja. Posavjetovati ću se s kolegom Potočnjakom, pa ću Vam onda javiti naše mnijenje. Svakako se u tom obziru neće moći ništa absolutno ništa urediti prije nego dođu amo drugi odbornici, o kojima na drugom mjestu govorim.

Londonске publikacije kao i francuske sam primio, te sam ih nešto razaslao, a dobar dio još pridržao kod sebe: premalo ih je da se poplavi zemlja njima, te valja stoga birati kome se i daje i kada. Pošaljite mi ih samo jošte. Osobito bi mi mило bilo kada biste mi poslali još koji ekzemplar knjige De Lanux, Denis (La grande Serbie) pak, Cheradam (Le plan pan-germaniste) te Bertrandovu brošuricu.

U koliko mogu predvidjeti, doći će početkom januara 1917. naše pitanje na tapet petrogradskih društava i to će povećati interes za nas. Nedavno sam bio kod gosp. Brjančaninova s kojim smo se u tom obziru dogovorili.

Uopće se sada naše pitanje ne može pohvaliti osobitom popularnošću, smatraju mauvais tonom²¹⁾ zanimati se njime pobliže u većem dijelu javnosti. Novine veoma nerado pišu pa npr. do danas mi nije uspjelo da i jedne novine donesu članak o Bissolatiju,²²⁾ premda mi je to već više nego jedan publicist obećao. Uopće, da nije tu Evgenije Petroviča Semjonova, koga Vi poznate, nitko ne bi ništa o nama znao. U ostalom, što da Vam pripovijedam: vidjeli ste samo koliko se za nas interesirala parlamentarna delegacija kod svog boravka u Londonu i na zapadu. Isto je i ovdje. Ergo nadamo se da će u jenaru bolje biti.

20) prijevod: djevojka za sve

21) prijevod: loše vladanje

22) Leon'da Bergamaschi Bissolati, talijanski socijalist, osnivač talijanske reformističke socijalističke stranke, ministar bez portfelja u vladi Paola Bosellija (1916—1918)

Deputacija za Rusiju

NOVI ODBORNICI U RUSIJI

O gosp. Dru. Jambrišaku ne mogu Vam javiti ni crno ni bijelo, pošto sam svega dva puta s njime govorio i to površno. Inače ga ne poznam te mogu samo kazati da je lično veoma simpatična osoba. G. Dr. Potočnjak i ja smo se čudili što nije ni meni ni njemu ništa spomenuo da se ga kooptira u odbor. Ali to je, naravski, njegovu stvar. Koliko sam nedavno u Odesi čuo će se odboru prijaviti i druga lica s predlogom da se ih kooptira. A imade među njima takovih, koji — sudeći po utisku — ne čine baš velike razlike među odborskim programom i križevačkim statutom, koji, kako Vam je poznato, predviđa među ostalim i razne stoloravnatelje, kantušministre i vunbacitelje.

Meni se čini da nam ne smije biti svrha da povećamo broj odbornika samo radi povećanja broja istih. Ako imade odbor sredstava, onda imademo ovdje krasnih ljudi, koji su na praksi pokazali svoje znanje, svoje sposobnosti te volju da ozbiljno rade. Ali tako se ljudi dakako rijetko prijavljuju sami, te bi to odbor morao po mom skromnom sudu, da u prvoj vrsti uzme u obzir ove ozbiljne i skromne radenike, koji ne rade za čast, nego savijesti radi.

Veoma će mi milo biti, ako dođu još koji odbornik u Petrograd da nam pomaže kod našeg križnog puta. Ja sam si doduše dolazak deputacije inače predstavljao svečano, u vezi s izložbom. Ali kad se to nije ispunilo, dobrodošli i tako, posla ih čeka više nego dosta. Kad se već o tome radi, to bi dobro bilo da ih odbor ovlasti, da uzmu u službu i dva tri pisara. Jer badava toliko odbornika, ako moraju oni sami, kako je kod mene bilo gubiti svoje vrijeme bjegajući radi kojekakih tričarija po gradu i gubiti vrijeme mjereći ogromne udaljenosti Petrograda. Ako nemamo ljude za manje stvari, to opet nećemo moći raditi sistematično te ćemo opet raditi svi skupa onako, kako sam radio ja: od svega po malo, a sve skupa ništa.

Do sad smo si Dr. Potočnjak i ja podijelili među sobom rad tako, da je on preuzeo brigu oko odreda te da je nakon nekih posjeta mjerodavnim licima i drugih nekih koraka prepustio meni u glavnome rad u Petrogradu. Ja sam ga više puta molio, da ostane ovdje, ali on nije htio, pa tek sada, nakon poslednjih neprilika vidim koliko je on potreban u Odesi. Svakako mi je on obećao, da će doći, ako ikako moguće u Petrograd i to bi dobro bilo, pošto on lijepo govori po ruski itd. Čim nas bude više, tim bolje, ali neka se nastoji da dođu Hrvati te svakako barem jedan Slovenac, jer se baš za nas — iskreno ili ne — sumnja da li smo mi zaista svi za objedinjenje sa Srbima.

Svakako Vas molim, da mi na vrijeme telegrafirate ili javite točno kada dolaze simo, ili bolje neka mi to oni telegrafiraju na poslaništvo iz Bergena, to će pogledom na njihovu sjegurnost biti bolje. Inače se bojim da ćemo imati groznog okapanja radi stanova, kojih u Petrogradu nema ili u veoma ograničenom broju.

Dobro bilo da gg. odbornici dođu čim prije: čekam već dugo na tu deputaciju, koja će uvjeren sam, mnogo moći uraditi za našu stvar. Glavno je tu da se posao razdjeli organički. Kako je do sada bilo, radio i radi svako na svoju ruku. Moram reći istinu, da nijesmo radili skupa sa prof. Belićem i Stanojevićem. Došavši amo, su se oni stavili odmah i prema vani u vezu s poslaništvom i nastupaju kao predstavnici poluoficijelni. Meni se nije činilo umjestnim, da se s njima identificiram jer znadem kako Rusi u našem pitanju misle: dajte Srbima Kamčatku, oni će reći hvala, ali to ne znači još da su i Kamčadali s njima sporazumni. I pošto sam htio izbjegnuti svakoj sumnji oficijoznosti, koja mi je već grozno štetila, držao sam se tim više po strani, što su oni očekivali i što mi je neko drugi — htio sam reći: — naložio, da im se »stavim na raspolaganje«. Moj otkaz »stojati na raspolaganje« imao je posljedicu da su se naši odnošaji nešto nategnuli, tim više

što sam morao protiv njih zateći se k pomoći trećih lica, u svrhu da mi ne upropaste još onaj izdalački odbor, koji je stajao Jovanovića i mene tolikih muka i tolikog truda. Naravno da mi oni toga ne praštaju, ali ja nijesam mogao inače: došli su sa prevelikim pretenzijama i ja nijesam mogao zamjeravati Rusima, ako su se nešto bojali njihovog »generaljstvovanja«, kako se je izrazio jedan ruski profesor.

U opće imao sam sa strane naših prilične neprilike — ne lično, nego u poslovanju. Mjesto da budu zadovoljni da uopće kogod radi i da samo Rusi rade, se svaki čas koji od naših zemljaka nalazi povrijeđenim, što se ga nije uzelo također u radnju tamo, gdje se toga ne može to uraditi, te ne nalaze ništa pametnijega, nego da se idu tužakati samim Rusima. To su u ostalom malenkosti. Sretan sam stoga, što dolazi nekoliko odbornika, jer onda neće više »advokat iz Trsta« zastupati Jugoslavene, nego će biti tu kolektiv koji će se barem po brojnosti moći natjecati s našim auktoritetima. Brrr!

Meštrovićeva izložba

Veoma žalim, što bje pitanje izložbe negativno riješeno. Tim više, što si utvaram da bih bio eventualno mogao doprinesti štogod kod odstranjenja novčane neprilike, kad bih bio štogod o njoj znao. Neću da — opetujući bez prestanka litaniju o izložbi — na koncu zadobijem reputaciju manijaka. Ali ipak neću da opet ne naglasim, da smatram izložbu jednim sredstvom kojim će se javno mnijenje Rusije malo uskomešati i potaknuti da o nama misli, te kojim ćemo i inače malo dignuti naše diplomatske akcije, koje stoje našom krivnjom, nevjerovatno nisko.

Po mom skromnom mnijenju možemo ideju o izložbi samo vremenom napustiti, ali nikad i nikako definitivno. Meni bi vrlo laskalo, kad bi se odbor bar u tom pitanju htio zanašati na ispravnost mojih opažanja ovdješnjih prilika, kao i na moje izgledе glede učinka što bi ga proizazvala uspjeta izložba u ruskom značaju i temperamentu. Izložba je ovdje absolutno potrebna, jer naše stvari napreduju ovdje polaganije nego — venia sit verbo — u Italiji. Srbe smatraju za balkanske prosjake, koji živu od ruske milosti i dobre volje saveznike, za polubarbare, o nama ima manje nego pojam, jer ono što o nama misle ne odgovara prilikama, a osim toga smatraju Hrvate i Slovence nepouzdanim u pravoslavno-ruskom smislu, a kulturno jedva jedvice bolje nego srpske divljake. Čitati o nama i proučavati nas nemaju ni najmanje volje, te su sada sami sobom previše zaposleni, a da bi se mogli mnogo nama baviti. Tu pomaže samo i jedino. Tu pomaže samo to, da im se na lagan način predoče naše težnje, da se kod njih sugestijom digne naš ugled i interes za nas: izložbu smatrati će za zabavu i ja Vam mogu jamčiti, da će ona kraj današnjeg obilja novca biti veoma unosan posao, u koliko se neće krasti, jer to nije također sasvim isključeno. Izložba koristila bi više nego sto brošura i novina. Poznam dvanaest godina neposrednim općenjem Ruse, a da mi to ne bude jasno.

Stoga u slučaju da je novčana zaprijevka jedina zaprijevka, mislim, da bi mi uspelo da opet namaknem u pokriće prvih troškova odboru predujam od sto tisuća rubalja, koji nam je iznos već jednom stajao na raspolaganju, dok ga nijesmo, po vlastitoj gluposti, izgubili. U opće mislim, da ne bi bilo teško naći opet koje rusko društvo koje bi uzelo uređenje cijele stvari. Ja, Boga mi, ne shvaćam, kako smo bili početkom uredili, morali su u opće Rusi da uredе cijelu stvar, a srpska vlada imala je da predujmi samo za plaćanje premije za osjeguranje i u najboljem slučaju za prenos: ovdješnji akademici imali su na raspolaganju u tu svrhu stohiljada rubalja i bili su preuzeli stvar. A najednom se počelo govoriti o tome da priređuje izložbu ovdješnje poslaništvo, onda opet srpska vlada, te se je tako dugo govorilo, dok nije sve palo u vodu. Ja Vas lijepo molim da mi javite, imadem li štogod do pozduzmem. Ako se izložba ne daje, smo mi sami krivi!

Letaci

Gosp. Dru. Potočnjaku je, kao i meni samome, došlo do znanja, da su g. Stefanik i neki drugi češki aviačari na talijanskom frontu bacali našim zemljacima letake, u kojima su iste pozivali neka se ne protive talijanskom nastupanju itd. Govorilo se je da se je to dogodilo inicijativom prof. Masaryka. Neodvisno, jedan od drugog, osudili smo Dr. Potočnjak i ja taj postupak govoreći da ne vjerujemo da je kod toga sudjelovao prof. Masaryk, te da se to svakako dogodilo mimo znanja Jugoslavenskog odbora, pošto ne bi isti nikako mogao pristati da se bitnost našeg programa obreže i osakati. Nedavno pako stao mi je pako g. Pavlu²³⁾ u nekom veoma biranom društvu u veoma akademičnoj formi predbacivati, što smo mi više manje solidarni s našim vojnicima koji zadržavaju Talijane, te koji time štete stvari savez-nika itd. Tom mi je on prilikom rekao, da je Jugoslavenski odbor bio suglasan s prof. Masarykom glede spomenutih letaka. Kad sam ja to stavio u dvojbu, odgovorio mi je da je to tako, te da je on bio lično prisutan kod početka onog pogovora, u kome su pregovarali o tom pitanju prof. Masaryk i dr. Trumbić i Dr. Hinković. Ja sam i dalje ostao kod svog stanovišta, ali stvar mi je bila tim neugodnija, što su svi prisutni Rusi simpatizirali mojemu stanovištu.

Ja Vas i u imenu kolege Potočnjaka najljepše molim da mi javite što imade na stvari te koje stanovište zauzimlje odbor u tom pitanju.

Isto bi mi bilo veoma milo, kad biste me mogli inim putem saopćiti koje stanovište zauzimlje prof. Masaryk u našem pitanju, te o našim odnosajima s njime u opće, pošto se o njemu šire svemogućí glasovi, kojima ja ne mogu vjerovati.

Moje prilike i dosadašnji obračun

O mojim vlastitim prilikama nijesam dosada htio pisati odboru, jer sam se bojao, da će se i to ignorirati, pa sam volio trpjeti i šutiti, nego da mi se to u ličnom pitanju dogodi. Okorištam se pako ovom prilikom da Vam saopćim, da su moje prilike bile zaista ispod svake kritike te da mi je to bilo neugodno radi samog odbora u prvom redu: poslali su me u Petrograd, a da se nitko nije pobrinuo da moj boravak finansira, ja sam morao moljati — pošto je to bilo prvi put u mom životu — bio sam možda nespretnan ili preskroman, jednom riječju to se odrazilo na mom položaju, te se našlo ljudi koji su smatrali da sam imenovan odbornikom honoris causa tj. nekako u svrhu da mi se pomogne za vrijeme rada, i jer se nijesam stidio raditi sve poslove sam, to je bilo i slučaja kojekakih kao npr. taj, da su se smatrali ovlaštenima, da me mole da pišem kuverte za poslaništvo i slične stvari, što ja naravski nijesam činio. Nego bilo, pa prošlo.

Fakat je da sam oskudijevao, i — što je najgore — da je oskudjevala i, mogu kazati, trpjela, moja obitelj, koja je inače prije toga bila dobro opskrbljena naturalijama kod rođaka moje žene. Kao primjer ću Vam navesti da je moja žena prezimila surovu petrogradsku zimu ne samo bez bunde, nego i bez zimskog kaputa, kraj neshvatljive skupoće svršili smo time, da smo jeli toplu hranu jedanput na dan, nota bene bez mesa, premda svejedno dosta skupo, te da smo si inače želudce punili toplim čajem. Mene to ne bi kraj ratnog vremena ni malo ženiralo, da me nije inače odnošaj odbora prema meni kao njegovom delegatu indignirao.

23) član čehoslovačkog emigrantskog vodstva u Petrogradu

A k tome sam prema vani morao donekle pristojno nastupati, što u ovoj zemlji bakšiša i poškupa također mnogo stoji. To sam sve mogao učiniti samo radi toga što me moj brat nije bio zaboravio te mi po svojim sredstvima od vremena do vremena pošiljao koju stotinu rubalja, koji su mi dozvoljavali da nekako preživimo s novcem što sam ga kao zajam odbora uzimao kod poslaništva i s bratovim novcem, te da namirim nekako i poslovne troškove i izdatke.

Naravski da se je taj način života prilično odrazio i na meni i na mojoj obitelji, koja mi i onako već trpi od podneblja, te ja moram priznati da nijesam za to odboru osobito zahvalan. Nego pustimo to. Kad ste Vi, gospodine doktore, već počeli da se sa mnom o tom pitanju govorite, to se ja žurim da kažem da ovako dalje živjeti neću, pa i nesmijem, jer to nije samo glupo s moje strane, nego direktan zločin prema mojoj obitelji, koja je u Petrogradu nastradala više nego si ja ufam priznati, premda to svako, koji k meni dolazi na prvi mah opaža, ako ne drugo po ženinim ušima. Stoga sam se ja s novcem (3 000 rubalja), što ste mi ih Vi tako ljubazno i neočekivano stavili na raspolaganje, okoristio, da si nekako sistematiziram položaj.

Točan obračun mojih dosadašnjih izdataka ne mogu vam poslati, jer ga nemam, novca sam dobivao tek toliko da sam jedva jedvice mogao izlaziti — premda su to za normalno vrijeme prilični iznosi — te stoga nijesam imao ni volje ni vremena da vodim račune te sam se radije drugim poslovima bavio.

Kad sam pošao u Petrograd imao sam nešto preko 280 rub, koje sam potrošio na putu te prvih dana u Petrogradu. Pošto sam od kuće otputovao ljeti, te sam na selu kod ženinog strica bio prilično negradski obučen, uzeo sam koncem avgusta 1915. kod poslaništva 500 rub, te sam nakupovao sebi, ženi i djeci nešto odijela i rubenine te poglavito posteljину, pošto se ovdje sobe iznajmljuju bez iste. Dalje uzimao sam od poslaništva za račun odbora, počevši od oktobra 1915, pa do jenara 1916. svakog mjeseca po 350 rub, a od 15. jenara dalje do današnjeg dana svakog mjeseca po 400 rub. U početku sam iz stanovitih razloga smatrao da moram po mogućnosti i sam taj novac vraćati onim iznosima, koje mi je brat šiljao, i tako sam jedan put vratio 350 rub, a drugi put 250 ili 300 rub (ne sjećam se dobro), koje nije sekretar zabilježio posebno kao povraćen novac, nego mi jednostavno vratio moje namire vrhu jednakih iznosa. Kasnije sam postao manje delikatan, te sam novac brata inače trošio za sebe i za stvar.

Izim spomenutih iznosa dobio sam, kako rekoh od brata Dra. Josipa Mandića putem ruskog konsulstva u Kopenhagenu u ovdješnjeg poslaništva četiri puta po 400 rub, koje sam potrošio na spomenuti način. Razlike među svojim i službenim izdancima nijesam, kako spomenuto činio.

Ukupno potrošio sam dakle:

svog vlastitog novca	280.—
uzeo od poslaništva: 5150 minus 600 (ili 650)	4550.—
bratovog novca	1600.—
	<hr/>
ukupno	6430.—

Ovaj je iznos veoma velik, ali ja imadem svijest da sam više nego skromno živio, da nijesam bio na nijednoj zabavi, osim dva puta oficijelno, te nijesam kriv, što je život tako skup: prosti podporučnici bez obitelji dobivaju 350 do 380 rubalja mjesečno, te se tuže što ne mogu izlaziti.

Glede gornjeg iznosa predostavljam odboru, da nadoknadi srpskoj vladi posuđeni mi iznos od 4559.— rub, koji može biti i za kakovu bagatelnu netočan.

Ostali novac, što sam ga ja imao i što sam ga od brata dobio, kanio sam — kako vidite iz iznosa povraćenih poslanstvu — ostaviti bez obračuna odboru kao svoj doprinos te vratiti ga iz svoga bratu. Ali dosadašnja isku-

stva naučila su me stanovitoj opreznosti, te se ja nadam, da mi odbor sjegurno neće zamjeriti ako ispunjenje moje namjere ostavim budućnosti, u nadi, da će mi biti ipak nekako moguće u tom smislu uraditi za rođenu stvar. Za sada pako dozvoljujem si pokriti taj iznos od ukupnih 1880.— rub. poslatim mi iznosom od 3000 rub. da imadem tako fond za svaki predvidljivi i nepredvidljivi slučaj te da si ohranim tako duševni mir, sjegurnost i neku malu nezavisnost.

Sa ostatkom od onih 3000 rub. pako požurio sam da ekvipiram obitelj i sebe pola pristojno na zimu: pristojno ekvipirati se ne mogu te nema ni nikakog smisla da se čini, pošto je sve grozno skupo: čarape za djecu plaćam po 3 i po 4 rubalja i to takove vrsti, da se kod prvog pranja crna boja pretvara u smeđu. A tako je i sve ostalo.

Ja sam Vam htio priposlati proračun i obračun nekih drugih izdataka, koje sam većinom učinio dogovorno s Potočnjakom. Na žalost moram za pol sata predati pismo, da se zatvori u diplomatski plik, što će ga general sobom ponijeti, te za to ću Vam poslati drugo pismo preko poslanništva poštom, ako bude tko radoznao za vreme putovanja pisma, to će se samo uvjeriti da imade odbor svoje račune i ništa više, te tom im možemo priuštiti kao nagradu za trud oko otvaranja diplomatskih paketa.

Spomenuti ću samo to, da smo Dr. Potočnjak i ja samovoljno promijenili svrhu jednog dijela novca: stanje naših ranjenika je užasno, što se njihovih ekonomija tiče, plaća ih se neuredno, svoje stvari su sve izgubili u Dobrudži, te dolaze kao prosjaci u Odesu. Dr. Potočnjak im je dao zajmove svega skupa 1600 rub., koje sam mu onim iznosom od 5000 rub. što mi ga je odbor poslao, nadoknadio, a izim toga dao sam mu još 900 rub. u takovu svrhu. Ovi su zajmovi dakako u velikoj većini bez svakog pokrića i nade u pokriće, ali mi smo mislili, da moramo pokazati sa strane odbora neki interes našim stradaocima, te da je to samo korist odborovog auktoriteta. Ja molim da mi odbor odobri ovaj samovoljni izdatak, ako je ikako moguće, u protivnom slučaju naravski da odgovaram za to, ali nadam se da neće do toga doći.

9.

Petrograd, 24/11 XI 1916.

A. Mandić izvještava Jugoslavenski odbor o pisanju ruskih listova o jugoslavenskom pitanju, o gledištu Miljukova na to pitanje i o jugoslavenskim dobrovoljcima u Rusiji.

Potvrđujem primitak Vašeg cijenjenog pisma od 8. IX te Vam saopćujem da sam primio iz Pariza Vaše brošure i razna druga izdanja, te predpostavljam, da su ista prispjela u poslatoj količini. Pošto sam na ime razne omote jednih te istih brošura primio, po svoj prilici uslijed cenzurnih i poštih poteškoća, u razmacima od jednog tjedna do jednog mjeseca, te što sam ih međutime razdavao nijesam u stanju da Vama saopćim točnu količinu. Za sada su iste međutim posvema dostatne, te bih vas samo molio da mi prilikom otpremite po dvadesetak brošura: [Ernest] Denis, la Grande Serbie; de Lanus, la Yougoslavie; [André] Cheradame, Le plan pangermaniste, te Bertrand, La conquête de l'Autriche-Hongarie, pošto sam poslate mi primjerke, izim nekoliko, već razdao. Osobito bih trebao Cheradamea i to u čim više ekzemplara. Ovu moju molbu saopćio sam već pred nekoliko dana centrali u Londonu.

Pogledom na Vašu molbu, da Vam otpremim izreske ruskih novina o našim dobrovoljcima, častim se saopćiti Vam, da sam Vam nedavno poslao putem odbora u Londonu nekoliko izrezaka petrogradskih novina, te da je to otprilike sve što je u Petrogradu pisano o tom pitanju. Nastojao sam, da dobijem provincijalna izdanja, koja su mnogo pisala o odredu, ali na žalost,

do danas nijesam primio odnosnih izrezaka premda sam ih bio zatražio brzojavno i to oficijelno u imenu poslanika. Nadam se da ću Vam ih za koji dan moći poslati. U Petrogradu se nije mnogo pisalo o tom pitanju, pošto su ovdje cenzurni uslovi posvema drugi nego u provinciji, poglavito radi toga što se je i s naše strane bilo kod osnivanja odreda bilo upravilo molbu na novine da ne pišu ništa o odredu, te se onda opozvalo ovu molbu kad je bilo prekasno te stvar bila izgubila svoju aktualnost. Ali to je svejedno, jer mnogo se ne bi bilo moglo pisati, jer interes za odred veoma relativan ovdje, te se — kraj onih milijuna Rusa, koji se bore — ne nalazi spomena vrijednim ovaj pokret desetka ili dva tisuća Slavena. Ja ću Vam i nadalje šiljati — i to po mogućnosti pravovremeno — ono što će se u Petrogradu o nama pisati, premda znam unaprijed, da će mi biti veoma teško raditi to sistematički. Kad dođu drugi odbornici amo, te se razdijeli posao onda će stvar naravski početi metodički.

Kako mi Dr. Potočnjak ovih dana piše iz Odese radi se sada tamo na stvorenju druge divizije, koja broji već preko deset tisuća dobrovoljaca, u to vrijeme, kad ih je prva brojila 22.500. Ako se bude pametno radilo moći će se ih nabrati veoma mnogo, i sve više, čim bude položaj na frontu jasniji. Neugodno je samo to da se je cijelo pitanje divizije preneglo razvilo, te da imade s toga mnogo nedostataka kojih će pako odmah nestati čim svi ogranci tog poduzeća organički među sobom svežu, na čemu se sada marljivo radi. Nije laka stvar, stvoriti bez svakih priprava i bez svakih kadra takav odred i stoga su svi ti nedostaci više nego prirodni. O tome pako, kako su se držali oni divovi iz naše divizije u Dobrudži te kakova su junačstva počinili, to Vam je već koješto poznato, te neću da duljim na tome, tim više što ćete od generala Jurišića usmeno čuti njegove impresije.

Naše pitanje ide ovdje polagano naprijed. Ne možemo se pohvaliti uspjehom, što su ga imali naši zemljaci u Parizu i Londonu te u opće na zapadu, jer je ovdje posvema drugi teren te jer smo također veoma malo radili. Ali to ne smeta. Raspoloženje za nas je ovdje prilično dobro, pa ako se i mnogo o nama ne govori, to je naravski, pošto se Rusija nalazi u nekom prelaznom stadiju te imade dosta da momentano na sebe misli, a kamo li da se s nama mnogo bavi. U društvima se pako raspravlja često o slavenskim pitanjima, te u zadnje doba se je rusko društvo osobito intenzivno bavilo s poljskim pitanjem. Do skorog vremena, čini se, da će doći red na naše pitanje. Nego bavila se ili ne bavila javnost s nama, ipak možemo s nadom gledati u našu rusku braću, te nadati se u njihovu potporu. Ja Vam u prilogu šiljem izrezak iz »Birž. Vjedomosti« iz kojeg ćete vidjeti koje stanovište zastupa danas Miljukov u Rusiji,¹⁾ a na tom stanovištu ih je u ruskom društvu mnogo.

Meni je veoma milo, što ste mi avizirali skori dolazak nekolicine naših odbornika, pošto ovdje nemamo nikakih sila za rad; naš rad i naša energija raskida i razbaca se na stotinu malenkosti i na stotinu strana te se u rezultatu čini i mnogo i ništa.

Do koji dan će ovdje izići tri brošure o nama, što su ih napisali profesori Karjejev, Lavrov i Dolobko; poslije ovih izići će brošure Jastrebova, Čubiškog i drugih, te imadem nadu, da će iste mnogo pridonijeti k razjašnjenju našeg pitanja.

Ja ću Vam biti veoma obavezan, ako budete imali dobrotu, da mi od vremena do vremena saopćite kakovu novost, koja nas može interesirati, te ću sa svoje strane nastojati, da u tome ne zaostanem za Vama. Čim iziđu brošure otpremiti ću Vam ih stanoviti broj, da ih uzmognete porazdijeliti među znancima i prijateljima naše stvari te da im pokazete da se i ovdje na naše pitanje misli.

1) Miljukov je 10. XI 1916. održao u dvorani Gradske dume u Petrogradu predavanje „O Jugoslaviji“ u kojem se založio za ujedinjenje Srba, Hrvata i Slovenaca Austro-Ugarske u zajedničkoj jugoslavenskoj državi. „Birževija Vjedomosti“ su donijele izvatke iz tog govora.

Petrograd, 11. XII/26. XI 1916.

A. Mandić izvještava H. Hinkovića o jugoslavenskoj propagandi u ruskoj štampi, o stanju u dobrovoljačkom korpusu u Odesi, o stanju jugoslavenskog pitanja u Rusiji i o zadacima Odborove deputacije u Rusiji.

Propaganda u novinama

Danas sam bio kod gospodina poslanika te sam ga umolio da Vam još danas otpremi slijedeći šifrirani brzojav: — Legation Serbe — Londres — Za Hinka Hinkovića: jedan najrazšireniji petrogradski dnevnik obezbedio nam tri puta sedmično štampanje članka iz balkanskog života i štampe. Naložite da redovito šalju kroz poslanstvo na ime Radoslava Jovanovića sve naše srpske i bugarske publikacije, osobito novine i ženevske buletine. Nacrt proširenja daljnjih korisnih stvari slijedi pismeno. Odredite da na moje ime šalju po deset ženevskih biltena. Mandić. —

Gospodin poslanik mi je odgovorio da će rado poslati taj brzojav, ali da mu se čini da bi ga trebalo inače stilizirati: rekao mi je da bi mi te biltene mogli dobivati u poslanstvu, jer se ih kumulativno njemu šalju. Odgovorio sam mu da je šiljanje na lični naslov praktičniji, jer se ne treba manipulirati sa pošiljkama, a biltene, što su dolazili na poslanstvo se je predavalo prof. Beliću, koji ih upotrebljava za svoje svrhe, do danas da nijesmo ni Jovanović ni ja bili u stanju da dobijemo ni jedan bilten, pa s toga molim da mi se ih na lični naslov šalje, jer nemam ni volje ni vremena da specijalno za svaki bilten molim. Odgovorio mi je da će se morati nekako stvar inače urediti, da ih i mi dobijemo bez gubitka vremena, on je biltene predavao Beliću,¹⁾ jer je u njegovoj ruci htio koncentrirati sve što se novina tiče, ali sada da će inače urediti. Pitanje što ga je sada Jovanović pokrenuo, da je njegova stara ideja, koju je Jovanović na žalost kasno proveo itd. itd. On da je o tome već davno pisao na Krf, pa da sada nekako čudnovato izgleda ako bismo mi sada to pisali kao da se radi o novoj stvari. Itd. itd. Ja sam na sve pristao i prepustio njemu da pošalje brzojav, jer se neću baviti sitnicama. Ne znam stoga kakav će biti njegov brzojav.

Upozorujem Vas pako, gosp. kolego, da računam velikom zaslugom Dra. Jovanovića što mu je uspjelo, protiv svakog mog očekivanja, da stavi tu stvar na takovu osnovu, da se od iste može očekivati više nego li je zapravo kraj ovdješnjih prilika dosad umjestno bilo očekivati. Stvar je tako postavljena da je nije lahko pokvariti kako se je ovih dana već pokušalo. Sa ovdješnjim našim ljudima ćemo već nekako lijepim riječima, strpljivošću i pasivnom rezistencijom na kraj doći i mene nije ni najmanje strah ni samog gospodina Belića s kojima mi veoma lijepo, ako i ne baš osobito srdačno izlazimo.

Pokvariti može cijelo poduzeće samo jedna stvar: ako ne bude Jovanović dobivao redovito svježi materijal. Za to Vas, gospodine kolego, najponiznije i najnastojčivije molim, da onom energijom koja vas ispred svih nas reliefno odlikuje, svakako poskrbite, da se doslovno ispuni molba sadržana u gornjem mom brzojavu — odnosno nacrtu brzojava i to bez svakog obzira na to kakovo će biti riješenje sa strane naše birokracije.

Dr Jovanović mi je razvio krasan plan, koji bi mogao donjeti lijepe plodove: osniva se na poznavanju novinarske tehnike i ovdješnjih prilika, osobito što se tiče novinarske psihologije. Za početak neće biti skopčan s nikakvim troškovima, a i kasnije koštati će — ako se stvar razgrani — samo bagatelnu o kojoj niti ne govorim, jer se je može provesti lahko u objamu kancelarskih poslova. On će Vam, kako sam ga zamolio ovih dana sam raz-

1) Dr Aleksandar Belić, profesor univerziteta u Beogradu i član Srpske akademije nauka

ložiti o čemu se radi. I ja mogu sa svoje strane posvjedočiti da je to jedini put kako možemo tvrdom nogom stati usred štampe. Naše dosadašnje postupanje nosilo je preizrazit karakter a stvar može imati uspjeha samo ako se je po profesionalnim pravilima provede, napuštajući taktiku moljakanja glede pojedinih člančića. Sada je prilika tu i mi je moramo iskoristiti jer se ona neće dugo vremena, a lahko i nikada, vratiti. Mi moramo iskoristiti novi položaj što je nastao u ruskoj štampi uslijed toga što je počeo izlaziti novi veliki dnevnik u Petrogradu. Ako uspjemo u jednom dnevniku (a priliku imamo) onda će drugi dnevnicu već radi konkurencije početi pisati sistematički o našim stvarima. Tu je Jovanović zadobio dnevnik koji se štampa u 200.000 primjeraka i tu moramo svom energijom raditi da mu dademo mnogo dobrog i novog materijala (Moram opaziti da će u njem tri puta na tjedan izlaziti redakcionalni članci i notice /circa 100 redaka/ a izim toga i članci sa potpisom). Ako tu stvar propustimo ili pokvarimo zaslužujemo da nas šibaju. Na žalost imadem nešto iskustva u tim stvarima i ja se najviše ufam lično u Vas te Vas molim, da Vi neodvisno od drugih uradite za tu stvar sve što Vam se čini podesnim.

Isto Vas molim da nastojite da Hrvatski Svijet pošalje svoje brojeve i Jovanoviću, a meni da ga pošalju u 4 ekemplara pošto sam obećao ministarstvu da ću im izreske šiljati. Isto odredite da šilju meni iz Ženeve po desetak biljeta, štampanih latinicom, ćirilicom i francuski.

Prilažem Vam pod 1. programni članak što je (obzirom na gornje moje izvode) izašao u Birževim Vjedomostima, jer o ovom dnevniku se radi. Naravski neka ostane sve gornje među menom i Vama jer nije potrebno da svijet znade da ima Jovanović i tu svoje prste.

Molim Vas, te mi javite naslov g. Smodlake²⁾ u Kristianiji.
O d r e d

Ovih dana pročitao sam spomenicu što ju je 12./25. om. general Živković³⁾ poslao g. poslaniku. Ista se tiče nereda što smo ih u odredu imali i razloga istih. Meni se je ista u glavnim crtama veoma svidjela, premda moram reći da se general nije dotaknuo nekih razloga koji su igrali priličnu ulogu kod tih izgreda, ali svejedno pozdravljam od srca tu inicijativu generala. On svađa u glavnom neredu i nezadovoljstvo u odredu na tri razloga: na nepočudnost borbe pour le roi de Prusse, na lošu opskrbu i opremu pojedinaca i bojnih jedinica kao, takovih te na podmukli rad i agitaciju sa strane Geruca, Tume i dr. On navada da nijesu dobrovoljci ni malo sporazumni da se tuku za Rumunje itd, te da to nesuglasje izjavlja osobito resko prva divizija koja se je u bojevima odlikovala i koja se stoga ne boji prebacivanja straha ili bojazni pred vatrom, osobito prva divizija naglasuje da je pripravno boriti se ali samo za svoju stvar kako to i drugi narodi čine. Glede drugog razloga navada general one potankosti koje sam Vam saopćio: slabo nepotpuno i nedostatno lično oboruženje vojnika, nedostatnost artilerije i slabo opremljenje. Glede trećeg razloga on potanko razlaže rad Tume, Geruca, novine »Jugoslavija« te istoimenog društva, kao i »rusko-hrvatskog društva Križanića«, navada pojedine primjere njihovog uplivanja na ljude u odredu i način njihovog rada te spominje da se u odredu jasno opazilo, kako je taj rad postao sistematičan i osobito napregnut od vremena kad je Stürmer preuzeo ministarstvo spoljašnjih poslova (što se potpunoma slaže s mojim opažanjem na političkom polju u Petrogradu). General stavlja konkretne predloge: 1. da se zabrani izlaženje »Jugoslavije« i drugih izdanja sa strane Geruca i Tume pro futuro, 2. da se zatvore društva »Križanić« i »Jugoslavija«, 3. da se plaće naših oficira izjednače s plaćama ruskih oficira, 4. da se svakom oficiru dade stanoviti iznos za nakup toplog zimskog odijela itd.

U savezu s time čini poslanik neke korake, jer se je očevidno sada uvjerio da se te pojave nesmiju ignorirati. Lično sam ja potpunoma uvjeren da nećemo u tom obziru imati ni najmanje rezultate, što se tiče agitacije sa strane spomenutih lica, i društava, te da će se sa stanovite strane, u naj-

boljem slučaju nastojati di salvar capra e i cavoli.⁴⁾ Ako bude uspjeh, biti će prividan, a agitacija će se pod drugim formama nastaviti, ali ni tog prividnog uspjeha nećemo vjerojatno imati. Meni se čini da bi jedino sredstvo bilo to da se koji od nas nastani u Moskvi i ako se, kako mi je Kolombatović govorio uspije u tome da Dr. Potočnjak pođe u Moskvu, to će on doskora onemogućiti svako gospodarenje u tim društvima sa strane Geruca i ta društva mogla bi postati koristan faktor za nas a u svakom slučaju neškodljivi. Ja sam protiv toga da se ta društva zatvore jer sam uopće proti takovim fiskalnim sredstvima, koja bi taknula i one, koji bona fide sjede u društvu, počelo bi se mnogošta govoriti i naklapati, Geruc postati žrtvom poslanstva dakako i na koncu imali bi nekoliko neprijatelja više i druge štete koje se ne mogu predvidjeti. A ako se pako ne uspije onda bi efekt neuspjelih koraka bio još mnogo gori.

Ja pišem odmah Potočnjaku u tom smislu, te ću također poslaniku razložiti moje stanovište.

Glede ostalih ekonomičkih zahtjeva generala doznao sam da su učinjenu neki koraci i da je koješta obećano. Ta obećanja sastoje se u tome: ekviparacija plaća naših oficira sa plaćama ruskih, platež momcima po 1.75 rub. na mjesec (umjesto 75 kopejaka) i preuće na svoj račun plaća oficira sa Krfa (koji će tako imati dve plaće — srpsku i rusku). To je već nešto, ali najprije valja počekati dok oni zaista dobiju barem to.

Dr. Potočnjak mi se iz Odeze tuži za ondješnje prilike i na tu separatističku, ili točnije provokatornu agitaciju. Čujem da je nedavno zatvoren Slovenac Pekle, koji je bio u vezama s Gerucem i Tumom i šiljao njima stvo uvjerio sam se ja sam te su me na to upozorili i Česi. Tuma je tamo veoma rado viđen gost, barem u nekim sobama. A da ima široke veze sa zarobljenicima vidim iz nekih pisama istih.

Ako brzo dođu naši odbornici, moći ćemo još koješta urediti i popraviti, prije nego li pukne kakav ozbiljni škandal, koji će nas pred cijelim svijetom kompromitirati, jer o tome se radi, pa i ako svi toga ne razumiju. kako bi morali poslije primjera s Dürichom. A ako se pak to ipak dogodi onda nećemo, bogme, imati isprike, nego ćemo morati kazati: mea culpa.

Naše pitanje

Početkom ovog mjeseca mislio sam da ću Vam moći javiti u našem pitanju preokret na bolje, u čemu su me također nukali razgovori sa nekim našim vidnijim ljudima, koji su prorokovali da će se u kratko promijeniti stvar na bolje. Danas međutim sam sjeguran da je preoket nastao, ali ne in meus, nego in pejus.⁵⁾ Badava je da duljim kod tog pitanja koje Vam je po sebi prilično jasno već pogledom na njegovu vezu sa općim položajem koji se očevidno pogoršava.

U društvu čujem opet razne glasine protiv nas: zadnjih dana čuo sam opet od dviju raznih lica koji se kreću u stanovitim krugovima pripovijedanje da su četvorica oficira — Hrvata, prebjeglica iz avstrijske vojske na južnom frontu, izjavili da su svi Hrvati protiv vojne i protiv Avstrije, te da žele mir, u pitanju budućnosti pako, da pučanstvo želi pokroviteljstvo Italije, a da je odlučno protiv kakegod kombinacije sa Srbima. Ovdje se po staroj formuli »Hrvati hoće toga« i »Hrvati neće toga«, stvar generalizira, ovu provokaciju na sve nas i veoma teško im je protusloviti, jer slušaju i ne vjeruju. Ja im doduše u kratko odgovaram, da imade i Rusa koji žele nje-mačko pokroviteljstvo i time im začepim barem usta.

2) Dr Luka Smodlaka

3) gen. Mihajlo Živković, komandant dobrovoljačkog korpusa u Odesi

4) prijevod: spasiti kozu i zelje (vuk sit i koza cijela)

5) prijevod: ne na bolje nego na gore

Prilažem Vam neke izreske o tome, što je Menjšikov pisao o rusko-hrvatskom društvu. Ja sam s jedne strane veoma zadovoljan da im je stao na rep, ali na žalost, ovakovi članci nijesu za našu stvar baš osobito korisni kod publike, koja se u našim prilikama slabo ili nikako ne snalazi i koja rado sve spravlja pod jedan kalup.

Ovdje bi trebalo mnogo ljudi koji bi htjeli i — glavno — umjeli raditi. Inače će stvar slabo proći. Ja postajem sve slabiji i bezvoljniji i mjesto da se za svoju stvar borim moram se boriti sa samim sobom. Dr. Kolombatović me tješio time da dolazi Dr. Vošnjak. Ali to je premalo, odbor nas mora ovlastiti da uzmemo još i druge ljude kao suradnike, da obavimo barem nekako posao, koji se sve više nagomilava i koga nitko ne obavlja. Morate znati da naši protivnici rade i svakim danom više rade, međutim smo mi nekako privikli k položaju i mislimo da će se sve ostalo samo od sebe razvrtnuti onako kako to mi želimo. U ostalom o tome sam Vam već pisao.

Primih Vaš brzojav iz Pariza kojim mi je Odbor saopćio sadržaj deklaracije protiv krunisanja i avstrijske Jugoslavije.⁶⁾ Ja sam taj brzojav odmah saopćio ministarstvu spoljašnjih poslova, gdje su ga neki prihvatili sa zadovoljstvom dočim nijesu drugi znali kako da se vladaju, smetala je kao obično rutina i međunarodni obziri. Nakon dva dana razgovora i dokazivanja su se ipak svi složili da je to potrebna stvar i na koncu konca, nijesu imali ništa protiv nje te su mi dapače išli veoma na ruku. Ja sam dogovorno s g. poslanikom otpremio duge brzojave sa instrukcijama Dru. Potočnjaku u Odesu i g. Bojoviću u Moskvu i g. Komnenoviću u Kijev. Zamolio sam ih da Jugoslaveni u ovim gradovima dignu prosvjede, da nastoje da se druga slavenska društva njihovom prosvjedu pridruže te da se štampa malo usko-meša. Dr. Potočnjaka sam zamolio da sazove skupštine vojnika, te da pozovu povjerenike, što se nalaze u zarobljeničkim logorima, da se i oni oglase.

Sa svoje strane sazvaio sam kod prof. Belića sjednicu, na kojoj smo svi porazdijelili uloge, i glede društava i glede novina.

Uspjeh je bio takav, da su mi krila pala, jer — priznajem — nečemu sam se ovaj put ipak nadao.

U Petrogradu je Belić odmah sazvaio sjednicu glavarav slavenških društava koji su poprimili resoluciju, koju Vam je poslanik brzojavno saopćio. Isto sam bio u »obščestvu 1914. goda protiv njemačkog nasilja«, gdje je skupština na ponuku Dra. Jovanovića prihvatila priloženu resoluciju (To društvo je svakako najaktivnije u Petrogradu, imade oko 7500 članove te je u vezi sa preko 200 ruskih novina). Rusko-galičko društvo prihvatilo je također resoluciju, koju mi još nije poslalo. A inače se je koješta o tome govorilo i na sjednicama drugih društava.

Petrogradske novine donijele su malo ili ništa. Donijele su telegramu Agencije u sucusu, nekoje su popratile te brzojave sa par riječi, a članci, koje su nam bili obećali ostali su svi u peru, odnosno u mašini. Novoe Vremja donijelo je članak Verguna, a drugih specijalnih članka nijesam čitao.

Kako je bilo u Moskvi, nemam do danas nikake vijesti.

Isto i glede Kijeva, gdje su Vam Česi, kako čitam u novinama, poslali brzojav — očevidno na ponuku Komnenovića.

Glede Odesa također sam tek jučer iz pisma Dra. Potočnjaka doznao da su štampali samo priloženi članak u našoj novinini, a drugo da nijesu uradili, pošto su se bojali da im se to neće dozvoliti. Kriv sam dakako ja, jer sam im — priznajem — morao saopćiti da vlasti nemaju ništa protiv toga. Ali ja sam predmnijevao da je moj i poslanikov potpis na instrukciji dostatan.

6) Radi se o „Izjavi Jugoslavenskog odbora prigodom krunisanja cara i kralja Karla Habsburškoga“ of 18. XII 1916. (Ferdo Šišić, Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Zagreb, 1920, str. 82—85)

Tako Vam je to sve sjajno ispalo. I tako će sve dalje biti, dok se ne naučimo nešto organizirati. Glede ruskih novina potpunoma shvaćam onaj neinteres: ubijstvo Rasputina zaokupilo je sve krugove i — da istinu kažem — nije se ni o krunitbi u Avstriji mnogo pisalo, dapače veoma malo.

Na ovom mjestu hoću da spomenem jedan incident, koji mi se je dogodio, ali kome nijesam htio pridati nikake oštine za ovaj put. On dokazuje baš potrebu da se mi organiziramo, da uzmognemo bez zamjere stati na put ličnim ambicijama, radi kojih se nastoji zatajiti i prešutjeti rad Odbora i ovdje i kod Vas te prikazati sve kao rad pojedinaca. Na spomenutoj sjednici glavara slavenskih društava predsjedao je Belić, kao kućegazda, koji je po običaju cijelo vrijeme sam glagoljao i ne dao nikome govoriti. Kad je V. I. Kovalevski spomenuo da je čudnovato da Rusi preduzmu korake za takove prosvjede u to vrijeme kad bi inicijativu morao preuzeti Jugoslavenski Odbor i ostali Jugoslaveni kojima bi se onda tek imali da priključe Rusi, odgovorio je prof. Belić »da se može pretpostaviti, da će Jugoslovenski Odbor učiniti sve, što od njega zavisi« itd. Pa kad sam na to ja molio za riječ, mahnuo mi je Belić nervozno rukom, da šutim i ja sam dva puta ponovno moju molbu dok me je unesao u »listu govornika« te mogao reći i istaknuti, da smo se sastali baš uslijed inicijative odbora koji mi je poslao takav i takav brzojav i koji moli da se ruska društva njegovom prosvjedu pridruže. Kad sam ja zatim morao otići k episkopu Varnavi, je opet prof. Belić počeo šarati i tu ga je opet prof. Jovanović popravio i istaknuo ulogu Odbora. Znadem da se je čitav večer prof. Stanojević na njega ljutio te dapače pred menom njega oštro kritizirao. To je lično meni svejedno, dapače meni, kao nejavnome odborniku, može to bit samo pravo. Ali mi je ipak žao što se time umanjuje odboru onu popularnost, koju bi mogao imati samo radi toga što »general« Belić (tako ga neki Rusi zovu) i neki drugi gospodin žele lično briljirati.

Spomenuo sam već da su me u ministarstvu zamolili da bi ih redovito informirali te davao im izreske iz naših novina i saopćenja. Od odbora će odvisiti da li ćemo to moći urediti. Trebati ćemo za to svakako sve naše biltene u više primjeraka i sve publikacije u više primjerka, a isto i američkih novina u 3 primjerka. A onda, dakako, ljudi, jer bez radnih sila ne možemo izlaziti.

Prilažem par izrezaka

Radi poteškoća štampe nijesu brošure još gotove, obećano mi je da će biti spremne za par dana. Gotove su za štampu tri nove brošure: Čubinskog, Lavrova i Jovanovića.

Publikacije, novine i bulletini neka se šilju na poslaništvo u Petrogradu na moje ime, a oni za Dra. Jovanovića isto na poslaništvo na njegovo ime.

Deputacija za Rusiju

Dr. Kolombatović mi je ispričao kako ste s njime uredili pitanja radi kojih je pošao u London. Meni je drago da je on ostao zadovoljan jer će s njime biti zadovoljna i Odesa, a o tome se radi, jer je stvar bila, po mom mnijenju, ozbiljnija nego li se je činilo: ljudi su znali da imadu nekaku glavu, ali je nijesu ni vidjeli ni osjećali, pa su stoga činili razne dedukcije, koje nijesu bile baš laskave. Tim više što mi već odavna čujemo razne

glasine sa zapada, koje nam govore, da stvari baš ne stoje onako kako bi morale. Nego to je bilo, a sad je prošlo i glavno je sada, da se staro ne vrati, jer onda bi se i ja složio s buntovnicima.

Drago mi je bilo čuti da dolaze neka gospoda i moja radost će biti potpuna kad ih budem vidio pred sobom. Imati ćemo šta da radimo, jer našu dezorganizaciju je teško shvatiti. Meni je jedino žao, što je za Petrograd određen samo g. Dr. Vošnjak, dvojica nas je malo ovdje, ako smo sami. Ja sam već govorio s Dr. Kolombatovićem o tome, te — ako bude Dr. Vošnjak suglasan — prikomandirati će nam iz odreda jednog oficira i jednog vojnika-pisara. Onda će rad kojekako poći, a nas neće mnogo stajati, jer ih nećemo plaćati, nego ćemo im dati koji doplatak radi skupoće. Ja Vas molim da me opunomoćite urediti tako stvar.

Izim toga mogli bi mi pako još nešto uraditi. G. Dr. Jedlovski mi je pred godinu dana pisao da će eventualno i on doći amo da nam pomogne u radu. Kako čujem, nastala je u odnošajima Odbora neka promjena, i meni je došla misao, da bi se možda Dr. Jedlovski sada mogao odlučiti na to da dođe amo: tako vrsnog i ustrajnog radenika mogli bi mi samo s velikim veseljem pozdraviti, i — kako ja njega i njegove sposobnosti poznam — mislim, da nam ovdje manjka baš čovjek njegova tempa i temperamenta. Ja pišem danas Jedlowskome, te ako možete Vi gospodine kolego, poduprjeti moj predlog i pomoći mi ostvariti tu moju želju, veoma ćete me obvezati, materijal, tj. saopćenja. Da neko veoma tendenciozno obavještuje ministar jer će nam to biti od velike koristi za našu stvar u Rusiji.

Nas čeka priličan posao. Ja nijesam nikada tajio da smo mi svi koliko nas je ovdje radili uvijek svaki na svoju stran. Možda su prilike tome krive, što više možda su one to zahtjevale. Ali fakat je bio taj, da se nije mogla stvoriti jedna homogena grupa. Prema tome je izgledao i naš rad: svaki je radio sve i ujedno ništa, sve se je počinjalo a ništa se nije provalo. Jednom riječju manjkao nam je auktoritet koji bi nas bio mogao vezati. Sad kad se formira u Rusiji odborska filijala, imati ćemo stanovitu kolektivnu auktoritativnost, koja će nam pomoći prebroditi razna sitna pitanja, koja sam ja i dosada pokadšto prelazio pomoću odborskog formulara i štamplje. A bez obzira na to sam posao zahtjeva danas kolektivan razdjeljen rad. Po mom sudu treba organizirati i sistematički posluživati sljedeće grane: usmenu i pismenu informaciju ministarstva, zatim isto glede štampe, podržavati veze i informirati Dumu, donekle Savjet i neke društvene krugove, zatim mnogobrojna društva prestolnice, podržavati veze sa odredom i zarobljenicima (ako i u manjoj mjeri), te stvoriti informativnu i organičku vezu sa odborom i raznim njegovim ekspoziturama. To sve predpostavlja naravski organizaciju a u prvom redu kancelariju. Vi znadete bolje od mene što i kako valja to sve urediti, zato Vam mnogo ne pišem i molim samo da nas ovlastite uzeti potrebno osoblje, prema tome kakova će biti potreba. Razumije se po sebi da ćemo se čuvati svakog luksusa, ali barem dva čovjeka, koji će činiti kancelariski i pismeni posao trebamo absolutno, jer se je posao već nagomilao grozno, a biti će ga uvijek više. Mnogo to neće koštati jer možemo, kako rekoh, jeftine dve sile dobiti iz Odese. Ali na to se valja odlučiti. A osim toga trebalo bi i da ne dođemo opet u nepriliku radi novca: danas već eto me mjesec dana bez novca te opet krpam i sebe i kancelariju po starome na dug. Tome sam ovaj put donekle i sam kriv pošto sam novac razdavao kako nije predpolagao Odbor.

Ja Vas dakle molim da predložite Odboru brevi manu, da nas ovlasti na ovaj inače elementarni korak te da nam što prije pošalje potrebne fondove.

Iz onoga, što ću Vam pisati o nacrtu Dra. Jovanovića, te po tome da me je ministarstvo zamolilo da ih redovito informiram (što sam obećao, premda znam da pod ovim prilikama neću moći uraditi), možete suditi, koliko je potreban organizirani rad u Rusiji, gdje nijesu ni počeli probavljati naš nacionalni program.

Petrograd, 13./1. XII 1916.

A. Mandić moli H. Hinkovića da se posveti pažnja izvještaju i traženjima izaslanika dobrovoljačkog odreda Kolombatovića i izvještava o teškom stanju jugoslavenskog pitanja u Rusiji.

Što smo tako dugo vremena tražili, to smo sada našli, te možemo biti zadovoljni. Pred tri dana stigao je u Petrograd g. Dr. Kolombatović, koji ide u London, da pregovori sa odborom u imenu naših dobrovoljaca u Odesi, kojim je dozlogrdilo naše ponašanje i koji se boje posljedica nesistematičnosti i neracionalnosti našeg rada. Koliko mi je god žao, što se kao član odbora vidim dezavuiranim s njihove strane, ne mogu ipak tajiti da me ta njihova inicijativa iskreno veseli, jer se nadam da će ista učiniti kraj svim onim neurednostima, koje su se kod nas događale i koje su i na mene krajno deprimitivno djelovale. Još draže mi je, što se to dogodilo baš u ovaj čas, gdje se naš odbor nalazi — kako čitam u pismima iz Pariza i Londona — u novoj posve suvišnoj krizi.¹⁾ Što se to događa kod Vas u Londonu, ne znam, ali moram reći, da bi iskreno žalio, kad bi se sad opet vratile one prilike, koje su kod nas vladale prije nego što ste Vi preuzeli vodstvo komiteta.

Nema smisla da i načnem rekrimirati i zadržavati se na pitanju, koje će Vam potanko razložiti g. Dr. Kolombatović. Ja Vas samo molim, da svim silama nastojite da se ga sasluša onako, kako zahtjeva ozbiljnost položaja. Opasnost nije na ime samo u pogibelji da se odred i ostali naši ljudi u Odesi odvoje od Odbora te da tako nastane jaz među nama, nego poglavito i u radu naših protivnika, koji već posvema odlučno i bezobrazno nastupaju. Kad saslušate dra. Kolombatovića, vidjeti ćete, da se razni Geruci i Tume ne bi usudili nikada istupati oficijalno i braniti Hrvate i Slovence od »srpskog nasilja«, kad ne bi znali da će to jednome ili drugome biti milo, te da imaju za sobom dio ruske javnosti. Ja jasno uviđam, da možemo u Rusiji računati na nekakav uspjeh samo onda, ako složno i ozbiljno s naprezanjem svih naših sila radimo, te ne propustimo ni jedne prilike, da gurnemo naše pitanje naprijed. Ako je pako istina sve ono, što mi sa zapada pišu o odnosajima u Odboru onda stoji stvar zaista vrlo loše i ja neznam, gdje da crpam nada i sila. Od drugih nemamo da očekujemo ništa, a ako mi sami trošimo naše sile na osobne razmirice i druge gluposti, onda je naša stvar zaista propala. Ja nemam časti poznati Vas lično, ali imam duboko uvjerenje, da imadete Vi dosta sila i energije, da nas držite na okupu, da nas vežete međusobno, te da nas moralno podržite u ovim nesnosnim prilikama našeg rada. Nastojte gospodine doktore, da urazumite naše ljude, da nas demoraliziraju sa svojim svadama i pravdama, i da nas lišavaju pouzdanja u Odbor i vjere, da imamo na čelu istituciju, koja organički sve nas obuhvaća i vodi.

Prilažem Vam nekoliko listova priloga iz kojih ćete vidjeti da je unutrašnje stanje Rusije kritično, a naše pitanje još kritičnije. Za Rusiju se ne bojim mnogo: poznam njenu historiju i znadem, da nije ona nikada mogla i znala raditi bez takovih nepravilnosti, ali da se je iz njih uvijek nekako izvukla. Ali nijesu se uvijek tako izvlačili oni, koji su išli s njome: to moramo pamtili, jer se čini da se to ovaj put nas tiče. K neinteresovanosti prema nama nastupilo je osobito u zadnje doba još i krivo shvaćanje rusko-slavenskih interesa, i tu leži glavna pogibao za nas. Koliko ja vidim, približuje se rusko shvaćanje našeg pitanja njegovim realnim težnjama i tendencijama više talijanskom shvaćanju, nego li anglo-francuskome. Ovdje ne vjeruju ovoj mojoj tezi i nazivaju je pretjeranom, gospodin poslanik mi se je u lice smijao, kad

1) Do krize je došlo kad je Hinković kao zamjenik predsjednika Odbora pozvao u studenom 1916. jugoslavenske iseljenike u Americi da se jave kao dobrovoljci i uključe u srpsku vojsku, a Trumbić je zbog toga što dobrovoljačko pitanje sa srpskom vladom nije još bilo riješeno, opozvao njegov poziv i naredio da se obustavi mobiliziranje iseljenika.

sam mu tu tezu razvio, ali ja Vas mogu uvjeriti, da smo u javnosti nesimpatični, a vlasti da su protiv nas; opetujem: vlasti su protiv nas i rade protiv nama. Za mene nema o tome ni najmanje dvojbe. U stavci stojimo slabo otkad je pošao gen. Aleksijejev²⁾ na dopust te njegovo mjesto zauzeo gen. Gurko, za koga se veli, da slijedi tradicijama svoje obitelji. Kako ja gledam na prilike, čini mi se da će uskoro na jedan ili drugi način doći u Rusiju do krize, koja će riješiti pitanje vlasti u korist parlamentarizma i demokracije. Znakovi za to se svakim danom množe i mi bi morali da ozbiljno uzmemo u obzir. Ja opet dolazim k pitanju Meštovića: izbacimo onu kartu tandem aliquando. Ono je jedino sredstvo kojim ćemo osnovno prevratiti javnost u našu korist. Sve brošure i govorancije ništa ne pomažu, ako se ne djeluje na rusku maštu i uobraženje. Njima razum nije mjerodavan, jer ne poznaju sredine, oni se mogu za jednu stvar ili zanašati ili pako potpunoma dezinteresirati, srednjeg odnošaja ne poznaju. Prema nama se dezinteresiraju, a u koliko pokazuju interesa, to je on samo kod pojedinaca dubok i iskren, a kod svih ostalih je to samo ili poziranje ili pako posljedica konvencionalnih obzira i obveza. Tu nam samo Meštović može koristiti, on je jedini silan, da nas sblizi s Rusima i da popravi naše stvari. I ja se ne mogu umiriti, što se na to pitanje tako ležerno gleda. Neka odbor ne sluša one koji se boje neprilika i trčkarija, koje su spojene sa takovom izložbom. Izložba se mora prirediti i sredstva se za nju moraju naći te će se također naći, ako samo odlučimo. Zauzmite se Vi, gospodine kolego, za tu stvar: ja već eto godinu i po već pišem i molim za tu stvar i postao sam već smiješan, kako sam bio smiješan i pred godinu dana kad sam govorio da bismo lahko mogli sastaviti odred od 50.000 momaka. Sve ovdje uviđaju korist od te izložbe i svi o njoj govore, ali zaista neznam, zašto se je tako boje... Eh, maleni smo još!

12.

Petrograd 4. I 1917/22. XII 1916.

A. Mandić izvještava H. Hinkovića da je na traženje Odbora nastojao da se iz Rusije dignu protesti protiv eventualnog rješenja jugoslavenskog pitanja u okviru Austro-Ugarske, ali da u tome nije uspio.

Gospodin Pisecki putuje u London, ali na žalost nisam uspio da mu pripravim paket za Vas.

Usljed Vašeg brzog telegrafirao sam u Kijev, Moskvu i Odesu, te poslao inače zamolnicu, da se podignu prosvjedi, te da se istina prikaže Rusima. Moje nade nijesu se sasvim ispunile: uspjeh je bio prilično srednji, ali tamo je najviše zapinjalo pro primo to, da se u Austriji nije proglasila Jugoslavija, a pro secundo je slučaj s Rasputinom zaglušio svaki drugi interes. Svakako imadem nekoliko protesta iz Petrograda, jedan (češki) iz Kijeva, a naši, naravno, po običaju ništa ne javljaju, što su uradili. Ovdje su se prilike promijenile nešto na bolje što se tiče ad 1 i ad 2, kojima smo nešto podrezali krila: hvala Bogu su sada, kad su sami Rusi počeli prstima kazivati na te pojave, i naši mjerodavni krugovi počeli obraćati pažnju na nju, a glavno, da se nešto radi.

[.]

P. S. Nadao je g. Dr. Kolombatović. Nadao sam se da će nekoliko odbornika doći u Petrograd, ali što ćemo! Dobro došao i Dr. Vošnjak sam, samo ako dobro dođe.

2) Mihael Vasiljevič Aleksejev, general, šef ruskog generalštaba

Petrograd, 1. II/19. I 1917.

A. Mandić izvještaja H. Hinkovića o sve većem zanimanju ruske štampe za jugoslavensko pitanje i o nesuglasicama s prof. Belićem i Stanojevićem.

Okorištam se putovanjem kolege g. Dra. Potočnjaka da Vam otpremim neke izreske iz novina i to četrnaest komada svega skupa. Iz njih ćete vidjeti, da je barem početak one akcije, o kojoj sam Vam pisao, dobro uspio, te da imade nade, da će tako i dalje poći, kako su i svi uvjeti za to, ako samo mi sami — kako se to već često kod nas događa — čitavu stvar iz nemarnosti ne pokvarimo. Kako vidite počela se »Birževka« — (recite Birževyja Vjedomosti) intenzivno s nama interesirati, apostrofira nas dapače u jednom te istom broju po tri i po četiri puta, i telegrami Pašića i Aleksandra nijesu mogli u bolji moment i doći. Sutra će ona opet donijeti članak o Primorju i kod nje je naše pitanje dobro inviiirano.¹⁾

Više nego ovo: Čini se da je pisanje Birževke već sada pobudilo neku ljubomornost kod Novog Vremena, kome očevidno nije drago, da mu se otme prvenstvo u Slavenskim pitanjima. A k tome, imao bih ja sad opet dobru priliku, da ovako ili onako zadobijem za našu stvar novi dneynik »Ruska Volja«, putem jednog sveučilišnog profesora, s kojim sam u odličnim odnošajima i koji će se veoma rado baviti našim pitanjem — kako mi je to već obećao — samo ako mu redovito dademo materijal.

Večernje Vremja je i tako za nas. I kako su danas stvari, to bi mogli mi danas računati sa mogućnošću da zadobijemo za nas malo ne sve glavne petrogradske listove, u koliko se tiče našeg programa u njegovoj cjelini. »Riječ« i neke druge novine slijediti će našem pitanju sa nekim rezervama i sa nešto oportunitizma na manje desne novine imade i onako Dr. Jovanović mnogo upliva kroz treće osobe; u rezultatu bismo bili u stanju da u slučaju potrebe izvedemo i neki mali pritisak i pod današnjim okolnostima. A kamo li, ako se okolnosti unutrašnje Rusije promijene!

Ja Vam s toga najlijepše preporučam nacrt Dra. Jovanovića, što Vam ga on u posebnom listu šilje, te Vas lijepo molim da nastojite, da on ne zaspi u porfelju koga od naših.

Na poslanstvo je došlo saopćenje da mi Odbor šilje 5000 plus 2400 rubalja. Najlijepše zahvaljujem. Ja bih bio veoma zahvalan Odboru, kad bi mi saopćio, na koliki iznos smijem za ovu godinu reflektirati glede kancelarijskih troškova i onih propagande. Tad bi se ja znao ravnati i uredio bi prema tome svoj rad.

O političkim prilikama će Vam pričati Dr. Potočnjak i ja sam veoma sretan, što se je on prilikom svog boravka u Petrogradu mogao uvjeriti da naši ljudi dolaze malo po malo, barem u pojedinim pitanjima do onih zaključaka i predpostavaka, o kojima ja Odboru glede položaja već odavna kao o slutnjama ili predpostavkama pišem. Decembra mjeseca je i g. poslanik napokon došao do spoznaje, da se nikada ne drži oči dosta otvorene. I mislim, da će otsada u tom smislu i raditi. Ali ja se veoma bojim, da će njegov rad ići posebnim putem: barem u koliko mogu suditi po krivim koracima, što su ih prof. Belić i netaktična revnost neke gospode pobuditi opet nesuglasice među nama iz kojih će Tuma i Geruc, te oni, koji se za njima skrivaju, moći obilnu žetvu dobiti.

U ostalom će vam Dr. Potočnjak sve točno i potanko razložiti.

1) prijevod: upućeno

2) Radi se o dra Radoslava Jovanovića upućenom Jugoslaveeskom odboru 10. I 1917., u kojem predlaže da se u Petrogradu organizira posebno odjeljenje za štampu radi informiranja ruske štampe i javnosti.

Petrograd, 20/7. III 1917.

A. Mandić izvještava H. Hinkovića o izbijanju »prevrata« u Rusiji i o stavu novog ministra vanjskih poslova P. Miljukova u jugoslavenskom pitanju.

Suvišno je, da Vam stanem opisivati najnovije događaje u Rusiji,¹⁾ o kojima sada više nego dosta iz novina znadete. O izgredima se još u jenaru govorilo i natucalo kao o nekakoj mogućnosti i dapače govorilo se je osobito u krugovima neruske publike mnogo o budućoj ruskoj revoluciji, kao da se je nešto slutilo. Ali govoreći o najbližoj budućnosti mislilo se je i govorilo imajući pred očima uvijek samo nereda i izgrede, kao proteste proti svim mogućim krizama koje haraju po Rusiji te koje se osnivaju na ekonomskim prilikama ove zemlje; i sjegurno je, da nikome od nas, koji pratimo političke i socijalne prilike Rusije, nije ni u snu moglo pasti u glavu da se nalazimo u predvečerje državnog prevrata. Očevidno nijesu toga predviđali ni glavari tog pokreta, jer bi stvar očevidno posvema inače bila ispala, kad se oni, po običaju, ne bi bili dali voditi od događaja, na mjesto da ih oni sami provociraju.

O »revoluciji« u pravom smislu se ne može govoriti: imao sam pravo, kad sam tvrdio, da je takova ovdje nemoguća. Tu nije bilo dviju sila, relativno silnih i prema tome nije bilo ni borbe u pravom smislu. Radi se više nego drugo o prevratu, kakovih je bilo već sijaset u ruskoj historiji; narod i vojska su s prvog početka nakon kratkotrajnog krzmanja odmah došli do sporazuma, i do borbe je došlo samo među ovima i među policijom, koju je bio Protopopov i njegovi predšastnici oboružali mitraljezima, koje su bili namijestili u mansardama raznih kuća. A izim toga bilo je i običnog krvoprolića, koje se ne može izbjegnuti u momentima, kad strast ne poznade granica i kad je sav narod oboružan. Ja neću kazati, da nije stvar bila strašna. Kao kod svake takove »revolucije« činilo se je izgrede i nereda, palilo se, ubijalo i robilo. I ja, koji sam imao sreću ili smolu, da stanujem sa familijom u jednoj od najizloženijih kuća, sa krova koje je neprestano pucketalo i trešćalo iz policijskih mitraljeza, mogu kazati da sam proveo nekoliko neugodnih dana u perspektivi, da nam među jednom i drugom premetačinom potpale kuću pod nogama ili nad glavom, kako su se grozili. Bilo kako bilo, ta revolucija došla je tako nenadano te se razvijala tako brzo i uz tako relativno malene žrtve, da je snašla sve nepripravnima, te da je sve stajalo zapanjeno i zabezegnuto pred događajima, koji su stajali najednom gotovi pred očima i o kojima se nije znalo što da se misli. To je i bilo razlogom, da je — osobito u prvim danima ta revolucija sve više izgubila svoj politički smisao te da je pod uplivom krajnjih elemenata, kojima je to uzbuđenje dobro došlo, poprimila izraziti socijalni značaj, koga sada pako polagano opet sve više gubi, razmjerno s time, kako se umovi polagano umiruju i kako dolaze sve više do riječi umjereni elementi i priznati korifeji.

Moram priznati da sam prve dane, nakon prvog izljevaja veselja bio veoma uznemiren i gledao veoma crno u budućnost — možda radi toga, što su mnogi od naših mjerodavnih lica pratili događaje sa entuzjazmom i bez svake kritike, očevidno i ne misleći na grozne eventualnosti, koje su nas mogle na frontu i drugdje čekati. Ali sam se prilično umirio, kad sam napokon doznao za akt otkaza od prestola, koji je isključio barem jedan dio onih najgorih mogućih slučajeva. Inače pako i sada moram priznati da mi se položaj ne pričinja ni malo sjajnim te da se još uvijek grozno bojim svega onoga, što se može dogoditi. Možda sam zaista kukavica, kako me je prozvaao jedan naš veoma optimistički diplomat, ali ja se uvijek još svaki dan sve opet i opet pitam: je li se u pitanju rata i pobjede zaista promijenio položaj na

1) Misli na izbijanje tzv. „februarske revolucije“ početkom ožujka 1917. koja je dovela do abdikacije cara i formiranja privremene vlade pod predsjedništvom kneza Lvova.

bolje? Ruski je narod, kraj svih svojih dobrih strana i svojstava, ipak kulturno i intelektualno duboko zaostao; a i onaj dio, koji u tom pogledu nije zaostao, stoji ipak kroz i kroz pod utjecajem svih mgućih tradicija i predrasudaka, radi i djeluje pod logikom čuvstava te je u opće sve drugo negu uravnovješen. Taj posvema politički nerazviti narod, koji je eto jučer spalio sve te predrasudke i tradicije (koje u ostalom veoma sumnivi tinjaju pod pepelom) i koji je tako uništio sve etičke osnove, kojima se je kroz vijekove držao, stoji najednom tu, kao čovjek bez hrbtenjače, bez svake unutarnje podpore, bez svakog gesla ili ideala, osim možda riječi »sloboda«, koju on ne razumije i koja može lako postati elementom razvrata i nereda, jer ju on shvaća u smislu one ruske pogovorkе: »Moemu naravu ne prepjatstvuј«, tj. pusti me da radim po svom čefu. Na njihovu — i našu — nesreću izgubilo se je s prvog početka nekoliko dragocjenih sata vremena, koje su neki agitatori i provokatori spretно iskoristili, i neuka i nezrela svjetina je s prvog maha odmah pošla na lijepak kojekakvim revolucjonerima i republikancima. Ja nijesam u životu nikada ni sanjao o tome, kako se demagogija može u tren oka razviti do ogromnih razmjera; danas vojnici petrogradskog garnizona sude svoje oficire i reorganiziraju armiju po načelima slobodnog izbora i kooperacije: podporučnika i feldvebela izabrali su za komandante gvardjejskih bataljona, a kapetane, podpukovnike itd. namještavaju kao adutante i za druge niže službe; oficire, koji im se ne sviđaju tjeraju prosto iz puka, a one, koji su im se čime zamjerili, jednostavno pozatvaraju u areste. Svaka rota (kumpanija) ima svoje delegate, od kojih opet neki sjede u »Savjetu delegata radnika i vojnika« i tu Vam oni vedre i oblače bez obzira na ratno vrijeme i na blizinu fronta. Katkada mi se zaista ježi koža gledajuć kako ti »graždane« (građani) »upravljaju« tom nesretnom Rusijom, te zaista se moje duševno raspoloženje neprestano niže među plačem i smijehom.

Ja sam doduše malo ne uvjeren, da će Rusija kraj one bezobrazno lude sreće, koju je i u smoli uvijek imala, i kraj instinkta, koga Rusi baš radi svoje zaostalosti imadu u mnogo većoj mjeri nego drugi napredniji narodi, sretno preboliti i ovo stanje. Još više: svakim se danom sve više opaža, da sve ove nepodobštine nijesu drugo nego pjena, koju se vadi sa juhe prije nego li se ju na stol dade; prosti narod je već više manje sit cijele te historije, da ne govorim o inteligentima, kojima su se sve te stvari više nego ozlogrdile, i opaža se već jasno kako se zdrava reakcija pomalja. Dapače više i od toga: kad je danas na ostrovu »Petrogradska strana« velika grupa građana i tovarišća manifestirala protiv vojne i za mir, pozvali su »revolucionarnoe vojsko«, koje je došlo²⁾ te stalo polivati građane i tovarišće iz svojih mitraljeza. A takovo je raspoloženje ogromne većine obivatelja.³⁾ Imade dakle mnogo nade, da će zdrav instinkt ruskog naroda nadvladati sve ove poteškoće i provokacije, kojima je izložen. I ja u to zaista i vjerujem.

Ali s druge strane spopada me strah kad samo i pomislim o zadaćama, koje danas predstoje Rusima, te o onoj nesretnoj njihovoj nepraktičnosti. lijenosti i inertnosti, koja im može postati pogubna sad, kad se radi da si pod tako teškim uvjetima prokrće nov put. Danas stoji pod konac rata Rusija pred nama posvema dezorganizirana i dezorijentirana, sa svim mogućim nedostacima i manama, i — glavno — sa vladom, koja nema ni tradicija, ni iskustva ni dostatno auktoritativnosti, da se bori sa svim zaprijetkama i neprilikama, što njoj ih hotimice ili nehotice čine, i koja će prije svega morati nastojati da se sama nešto malo orijentira i učvrsti. Nema sumnje, da može rad nove vlade kraj takih prilika biti pretežno samo negativan. A kad tamo, to stavlja rat na tu vladu najpozitivnije i ujedno najsuperlativnije zahtjeve te osim toga od nje svako očekuje i zahtjeva, da ona pomoću kakvog fokus-pocusa otstrani sve one nepodobštine, što ih je baštinila od starog sistema, te da najednom stvori u Rusiji raj zemaljski. Ja sam 1905—6 g. bio

2) upotrebio je prema ruskom srednji rod za vojsku

3) prijevod: stanovnika

u Rusiji i preživio sam dio prve revolucije, te si mogu predstaviti kakav kavardak čeka još tu nesretnu zemlju. Dao Bog samo to, da se sad sve umiri, dok se ne svrši rat, te da se mi svi sretno poberemo iz te zemlje prije nego započnu ta unutarnja trenja, koja su već sad jasna i očevidna i koja će Rusiji još mnogo krvi izvući; jer badava: ako majka ne krvari kad dijete rodi, krvari pošteno kao isplavi placentu. Takav je već naravni zakon.

Dao Bog samo, da rat brzo svrši, jer ja zaista ne znam kamo nas mogu te prilike povesti i kako se u opće mogu razvijati. A kad rat jednom sretno svrši, eh, onda da vidite, kako će si ti građane i republikanci najprije međusobno krv pustiti, dok ne podignu mužiki batinu protiv posjednika, pak onda pogromi i razna druga bolestna pitanja, a na koncu će i crveni i crni smijerno zamoliti Mihajla Aleksandroviča da im caruje te mu neće ni malo zamjeravati, ako on poslije svih tih njihovih peripetija pokaže tvrdnu ruku te ih zaštititi od te nesretne »slobode«.

Što se specijalno našeg pitanja tiče, prepuštam Vama, da na osnovi mojih prijašnjih pisama prosudite, koliko smo mi uslijed te nove promijene izgubili i koliko uslijed nje dobivamo. Dodati moram, da je po mom mišljenju, koje je bilo opriječno sa onim naših oficijelnih sfera, u posljednje doba bilo naše stanje u ministarstvu očajno, tako da sam ja našao shodnim, da se direktno obratim na deputate Miljukova, Lvova, Kovalevskog i dr., koji su onda u budjetnoj komisiji dignuli svoj glas. Meni su to u ministarstvu zamjeravali, ali nešto je ipak koristilo. Ja sam bio prestao polaziti u ministarstvo, jer sam se uvjerio, da tamo s nama vode neku osobitu igru u kojoj su i neke kombinacije s Avstrijom igrale priličnu ulogu. U zadnje doba je ministarstvo pomoću prof. Sobolevskoga (koga su kandidirali u predsjednike projektiranog Jugoslovenskog društva) počelo javno intrigirati: Sobolevski je u svojoj učenjačkoj bezazlenosti stao javno zastupati projekat neke »slavenske federacije«, koja nije bila samo Staatenbund, nego pravi pravcati Bundesstaat, i to sa veoma opredijeljenim formama, koje su se protezale dapače (tekstualno!) do batine (palke) za neposlušne Slavene. Koja je svrha bila ovoj provokaciji, moći ćete Vi bolje prosuditi.

Sa strane vlade nijesmo mnogo izgubili, to je svakako sjegurno. Šteta je, da smo izgubili potporu cara Nikole, koji je bio za nas. Ali njegova potpora, kraj njegove neodlučnosti, bila je također relativna. Osim slučaja, da se je štogod osobitog projektiralo, u čemu me potvrđuje sadašnje držanje srpske diplomacije, koja je nekako kao u neprilici.

Pod novim režimom i kod nove vlade naći ćemo bez sumnje otvorenije uši i po tome veće polje za rad. Pitanje je samo, dokle će sizati interes ruske publike za nas u momentu, gdje se tolika aktuelna i kritička pitanja o Rusiji samoj pred njome otvaraju i hoće li ta publika u opće imati i vremena i volje, da se s nama bavi. Ja se tome nadam i uvjeren sam, da ćemo svakako imati kod javnosti više uspjeha nego li do sada. U glavnome pako ne odričem se ni u tom pogledu stanovitog skepticizma te mislim, da se uza sve te promijene nije mnogo promijenila metoda: naša ruska braća neće se za nas interesirati više nego li zahtjeva pristojnost, a za našu ulogu u budućoj Evropi se oni također neće mnogo brinuti, kao ni za druga pitanja. Rezultat će biti, da će kao i do sada našu sudbinu krojiti vlada, u koliko neće ona sama po starim receptima klipsati za događajima i tuđim primjerima.

Glede novog ministra g. Miljukova,⁴⁾ kojega u ostalom lično poznajete, mogu vam saopćiti da je on u principu odriješito za stvorenje Jugoslavije. To mi je on odlučno potvrdio kod jednog pogovora u njegovom stanu koncem jenara, te mi se je tužio, što ga Srbi smatraju svojim nacionalnim neprijateljem, premda on ne samo radi politički nego direktno agitira za Jugoslaviju, kako je u istinu u zadnje doba i bilo. Tijekom pogovora (: pošao sam bio k njemu povodom jednog njegovog članka u kojem je on ugodno

4) Miljukov je bio ministar vanjskih poslova u vladi kneza Lvova

pisao za nas o Makedoniji, u namjeri da stvorim most među njime i Srbima: mi je on pako naglasio da stoji u partikularnim pitanjima na starom stanovištu: U pitanju Banata nema što da kaže; ali u pitanju Makedonije misli on, da se Bugare ne može brisati sa geografske karte te da se ergo mora tražiti s njima modus vivendi, koje leži jedino u granicama 1912. god., u pitanju Italije, da on misli, da se nećemo moći izbaviti kompensacija u njenu korist te da neće iste eventualno biti malene za nas. Opći mi je utisak bio da je on odlučno za naše objedinjenje, ali da s jedne strane smatra on već objedinjenje za neke vrsti kompensaciju za prepuštanje Makedonije Bugarima, a s druge strane da se on previše ne ešofira ni u pitanju Primorja, kao da ne želi da se mi previše ojačamo te time možda poremetimo ravnotežje na štetu Bugara. Da istinu kažem, mene to malo smeta, pa i ako sam kao Primorac u tome u prvom redu interesiran. Glavno je, da je on pametan čovjek s kojim će se u svakom pitanju — osim možda u pitanju Makedonije — moći lijepo i pametno i bez prerazsudaka raspravljati. I ja nijesam absolutno mnijenja nekih naših pojedinaca, koji radi njegovog imenovanja mao ne zdvajaju. On je protiv Avstrije i Njemačke, te je za saveznike, a u osnovnom principu je on odriješito i za nas; a to je, po mom mnijenju, više nego što smo još nedavno mogli i smjeli očekivati te možemo biti za sada sretni, da je tome tako. Ja ću ga ovih dana posjetiti.

Po gosp. prof. Piseckomu, donosiocu ovoga pisma šiljem Vam prve brošure naše zbirke: Lavrova i Karjejeva. Osim drugih nalazi su u štampu i brošura Čubinskoga, koji ju je nedavno čitao na jednom predavanju te njome učinio furore. Brošure Čubinskoga i Karjejeva te onu Dolobka, biste svakako morali dati prevesti i štampati jer bi Vam eventualno mogla više tamo koristiti nego li ovdje.

Ja Vas molim, da polovicu poslatih Vam brošura dadete odmah otpremi na Krf, pošto je to želja gospodina Spalajkovića, koji me je molio da mu u tu svrhu pribavim brošure, što do danas radi revolucije nijesam uradio. A to je i moja želja te također želja Dra Jovanovića.

Tu u Petrogradu — prije »revolucije« — smo bili počeli intenzivno hauzirati sa Jugoslavijom: svaki tjedan je bilo o njoj par predavanja ili vijećanja u većem ili manjem krugu, a od 13. do 20. februara bili smo ustrojili — jedan ovdje, drugi ondje — svaki dan po jedno predavanje. Ako bude sreće nastaviti ćemo taj posao.

Dr. Jamбриšek je bio nedavno u Petrogradu te se kani vratiti. Ja sam mu veoma rad, jer je on tu tako potreban, tim više što sam na žalost morao prestati reflektirati na dolazak gg. Banjanina i Dra. Vošnjaka, s kojima ću se, ako Bog dade, valjda u slobodnoj Jugoslaviji upoznati. Ja se s toga vladam, kao da oni neće doći, a ako dođu biti će to za mene ugodno iznenađenje.

[.]

8./22. III 1917. — Danas došlo je opet do novih izgreda i krvi. Radnici su na Sadovoj ulici i drugdje manifestirali protiv vojne te povorkom kretali k Dumi. Najednom doletio je oklopni automobil te stao bez svakog obzira dještiovati s mitraljezima. Kod vojnika začinje se pojavljivati prilična pizma na radnike uslijed odlučnosti vojnika da se vojnu privede do pobjednog konca. Radnici su nešto previše otvoreno nastupali u pitanju vojne te su zaboravili, da je sad najnepodesniji moment za socijalnu agitaciju. Njima je sad osigurana hrana i oni ne osjećaju momentano živežnih nužda kao mi ostali nesretnici, koji moramo cijele satove gubiti dok dobijemo kruha za obitelj, i slučajni smjer, kojim je pošao prevrat, dao im je krivu predstavu o njihovoj sili i o raspoloženju obivateljstva. Mnogo će još doživjeti Rusija, ali ako Bog dade, će sve dobro svršiti.

(nastavit će se)

S A D R Ź A J

	str.
Predgovor	223
I — Pisma i izvještaji dra Anta Mandića	230
1. A. Mandić A. Trumbiću, 31/18. VII 1915.	236
2. A. Mandić A. Trumbiću, 5. II/23. I 1916.	237
3. A. Mandić A. Trumbiću, 4. III/19. II 1916.	242
4. A. Mandić A. Trumbiću, 27/14. III 1916.	248
5. A. Mandić A. Trumbiću, 25/12. IV 1916	253
6. A. Mandić A. Trumbiću, 12. VIII/30. VII 1916.	257
7. A. Mandić A. Trumbiću, 23/10. VIII 1916.	259
8. A. Mandić H. Hinkoviću, 18/5. XI 1916.	262
9. A. Mandić Jugoslavenskom odboru, 24/11. XI 1916.	283
10. A. Mandić H. Hinkoviću, 11. XII/26. XI 1916.	285
11. A. Mandić H. Hinkoviću, 13/1. XII 1916.	291
12. A. Mandić H. Hinkoviću, 4. I 1917/22. XII 1916.	292
13. A. Mandić H. Hinkoviću, 1. II/19. I 1917.	293
14. A. Mandić H. Hinkoviću, 20/7. III 1917.	294